T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. ZEKERİYA KİTAPÇI'NIN TARİHÇİLİĞİ

DİLEK YIĞMAN

Danışman : Prof. Dr. Mehmet Nadir ÖZDEMİR
Jüri Üyesi : Doç. Dr. Halil ORTAKÇI
Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇAVUŞOĞLU

KASTAMONU-2026

TAAHHÜTNAME

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu; ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını, bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini bildirir ve taahhüt ederim.

Dilek YIĞMAN

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. ZEKERİYA KİTAPÇI'NIN TARİHÇİLİĞİ

DİLEK YIĞMAN

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
DANIŞMAN: PROF. DR. MEHMET NADİR ÖZDEMİR

Bu tez çalışması, Türk tarihçiliği alanında önemli bir yere sahip olan Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarihçilik anlayışını, metodolojik yaklaşımlarını ve Türk-İslam tarihi araştırmalarına yaptığı katkıları kapsamlı bir biçimde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öncelikle Kitapçı'nın yaşam öyküsü, eğitim süreci ve akademik kariyeri detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Bu bağlamda, Kitapçı'nın yetiştiği çevre, akademik etkileşimleri ve tarih bilimine yön veren çalışmaları tarihsel ve sosyo-kültürel bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Tez kapsamında, Kitapçı'nın Türk-İslam tarihi alanındaki araştırmaları, tarihsel olayları yorumlama biçimi ve tarih yazımına kazandırdığı metodolojik yenilikler ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Özellikle Kitapçı'nın bir tarihçi olarak yararlandığı birincil ve ikincil kaynaklar, bu kaynakları kullanım biçimi ve kaynaklara yaklaşımı analitik bir perspektifle değerlendirilmiştir. Bunun yanında, tarihsel bilgiyi analiz etme ve yorumlama yöntemleri, objektiflik anlayışı çerçevesinde detaylı biçimde incelenmiş; Kitapçı'nın tarih bilimine katkılarının kapsamı, akademik literatürdeki yeri ve eserlerinin özgün nitelikleri ortaya konmuştur. Eserler tematik bir çerçevede ele alınarak, Kitapçı'nın Türk tarihçiliğine yaptığı katkılar ve tarih yazımına kazandırdığı yeni perspektifler detaylandırılmıştır. Bu bağlamda çalışmada, Kitapçı'nın araştırmalarının hem Türk-İslam tarihi literatürünü zenginleştirdiği hem de tarihsel olayların yorumlanmasına farklı bir bakış açısı getirdiği vurgulanmıştır. Tez, Kitapçı'nın eserlerinin akademik değerini ve tarih bilimine yaptığı özgün katkıları kapsamlı bir biçimde ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Zekeriya Kitapçı, Türk, Türk-İslam tarihi, Metodoloji, Tarih yazımı.

Temmuz 2026, 104 Sayfa

ABSTRACT

MSC THESIS

THE HISTORIOGRAPHY OF PROF. DR. ZEKERİYA KİTAPÇI

DİLEK YIĞMAN

KASTAMONU UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT OF ISLAMIC HISTORY AND ARTS
SUPERVISOR: PROF. DR. MEHMET NADİR ÖZDEMİR

This thesis aims to comprehensively examine the historiographical approach, methodological perspectives, and contributions of Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, who holds a significant place in the field of Turkish historiography, particularly in the study of Turkish-Islamic history. The study first addresses Kitapçı's biography, educational background, and academic career in detail. In this context, the intellectual environment in which he was raised, his academic influences, and his contributions to the discipline of history are evaluated within their historical and socio-cultural framework. Within the scope of the thesis, Kitapçı's research on Turkish-Islamic history, his interpretation of historical events, and the methodological innovations he introduced to historiography are analyzed in depth. Particular attention is given to the primary and secondary sources he utilized, his manner of employing these sources, and his overall approach to them, all of which are assessed from an analytical perspective. In addition, his methods of analyzing and interpreting historical knowledge are examined in detail within the framework of his understanding of objectivity. The scope of his contributions to the discipline of history, his place within the academic literature, and the distinctive qualities of his works are clearly demonstrated. His works are evaluated within a thematic framework, highlighting both his contributions to Turkish historiography and the new perspectives he introduced to historical writing. In this regard, the study emphasizes that Kitapçı's research not only enriches the literature on Turkish-Islamic history but also offers a distinctive approach to the interpretation of historical events. Ultimately, this thesis seeks to present a comprehensive assessment of the academic value of Kitapçı's works and his original contributions to the discipline of history.

KEYWORDS: Zekeriya Kitapçı, Turkish, Turkish-Islamic history, Methodology, Historiography.

July 2026, 104 Page

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının hazırlanmasında, Türklerin İslamlaşma sürecine dair meseleleri tarihî, ilmî ve analitik bir bakış açısıyla ele alan çalışmalarıyla alana önemli katkılar sunan merhum Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın eserlerinden istifade edilmiştir. Onun Türk-İslam tarihi alanındaki yaklaşımı ve değerlendirmeleri, bu çalışmanın konu çerçevesinin şekillenmesinde ve tarihî sürecin sağlıklı bir biçimde ele alınmasında yol gösterici olmuştur. Türk-İslam tarihi literatürüne kazandırdığı kıymetli çalışmalarından dolayı kendisini saygı ve rahmetle anıyorum.

Tez sürecim boyunca bilgi, tecrübe ve yapıcı değerlendirmeleriyle çalışmamın her aşamasında rehberlik eden danışmanım Prof. Dr. Mehmet Nadir Özdemir'e; değerli katkıları ve akademik destekleri dolayısıyla Arş. Gör. Nuran Sarıcı Doğan'a teşekkürlerimi sunarım.

Bu uzun ve yoğun süreçte her daim yanımda olan, sabrı, anlayışı ve manevi desteğiyle çalışmamı sürdürmemde en büyük dayanağım olan eşim Sefa Yığman'a, desteklerini esirgemeyen aileme ve özellikle abim Zekeriya Alabay'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Dilek YIĞMAN

Kastamonu, 2026

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAYI ..... **ii**
TAAHHÜTNAME ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
TEŞEKKÜR ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ ..... **ix**
1. GİRİŞ **1**
1.1 Tezin Konusu, Önemi ve Kapsamı 1
1.2 Tezin Amaç, Yöntem ve Kaynakları 2
2. PROF. DR. ZEKERİYA KİTAPÇI'NIN HAYATI VE ESERLERİ **5**
2.1 Kitapçı'nın Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu 5
2.2 Kitapçı'nın Eğitim Hayatı 6
2.2.1 İlkokul Yılları ve Öğretmeni Ömer Selçuk'un Rolü 6
2.2.2 İmam Hatip Okulu ve Risale-i Nur ile Tanışma 6
2.2.3 Yükseköğrenim ve İstanbul'daki Fikir Adamları ile Tanışma 8
2.3 Akademik Kariyer Gelişimi ve Yurtdışı Görevleri 8
2.4 Kitapçı'nın Emeklilik Dönemi ve Vefatı 9
2.5 Kitapçı'nın Eserleri 10
2.5.1 Kitapçı'nın Yazdığı Kitaplar 10
2.5.1.1 Yedi Kubbe Yayınları Yeni Horasanlı Erenler Külliyatı 10
2.5.1.2 Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler Külliyatı 10
2.5.1.3 Türk İslam Tarihi Külliyatı 10
2.5.1.4 Türkler'in Müslümanlığı Külliyatı 11
2.5.1.5 Moğollar Devrine Kadar Türk İslâm Medeniyeti Külliyatı 11
2.5.1.6 Müellifin diğer eserleri 12
2.5.2 Kitapçı'nın Yazdığı Makaleler 12
2.5.3 Kitapçı'nın Yazdığı Sempozyum Bildirileri 17
2.5.4 Kitapçı Hakkında Yayımlanan Eserler 19
2.5.4.1 Hira'dan Tanrı Dağı'na inen nur: Bozkır İslam medeniyeti ve Türkler – gönül, ülkü, hizmet ve ilim adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı armağanı 19
2.6 Kitapçı'nın Eserlerinin Genel İncelemesi 22
2.6.1 İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları 22
2.6.2 Türkler Nasıl Müslüman Oldu? 23
2.6.3 Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi 27
2.6.4 Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler I 29
2.6.5 Yeni İslam Tarihi ve Türkler 32
2.6.6 Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sâhabe Tabiî ve Tebea Tabiîleri 33
2.6.7 Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri 34
2.6.8 Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi 36

3. PROF. DR. ZEKERİYA KİTAPÇI'NIN TARİHE BAKIŞI VE YAKLAŞIMLARI 39
3.1 Tarih Anlayışının Temel Özellikleri 39
3.1.1 Dinî Metinler ile Tarih İlişkisi 44
3.1.2 Teolojik (İlâhî Merkezli) Yaklaşım 52
3.1.3 Tarih Yazımında Eleştirel ve Savunmacı Tutum 57
3.1.4 Kaynaklar Üzerinden Akademik Perspektif Farkları 60
3.1.5 Türk Merkezli Medeniyet Tasavvuru 63
3.2 Kitapçı'nın Yararlandığı Kaynaklar ve Kaynakları Kullanma Şekli 73
3.3 Kitapçı'nın Objektifliği 79
3.4 Kitapçı'nın Dil ve Üslup Özellikleri 84
3.5 Kitapçı'nın Metodolojik Yenilikleri 93
4. SONUÇ 99
KAYNAKLAR 101

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

a. mlf.	**:** Adı geçen müellif
Arş. Gör.	**:** Araştırma Görevlisi
b.	**:** Bin, ibni
Çev.	**:** Çeviren
Doç. Dr.	**:** Doçent doktor
Dr. Öğr. Üyesi	**:** Doktor Öğretim Üyesi
Ed.	**:** Editör
Hz.	**:** Hazreti
Prof. Dr.	**:** Profesör Doktor
TDV.	**:** Türkiye Diyanet Vakfı
vs.	**:** Vesaire

1. GİRİŞ

1.1 Tezin Konusu, Önemi ve Kapsamı

Bu araştırmanın konusu, Türk tarihçiliğinin önemli isimlerinden Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarihçilik anlayışının incelenmesidir. Çalışmada Kitapçı'nın tarihî olaylara yaklaşımı, tarih yazımında benimsediği yöntem, kaynak kullanım biçimi, rivayetleri değerlendirme anlayışı ve Türk-İslam tarihine ilişkin ortaya koyduğu görüşler ele alınmıştır. Ayrıca tarihî olayları yorumlarken Kur'an-ı Kerîm, hadisler ve klasik İslam tarihi kaynaklarından nasıl yararlandığı, bunları tarihî verilerle ilişkilendirme biçimi ve Türklerin İslam tarihindeki yeri hakkındaki değerlendirmeleri analiz edilmiştir. Böylece Kitapçı'nın tarihçilik anlayışını şekillendiren temel unsurların ortaya konulması amaçlanmıştır.

Araştırmanın önemi, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarih yazıcılığına ilişkin bütüncül bir değerlendirme ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Kitapçı, özellikle Türklerin İslam tarihindeki rolünü merkeze alan çalışmaları, klasik kaynaklara verdiği önem ve tarihî olayları medeniyet perspektifi içerisinde yorumlamasıyla dikkat çeken bir tarihçidir. Buna rağmen onun tarihçilik anlayışını metodolojik açıdan ele alan müstakil akademik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, Kitapçı'nın tarih anlayışını, kaynaklara yaklaşımını ve tarih yorumculuğunu sistematik bir şekilde inceleyerek literatürdeki bu eksikliğin giderilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Aynı zamanda araştırmanın, Türk tarih yazıcılığı ve Türk-İslam tarihi alanında yapılacak sonraki çalışmalara da kaynaklık etmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın kapsamı, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarihçilik anlayışını ortaya koymaya imkân veren kitapları, makaleleri ve diğer ilmî çalışmaları esas alınarak oluşturulmuştur. Bu doğrultuda yazarın tarih yazımına ilişkin yaklaşımı; kullandığı kaynaklar, tarihî rivayetleri değerlendirme yöntemi, Kur'an ve hadisleri yorumlama biçimi, Türk tarihine ve Türk-İslam tarihine dair görüşleri ile tarihî olayları ele alış tarzı çerçevesinde incelenmiştir. İnceleme sürecinde Kitapçı'nın görüşleri, ilgili klasik ve modern literatür ışığında değerlendirilmiş; böylece tarihçilik anlayışının güçlü yönleri ve tartışmaya açık yönleri akademik bir bakış açısıyla ortaya konulmuştur.

1.2 Tezin Amaç, Yöntem ve Kaynakları

Bu araştırmanın temel amacı, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarihçilik anlayışını, tarih yazımına yaklaşımını, kaynak kullanım yöntemini ve Türk-İslam tarihi alanındaki değerlendirmelerini ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışmada Kitapçı'nın tarihî olayları ele alış biçimi, tarihî kaynaklara yaklaşımı, rivayetleri değerlendirme yöntemi, dinî metinlerden yararlanma şekli ve Türk tarihine yönelik yorumları incelenmiştir. Bunun yanında Kitapçı'nın tarihçilik anlayışının şekillenmesinde etkili olan düşünce dünyası, özellikle Türk tarihine ve Türk-İslam medeniyetine bakışını belirleyen milliyetçi yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Tezde kullanılan "ideolojik bakış açısı" ifadesi, Kitapçı'nın tarihî olayları değerlendirirken Türk milletinin tarihî rolünü ve medeniyet içerisindeki yerini merkeze alan milliyetçi tarih anlayışını ifade etmektedir.

Nitekim Mehmet Nadir Özdemir'in değerlendirmelerine göre, Kitapçı'nın Türklerin İslamiyet'i kabul sürecine yönelik tarih anlatısında milliyetçi tarih söyleminin belirgin unsurlarından biri, Türklerin Müslüman oluşunun dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olarak görülmesidir. Diğer taraftan tasavvufî yaklaşım da bu anlayışın önemli unsurlarından biri olarak öne çıkmakta; Türklerin İslamlaşmasında gönül erleri ve tasavvuf ehlinin etkisine dikkat çekilmektedir.[1] Kitapçı'nın eserlerinde de bu yaklaşımın izleri görülmekte, Türklerin İslam medeniyeti içerisindeki rolü yalnızca siyasî ve askerî gelişmeler üzerinden değil, aynı zamanda dinî ve kültürel etkileşimler bağlamında ele alınmaktadır.

Araştırmada eser analizi ve literatür taraması yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın kitapları, makaleleri ve hakkında yapılmış olan diğer ilmî çalışmalar incelenerek tarihçilik anlayışını ortaya koyan temel unsurlar tespit edilmiştir. Eser analizi yöntemiyle Kitapçı'nın tarihî olayları yorumlama biçimi, kullandığı kaynaklar, yöntemsel tercihleri, dil ve üslup özellikleri, tarih yazımına yaklaşımı ve eserlerinde ortaya koyduğu çeşitli tarihî değerlendirmeler başta olmak üzere farklı yönleri incelenmiştir. Bunun yanında konu ile ilgili klasik ve modern

[1] Mehmet Nadir Özdemir, "İlk Müslüman Fetihleri Bağlamında Türklerin İslamlaşma Süreci Milliyetçi Tarih Söylemi: Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Örneği", *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 11*, ed. Zeynel Karacagil (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2022), 606.

kaynaklar, akademik çalışmalar ve araştırmalar incelenerek literatür taraması gerçekleştirilmiş; Kitapçı'nın tarihçiliği daha geniş bir tarih yazıcılığı bağlamı içerisinde ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde değerlendirmeye alınan eserler, Kitapçı'nın eserlerinin son kısımlarında yer verdiği tematik sınıflandırmalar içerisinde oluşturduğu külliyatlar dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu külliyatlar içerisinde yer alan ve Kitapçı'nın tarihçilik anlayışını, kaynak kullanımını ve Türk-İslam tarihine yönelik yaklaşımını yansıtan eserler incelenmiştir. Kitapçı'nın kaleme aldığı bütün eserlerin ayrıntılı olarak değerlendirilmesi ise çalışmanın kapsamını aşacağından araştırmanın amacı ve konusu ile sınırlı tutulmuştur. Bu nedenle ikinci bölümde ele alınan eserler, yazarın tarihçilik anlayışını temsil etme niteliği taşıyan ve çalışmanın temel sorularına cevap verebilecek eserler arasından bilinçli olarak seçilmiştir.

Araştırmanın temel kaynaklarını Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarih, Türk-İslam tarihi ve kültür alanında kaleme aldığı kitapları ve makaleleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte çalışmanın değerlendirme ve karşılaştırma bölümlerinde klasik İslam tarihi kaynaklarından, tefsir ve hadis eserlerinden, modern tarih araştırmalarından ve Kitapçı'nın görüşlerini anlamlandırmaya yardımcı olan akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Böylece Kitapçı'nın tarihçilik anlayışı yalnızca kendi eserleri üzerinden değil, ilgili tarih yazıcılığı geleneği içerisinde değerlendirilerek ele alınmıştır.

Öte yandan araştırma sürecinde bazı sınırlılıklarla karşılaşılmıştır. Öncelikle Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın süreli yayınlarda yayımlanan bazı makalelerine, ilgili dergi ve yayınlara ulaşmadaki güçlükler sebebiyle erişilememiştir. Bu durum, yazarın bütün ilmî çalışmalarının eksiksiz bir şekilde değerlendirilmesini sınırlandıran unsurlardan biri olmuştur. Bununla birlikte ulaşılan kitap, makale ve diğer ilmî çalışmalar üzerinden Kitapçı'nın tarihçilik anlayışının temel unsurları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın bir diğer sınırlılığı ise Kitapçı'nın bazı eserlerine ulaşma sürecinde yaşanan zorluklardan kaynaklanmaktadır. Özellikle eski tarihli ve baskısı tükenmiş

bazı kitapların günümüzde yaygın olarak kullanılan kitap satış platformlarında ve kütüphanelerde bulunmaması sebebiyle eserlere erişim güçleşmiştir. Bazı kitaplara ancak ikinci el kitap temin edilebilen platformlar aracılığıyla ulaşılabilmiştir. Bu durum her ne kadar kaynaklara erişim bakımından bir sınırlılık oluştursa da ulaşılan eserler ayrıntılı olarak incelenmiş ve Kitapçı'nın tarihçilik anlayışını, yöntemsel yaklaşımını ve Türk-İslam tarihi yazımına katkılarını ortaya koyabilecek kapsamlı bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır.

2. PROF. DR. ZEKERİYA KİTAPÇI'NIN HAYATI VE ESERLERİ

2.1 Kitapçı'nın Doğumu, Ailesi ve Çocukluğu

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, hem anne hem de baba tarafından Türkmen kökenli bir aileye mensuptur. 24 Mart 1937 tarihinde Isparta ilinin Yalvaç ilçesinde dünyaya gelmiştir. Kitapçı'nın babası İsmail Bey annesi ise Şerife Hanımdır. Babası inşaat sektöründe çalışarak ailenin geçimini sağlarken, annesi ev hanımıdır. Kitapçı, 1967 yılında babasını, 1992 yılında ise annesini kaybetmiştir. Babasının vefatı, Kitapçı'nın Pakistan'da doktora eğitimine devam ettiği döneme rastlamaktadır. Kitapçı, evli olup eşi Türkan Hanım'dan Pınar, Hakan ve Ertuğrul Gazi adlarında üç çocuk sahibidir.[2]

Zekeriya Kitapçı'nın adının konulmasında ilginç bir olay vardır: Dedesi Ali, Kitapçı'nın dünyaya geldiği sabah evlerine gelip, bebeğin ismini Zekeriya koymuş ve ileride önemli bir âlim olacağına dair bir rüya gördüğünü aktarmıştır. Bu olay, Zekeriya Kitapçı'nın hayatına ilişkin dikkat çekici anlatılardan biri olarak aktarılmaktadır.[3]

Eğitim hayatına, ailesinin çevresinde başlamıştır. Babası, Zekeriya'nın "Kur'an-ı Kerim'i eksiksiz ezbere okuyabilen bir hafız" olmasını temenni etmiştir. Bu temenni doğrultusunda, Zekeriya Kitapçı 3-4 yaşlarına geldiğinde Kur'an-ı Kerim'i rahatlıkla okumaya başlamıştır. Kitapçı, bu dönemde dönemin yasakçı atmosferine rağmen Hasan Feyzi isimli bir hocadan aldığı eğitimle, 6-7 yaşlarında Yalvaç Ulu Camii'nde Ramazan aylarında mukabele okuyacak seviyeye ulaşmıştır. Halk, ona "Küçük Hafız" olarak samimi bir ilgi göstermiştir.[4]

Kur'an-ı Kerim'i öğrenmesinin ardından 8-9 yaşlarında Osmanlı Türkçesi alfabesini öğrenmeye karar veren Kitapçı, kendi çabalarıyla bu alfabeyi öğrenmeyi başarmış ve önemli kitapları okuyabilecek seviyeye gelmiştir. Kitapçı, okuma yazma bilmediği bir dönemde, yaşıtlarının okula gitmesine imrenmiş ve babasına neden okula gitmediğini

[2]H. Mustafa Eravcı (ed.), *Hira'dan Tanrı Dağına İnen Nur Bozkır İslam Medeniyeti ve Türkler Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı* (Konya: Dizgi Ofset, 2012), 13.
[3] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 14.
[4] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 14-15.

sormuştur. Ancak babası, okuma yazmanın lüzumsuz olduğunu ve okuyanların dinsiz olacağı düşüncesiyle, onu okula göndermemiştir.[5]

2.2 Kitapçı'nın Eğitim Hayatı

2.2.1 İlkokul Yılları ve Öğretmeni Ömer Selçuk'un Rolü

Babasının sert tavrından sonra istikbaline yönelik düşüncelere dalan Kitapçı yeni alfabeyi öğrenmeye karar vermiş ve kendi çabalarıyla bu alfabeyi okuyabilir hâle gelmiştir. Bu başarısının kendisinde oluşturduğu büyük sevinci çocukluk yıllarına ilişkin hatıralarında dile getirmiştir.

Zekeriya Kitapçı, on yaşına geldiğinde kendi çabalarıyla okuma becerisini geliştirmiş ve bu durum öğretmeni Ömer Selçuk tarafından fark edilmiştir. Öğretmeninin desteğiyle, babasının itirazına rağmen Alemdağ İlkokulu'nun ikinci sınıfına kaydedilmiş; böylece eğitim hayatında önemli bir adım atmıştır.[6]

2.2.2 İmam Hatip Okulu ve Risale-i Nur ile Tanışma

Zekeriya Kitapçı, ilkokul son sınıfta Isparta'da açılan yeni İmam Hatip Okulu'nu duyduğunda büyük bir heyecan yaşamış ve bu okulda öğrenim görme isteği duymuştur. İlkokulu bitirir bitirmez söz konusu okula başlayan Kitapçı, bu dönemde Risale-i Nur talebeleriyle tanışmış; Bedîüzzaman Said Nursi'yi yakından görme, onunla aynı ortamda bulunma ve kısa süreli de olsa hizmetinde yer almıştır.[7]

Kitapçı, bu yıllara dair bazı hatıralarını "*Bedîüzzaman Said Nursi ve Anadolu İman Hareketi"* adlı eserinde yer yer aktarmaktadır. Bu hatıralardan birinde, Isparta'daki Nur Medresesi'nde Bedîüzzaman Said Nursi'nin yanında yapılan bir okuma sırasında yaşanan bir hadiseden söz etmektedir. Buna göre Kitapçı, okuduğu metinde anlamakta zorlandığı bazı bölümlerin altını çizmiş ve bazı kısımlara soru işaretleri koymuştur. O

[5] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 15.
[6] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 16.
[7] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 17.

sırada farkında olmamakla birlikte, bu tutum Bedîüzzaman Said Nursi'nin dikkatini çekmiştir.

Yazarın aktardığına göre, söz konusu olayın ertesi günü Bedîüzzaman Said Nursi kendisini yanına çağırmış ve genellikle kendisine hitap ederken kullandığı "*Keçeli*"[8] lakabıyla seslenerek "*Sen benim Jön Türk'üm olacaksın*"[9] ifadesini kullanmıştır. Kitapçı, bu sözün söylendiği dönemde ne kastedildiğini tam olarak anlayamadığını, hatta tarihsel çağrışımları sebebiyle zihninde bir tereddüt oluşturduğunu belirtmektedir. Ancak ilerleyen yıllarda ilmî çalışmalarla meşgul oldukça ve akademik hayata yöneldikçe, bu ifadeyi Üstadın kendisine yönelik bir işaret olarak değerlendirmiştir.[10]

Kitapçı'nın yüksek tahsil sürecine ilişkin bazı ifadeler ise, söz konusu eserde Bedîüzzaman Said Nursi'nin talebelerinden Mustafa Sungur'un katkılarıyla yer almaktadır. Sungur, Bedîüzzaman Said Nursi'nin, Kitapçı'nın İstanbul Yüksek İslam Enstitüsüne gidişi sırasında bu kurumu ileride Daire-i Meşîhat'ın yerini alabilecek bir ilim merkezi olarak gördüğünü ifade ettiğini aktarmaktadır.[11] Yine Sungur'un kaleme aldığı bölümlerde, 1958 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesinin açılışına dair Üstadın değerlendirmelerine yer verilmekte; bu üniversitenin, hayalinde tasarladığı Medresetü'z-Zehra projesinin fonksiyonlarını kısmen de olsa üstlenebileceği yönündeki temennisi aktarılmaktadır. Bu bağlamda Bedîüzzaman Said Nursi'nin, Zekeriya Kitapçı'nın ileride bu üniversitede görev yapacağına dair güçlü bir ifade kullandığı belirtilmektedir.[12]

Aradan geçen yıllar içinde Kitapçı'nın Pakistan Karaçi Üniversitesinde doktorasını tamamlaması ve ardından Atatürk Üniversitesi'nde uzun yıllar akademik görevde bulunması, söz konusu ifadelerin zaman içinde anlam kazandığı şeklinde değerlendirilmektedir.[13] Bu erken dönem tecrübeleri ve karşılaşmalar, Zekeriya

[8] Zekeriya Kitapçı, *Bedîüzzaman Said Nursi ve Anadolu İman Hareketi* (Konya: Kuzucular Ofset, 1989), 21.
[9] Kitapçı, *Bedîüzzaman Said Nursi*, 22.
[10] Kitapçı, *Bedîüzzaman Said Nursi*, 21-22.
[11] Kitapçı, *Bedîüzzaman Said Nursi*, 26.
[12] Kitapçı, *Bedîüzzaman Said Nursi*, 21-22.
[12] Kitapçı, *Bedîüzzaman Said Nursi*, 57.
[13] Kitapçı, *Bediüzzaman Said Nursi*, 57-58.

Kitapçı'nın ilmî yönelişini ve yükseköğrenim tercihini belirleyen önemli bir zemin oluşturmuştur.

2.2.3 Yükseköğrenim ve İstanbul'daki Fikir Adamları ile Tanışma

Kitapçı, 1958-1959 yıllarında İstanbul Yüksek İslam Enstitüsünde eğitimine devam etmiştir. Burada, Celalettin Ökten, Ömer Nasuhi Bilmen, Mahir İz, Nihat Sami Banarlı gibi çok değerli hocalardan ders almıştır. Bu dönemde, İstanbul'daki Nureddin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Eşref Edip gibi fikir adamları ve Said Ramazanoğlu gibi irfan sahiplerinin meclislerinde de yer almış, bu çevrelerin etkisiyle kendisini entelektüel bir gelişim yoluna koymuştur.[14]

2.3 Akademik Kariyer Gelişimi ve Yurtdışı Görevleri

Kitapçı, 1960'ların başında İstanbul'daki Türk Pakistan Kültür Derneğinde millî şairimiz Mehmet Akif ve Pakistan millî şairi Muhammed İkbal ile ilgili verdiği bir konferansla büyük bir fırsat yakalamıştır. Bu konferans, ona Pakistan'da doktora yapma fırsatını açan bir kapı aralamıştır. Pakistan Kültür Ataşesi Şerîfü'l-Hasan Aybek'in teklifi üzerine, Karaçi Üniversitesine Türkiye'den gelen ilk doktora öğrencisi olarak kabul edilmiştir.

Doktora eğitiminden önce Medine İslam Üniversitesi'ne gitmiş ve burada Arapça eğitimi almıştır. Ardından hac ibadetini yerine getirmiş ve Pakistan'a giderek, Karaçi Üniversitesinde '*Câhız'ın eserlerinde Abbâsîler döneminde Türkler'* (*الأتراك في العصر العباسي من خلال مؤلفات الجاحظ*) adlı doktora çalışmasına başlamıştır.

Doktora çalışmasını tamamladıktan sonra vatan topraklarına dönen Kitapçı, 1971 yılında Devlet Planlama Teşkilatında çalışmaya başlamıştır. Ardından Erzurum Atatürk Üniversitesi İslam İlimleri Fakültesi'nde görev almış ve burada 1976'da *Emevîler Devrinde Mâverâü'n-Nehir'de İslamiyet'in Yayılması* adlı tez çalışması ile doçent unvanını kazanmıştır.[15] 1978 yılında Nijerya'nın Jos Üniversitesi Edebiyat Fakültesine davet edilen Kitapçı, burada Osmanlı tarihi, kültür ve medeniyet derslerini

[14] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 17-19.
[15] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 19.

İngilizce olarak okutmuştur. Ayrıca, Jos Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde dekan vekilliği ve Dinî Eğitimler Bölüm Başkanlığı görevlerini de üstlenmiştir.[16]

1982 yılında tekrar vatan topraklarına dönen Kitapçı, Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapmaya başlamış ve 1987 yılında Konya Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesinde tarih profesörü olarak tayin olmuştur. Bu süreçte, akademik çalışmaları ve yayınlarıyla önemli katkılar sağlamış, Dekan Yardımcılığı ve Bölüm Başkanlığı gibi görevlerde de bulunmuştur.

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, İngilizce, Arapça, Farsça ve Urduca, Osmanlıca olmak üzere beş dil bilmektedir. Bu dillerdeki araştırmaları ve yayınları, onun uluslararası akademik alandaki etkinliğini artırmıştır. Ayrıca, birçok kongreye katılmış ve çeşitli tebliğler sunmuştur.[17]

2.4 Kitapçı'nın Emeklilik Dönemi ve Vefatı

2004 yılında emekli olmasına rağmen, Zekeriya Kitapçı'nın araştırmacı kişiliği ve ilmi çalışmalara olan tutkusu devam etmiştir. Emekli olduktan sonra da çalışmalarına ara vermeden devam eden Kitapçı, arkadaşları tarafından büyük bir takdirle anılmaktadır. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Turan Yazgan, Kitapçı'nın bu konuda gösterdiği azim ve gayreti şöyle ifade etmiştir: "Kendisini bu hayata öylesine heyecanla adamıştır ki, bu heyecanın emeklilik yaşını doldurduktan sonra bile, en küçük derecede azaldığını görmek mümkün değildir."[18]

Zekeriya Kitapçı, hayatı boyunca Türk tarihine ve kültürel mirasına önemli katkılarda bulunmuştur. 6 Eylül 2021 tarihinde vefat eden saygıdeğer hoca, Konya'da öğle namazının ardından defnedilmiştir.[19] Kitapçı, özellikle Türklerin İslamlaşma süreci üzerine yaptığı araştırmalar ve tarihî olayları yorumlayış biçimiyle tanınmıştır. Yaşamı boyunca edebî ve akademik bir üslupla tarihî veriyi yorumlaması, eserlerinin hem öğretici değerini artırmış hem de okuyucuda derin bir farkındalık uyandırmıştır. Vefatıyla birlikte Türk tarihçiliği önemli bir birikim ve özgün bir perspektiften

[16] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 20.
[17] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 20.
[18] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 39.
[19] Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı (TDAV), "Turan Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı" (Erişim 27 Aralık 2025).

mahrum kalmış; eserleri ise araştırmacılar ve öğrenciler için değerini koruyan önemli başvuru kaynakları arasında yer almaya devam etmiştir.

2.5 Kitapçı'nın Eserleri

2.5.1 Kitapçı'nın Yazdığı Kitaplar [20]

2.5.1.1 Yedi Kubbe Yayınları Yeni Horasanlı Erenler Külliyatı

1. Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi

2.5.1.2 Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler Külliyatı

1. Kur'ân-ı Kerim ve Vahyi İlahide Türkler I
2. Kur'ân-ı Kerim ve Vahyi İlahide Türkler II
3. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler I
4. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler II

2.5.1.3 Türk İslam Tarihi Külliyatı

1. Yeni İslam Tarihi ve Türkler I
2. Yeni İslam Tarihi ve Türkler II
3. Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sâhabe Tabii ve Tebea Tabiileri
4. Türkistan'ın Müslüman Arap'lar Tarafından Fethi
5. Selçuklu ve Osmanlılardan Önce Orta Doğuda Türkler

[20] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 73-74.

6. Orta Doğu ve Eski Hilafet Ülkelerinde Türk Hatunları

2.5.1.4 Türkler'in Müslümanlığı Külliyatı

1. İslam Hidayet Güneşi Doğu Turan Yurtlarında
2. Türkler Nasıl Müslüman Oldu
3. Orta Asya'da İslâmiyet'in Yayılışı ve Türkler
4. Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası
5. Doğu Türkistan ve Uygur Türkleri Arasında İslâmiyet
6. Kuzey Türk Kavimleri Arasında İslâmiyet
7. Türk Moğol Boyları Arasında İslâmiyet
8. Oğuzhan İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları
9. Azerbaycan- Harzem ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslamiyet

2.5.1.5 Moğollar Devrine Kadar Türk İslâm Medeniyeti Külliyatı

1. Türk'lerin Arap Dili ve Edebiyatı'na Hizmetleri: Harzem Dil Ekolü
2. Türk'lerin Arap Dili ve Edebiyatı'na Hizmetleri: Hilâfet Ülkeleri
3. Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri
4. Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Fıkıh, Kelam ve İslam Felsefesinin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri

5. Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Matematik, Tıp, Eczacılık ve Astronominin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri

6. Türkistan Milli Tarih, Kültür ve Medeniyet Davamızın Meseleleri

2.5.1.6 Müellifin diğer eserleri

1. Et-Türk Fi Müellefat el-Cahız

2. El- Hidayetü'l-Arabiyye fi Türkiya ve Asya el-Vusta

3. Orta Asya Türklüğünün Büyük İslam Kültür ve Medeniyetindeki Yeri

4. Orta Doğuda Türk Askeri Varlığının Zuhuru

5. Abbasi Hilafetinde Selçuklu Sultanları ve Türk Sultanları

6. Şağab Hatun: Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası

2.5.2 Kitapçı'nın Yazdığı Makaleler[21]

1. İslam'ın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerinde Yerleştirilen ilk Türkler

2. Türk'ün Kara Kartalı İstanbul Surları Üzerinde

3. Türklerin İslam Tarihindeki Yeri-1

4. Türklerin İslam Tarihindeki Yeri-2

5. Osmanlıların Orta Afrika Politikası Askeri Ticari ve Siyasi İlişkiler

6. The Early Turks in the Muslim Countries

[21] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 75-81.

7. Siyah Kıta Afrika'da İslamiyet

8. Müslüman Arap Ordularında Çarpışan İlk Türkler

9. İslam Gerçeği ve Bulgaristan Türkleri Soykırımı Meselesi

10. İlk Türk Arap Münasebetlerinin Ekonomik Anatomisi

11. Sosyal, Siyasî ve Dinî Yönleri ile İslam Fetihleri Sırasında Aşağı Türkistan

12. Arapları Türk Yurtlarını Fethe Zorlayan Amiller

13. The First challenege of the Turks Against the Arabs in the Oxus Vallay According to the Narration of at-Taberi

14. Semerkant'ta İslamiyet'in Yayılışı

15. The First Challenge of the Turks Againts the Araps

16. Orta Asya Arap Fetihlerinin Sosyal ve Dinî Karakteri

17. Türk İslam Tarihinin Meseleleri

18. Türk İslam Tarihinin Meseleleri-2

19. Orta Doğu ve Türkler Sosyal, Siyasî ve Dinî Durum

20. Afrika'da Aç İnsanların Dramının Perde Arkası

21. Tarih Objektifinde Hz. Peygamberin Hadisleri ve Türkler

22. Atatürk ve Milli Hakimiyet

23. Atatürk ve Tarih Boyunca Türkler de Milli Hakimiyet Duygusu

24. Enver Paşa'nın Hanımına Yazdığı Son Mektubu ve Atatürk

25. Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey İçin Bağdat'ta Yapılan Muhteşem Hilafet Merasiminin 920. Yılı ve Bağdat'ın Bugünkü Acıklı Durumu

26. Yavuz Sultan Selim Han'ın Mısır'a Gireceğini Çok Daha Önce Haber Veren Eski Bir Mısır Kitabesi

27. Orta Asya Mahalli Türk Hükümdar ve Aristokratları Arasında İslamiyet: İlk Müslüman Türk Hükümdarları

28. Abbasi Hilafetinde Örnek Bir Türk Anası: Şağap Hatun

29. Doğu Anadolu ve Fırat Havzasının Türk-İslam Tarih ve Medeniyetindeki Önemi

30. Alparslan ve Atatürk Malazgirt ve Başkomutanlık Meydan Muharebeleri İki Zaferin Kader Sırları

31. Orta Doğu'da Türk Hakimiyetinin Siyasi ve Dini Yönlerden Değerlendirilmesi

32. Türkistan ve Orta Asya Türk Tarihi

33. Tarih Objektifinde Maveraü'n-Nehr veya Aşağı Türkistan'ın Türklüğü Meselesine Umumi Bir Bakış

34. Osmanlı Türkleri, Afrika ve Emperyalizm

35. Afrika-Osmanlılar-Emperyalizm ve Afrika'da Misyonerlik Faaliyetleri

36. Körfez Krizinin Tarihi Kökleri ve Ortadoğu'nun Önemi

37. İnönü Savaşlarının Sosyal ve Siyasî Sonuçları

38. Birkaç Çizgi ile Kâzım Karabekir Paşanın Çelikleşmiş Şahsiyeti

39. Kuteybe B. Müslim Devrinde Aşağı Türkistan'ın Diğer Şehirlerinde İslamiyet

40. İslamiyet'in Asya Türk Medeniyetinin Beşiği Semerkant ve Havalisinde İlk Yayılışı

41. Asrın Olayı, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in Halife El-Kâim'in Kızı Seyyide ile Evlenmesi ve Bazı Tarihî Gerçekler

42. Orta Asya Arap Fetihlerinin Sosyal ve Dini Karakterleri

43. Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi

44. Hz. Peygamberin Hadislerinde Türkler

45. Melike Selçuka Hatun ve Türk Milli Kültürü

46. Osmanlı Sultanlarının XVII. Asırda Orta Afrika Ülkeleri İle Askeri, Ticari ve Siyasi İlişkileri

47. Hz. Peygamber'in Hadislerine Göre Türkler'in Orta Doğu Misyonu ve Bağdat'ta İlk Türkler

48. Abbasilerin Gelişme ve Yükselme Devrinde Türkistan'da İslamiyet

49. Hz. Peygamber'in Hadislerine Göre Gazneli Mahmud ve Onun Hind Seferi

50. Hz. Muhammed'in Külli Risalet Davasında Müslüman Türklerin Manevi Yeri Hadiselerin Ortaya Koyduğu Bazı Gerçekler

51. Ötüken Uygurları Arasında İslamiyet

52. Dinler Arası Mücadelede Turfan Uygurları Çin Elçisi Wang Yande ve İslam Gerçeği

53. Hazarlar Hakkında Yeni Tarihi Gerçekler

54. Başkurt Türk Boyları Arasında İslamiyet

55. Huttal Türk Beyliği ve Sabbal İşbara'nın Müslüman Olması

56. Hz. Peygamber'in Hadislerinde Hazarlar

57. Tarih Objektifinde Talas Savaşı, Türklerin Müslüman Olmaları Meselesi

58. Ötüken Uygurları Arasında İslamiyet

59. Mahmud El-Kaşgari ve Divanü Lugati't-Türk'ün Yeniden Keşfi-I: Türk Cihan Hâkimiyetine Giden Yolda Kaşgarlı Mahmud

60. Mahmud El-Kaşgari ve Divanü Lugati't-Türk'ün Yeniden Keşfi-II: Türk Cihan Hâkimiyetine Giden Yolda Kaşgarlı Mahmud

61. Mahmud El-Kaşgari ve Divanü Lugati't-Türk'ün Yeniden Keşfi- III

62. Türklüğe Giden Yolda El-Câhız ve Fezailü'l-Etrak-Türklerin Yücelikleri I- Asrın En Büyük Türkoloğu Arap İran Milli Şuuru Karşısında

63. Türklüğe Giden Yolda El-Câhız ve Fezailü'l-Etrak-Türklerin Yücelikleri II- Asrın En Büyük Türkoloğu Arap İran Milli Şuuru Karşısında

64. Türklüğe Giden Yolda El-Câhız ve Fezailü'l-Etrak-Türklerin Yücelikleri III - Asrın En Büyük Türkoloğu Arap İran Milli Şuuru Karşısında

65. Orta Çağ İslam Dünyasında Türk Milliyetçiliği Bayraktarı Feth B. Hakan Bilge Devlet Adamı Hilafet Camiasında Türk Varlığının Yeni Temsilcisi I

66. Orta Çağ İslam Dünyasında Türk Milliyetçiliği Bayraktarı Feth B. Hakan Bilge Devlet Adamı Hilafet Camiasında Türk Varlığının Yeni Temsilcisi II

67. Orta Çağ İslam Dünyasında Türk Milliyetçiliği Bayraktarı Feth B. Hakan Bilge Devlet Adamı Hilafet Camiasında Türk Varlığının Yeni Temsilcisi III

68. Uygur Müslümanlığının Tarih Objektifinden Genel Bir Değerlendirilme

69. Azerbaycan'da İslamiyet I

70. Azerbaycan'da İslamiyet II

71. Azerbaycan'da İslamiyet III

72. Azerbaycan'da İslamiyet IV, İslam Hidayet Güneşi Azerbaycan Topraklarında

73. Azerbaycan'da İslamiyet V, İslam Hidayet Güneşi Azerbaycan Topraklarında

74. Harzem Türk Yurtlarında İslamiyet I

75. Harzem Türk Yurtlarında İslamiyet II

76. Harzem Türk Yurtlarında İslamiyet III

77. Harzem Türk Yurtlarında İslamiyet IV

78. Buhara'da İslamiyet'in Yayılışı

79. Nijerya'da İslamiyet'in Yayılışı

2.5.3 Kitapçı'nın Yazdığı Sempozyum Bildirileri[22]

1. Orta Asya Arap Fetihlerinin Sosyal ve Dini Karakteri, V. Milli Türkoloji Kongresi, İstanbul, 26-30 Eylül 1984.

2. İslam Gerçeği ve Bulgaristan Türkleri soykırım Meselesi, "Türk Dünyasının Meseleleri ve Bulgaristan Türkleri Sempozyumu", Elazığ 29-30 Nisan 1985.

[22] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 33-34.

3. Osmanlıların Orta Asya Politikası Askeri Ticari ve Siyasi İlişkiler, Uluslararası 1071-1925 Türkiye; Sosyal, Ekonomik ve Siyasi Durum Sempozyumu, Almanya, 1-4 Ağustos 1986.

4. Atatürk'te Milli Birlik-Milli Hakimiyet Anlayışı ve Onun Tarihi Realiteleri, Atatürkçülük Sempozyumu, Siirt, 14-16 Eylül 1986.

5. Kaşgarlı Mahmut'taki Türklük Realitesi ve Onu Yetiştiren Kaşgar Uygur Çevresi, "Kaşgarlı Mahmut ve Doğu Türkistan" Sempozyumu, İstanbul, 15-16 Aralık 2006.

6. Arap Ordularında İlk Türkler ve Emevi Halifelerinin Şam'da Türk Ululari İle İlişkileri, "Komşuluk İlişkileri ve Tarihi Süreçte Bilad-ı Şam (Suriye-Filistin-Ürdün-Lübnan) ve Türkiye (Anadolu) Arasında Müşterek Medeniyetin Kaynakları" Sempozyumu, Şam, 24-28 Nisan 2005.

7. Arap Dili ve Edebiyatının Harzemdeki İlk Türk İslami Tarafından Öncüleri ve Onların Arap Dilinin Gelişmesine Yaptıkları Büyük Hizmetler, Rabiatü'l-Alem el-İslami "Orta Asya Müslümanlığı ve Onların İslam Medeniyetindeki Yeri" World Muslim Congress. Bişkek, 5-8 Eylül 2006.

8. Medine İslam Devleti ve Devlet Kuran İlk Peygamber Olarak Hz. Muhammed'in Yüce Şahsiyeti, Fas Mağrib Krallık Şark Araştırmaları Kurumunun Tatvan'da düzenlediği "Kutlu Doğum Haftası Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Yüce Şahsiyeti Kongresi", Tatvan, 10-12 Nisan 2006.

9. Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Müslüman Türk Milleti ve Onun İlahi Orta Doğu Misyonu, Yeni Osmanlılar Derneği Adana Şubesi Kültür Etkinliği, 8 Nisan 2007.

10. Orta Asya Müslümanlığının Altın Devrine Giden Yolda Yeni Özbek Hanlar Devri, ISESKO tarafından "Uluslararası Özbekistan; Ulema ve İslam Dünyasının Büyük Mütefekkirlerinin Öz Yurdu Kongresi", Semerkant ve Buhara, 13-14 Kasım 2007.

2.5.4 Kitapçı Hakkında Yayımlanan Eserler

2.5.4.1 Hira'dan Tanrı Dağı'na inen nur: Bozkır İslam medeniyeti ve Türkler – gönül, ülkü, hizmet ve ilim adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı armağanı[23]

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı hakkında hazırlanmış müstakil eserlerden biri, Prof. Dr. H. Mustafa Eravcı'nın editörlüğünde yayımlanan *Hira'dan Tanrı Dağı'na İnen Nur: Bozkır İslam Medeniyeti ve Türkler – Gönül, Ülkü, Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı* adlı çalışmadır. Söz konusu eser, 2012 yılında Konya'da basılmıştır. Bu armağan kitabı, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın ilmî şahsiyetini, akademik faaliyetlerini ve öğrencileriyle meslektaşları üzerindeki etkisini ortaya koymayı amaçlayan çok yazarlı bir çalışmadır. Eser, muhteva bakımından üç ana bölümden oluşmaktadır.

Eserin birinci bölümü hatıralar ve tanıklıklardır. Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın öğrencileri, meslektaşları ve yakın çevresinde yer alan isimler, onunla ilgili hatıralarını ve ilmî kişiliğine dair değerlendirmelerini kaleme almışlardır. Bu bölüm, Kitapçı'nın akademik rehberliği, idarecilik yönü ve ilim adamı kimliğinin birinci elden tanıklıklarla ortaya konulması bakımından önem arz etmektedir.[24]

Bu bölümde katkıda bulunan isimler şunlardır: öğrencisi Mustafa Eravcı, hocası ve arkadaşı S. M. Yusuf, Türk Dünyası ve Araştırmaları Vakfının kurucusu Turan Yazgan, öğrencisi Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesinden Mehmet Çelik, Fırat Üniversitesinden akademisyen arkadaşı Emrullah Güney, öğrencisi Kemal Göde, 1985 yılında Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesinde Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın bölüm başkanı olduğu dönemde akademisyen arkadaşı Fahrettin Tızlak, Fırat Üniversitesinde Tarih Bölümü Başkanlığı görevini yürüttüğü 1986 yılında tanıştığı meslektaşı Muhammet Beşir Aşan, öğrencisi Mehmet Azimli. 1986 yılında Fırat Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak göreve başlayan ve bu vesileyle Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı ile tanışan akademisyen arkadaşı Ergünöz Akçora, Abbasîler'in ikinci döneminde siyasi ve kültürel alanda Türkler konulu doktora çalışması esnasında

[23] *Bu eserden Kitapçı'nın hayatı, ilmî şahsiyeti, eserleri ve hakkında yapılan değerlendirmeler hususunda tezin farklı bölümlerinde yararlanılmıştır.
[24] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 11-70.

Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'dan ilmî rehberlik alan Mehmet Emin Şen. Bu isimler, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın akademik hayatına, öğrencileri üzerindeki etkisine ve ilim adamı kimliğine dair hatıralarını birinci bölümde paylaşmışlardır.[25]

Eserin ikinci bölümünde; Türk ve İslam tarihi, kültür tarihi, düşünce tarihi ve uluslararası ilişkiler gibi farklı disiplinleri kapsayan ilmî makalelere yer verilmiştir. Bu bölümde yer alan çalışmalar ve yazarları şu şekildedir:[26]

1. Ali Aktan, Timur'un Anadolu Seferleri ve Sonuçları
2. Ö. Münir Atalar, Arşivlerimizde Zile ile İlgili Bilgiler
3. Mikail Bayram, Bir Elyazması Eserin Macerası
4. Tuncer Baykara, Türkler ve Şehir Hayatı (Şehirli Türkler)
5. Prof. Dr. Salim Cöhce, Hindistan'da Türk Askerî Aristokrasisi (1205–1290)
6. Reşat Genç, Türkiye Cumhuriyeti'nin Temel Değerleri
7. Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı, Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlâhî'ye Göre Doğu Türklüğü ve Turan Yurdu
8. Salim Koca, Dinî İnançların ve Düşüncelerin Politik Amaçlarla Kullanılmasına Dair Selçuklu Devri'nden İbret Verici Bir Örnek: Babailer Ayaklanması
9. Enver Konukçu, Hindistan'da Kalaçların Kültür Dünyası
10. Mustafa Öztürk, Kral Faysal bin Abdülaziz ve Dönemi Çerçevesinde Türkiye–Suudi Arabistan İlişkileri

[25] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 11-83.
[26] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 87-510.

11. Prof. Dr. Hanefi Palabıyık ve Korkut Dindi, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın Peygamber Algısı

12. Ramazan Şeşen, İslam Âlimlerinin Eserlerinde Yer Çekimi ile İlgili Notlar

13. Mehmet Tekin, Örnek Bir Valide Sultan: Şağab Hatun

14. Abdulkadir Yuvalı, Cumhuriyet Döneminde Türkiye–Türk Dünyası Münasebetleri

15. İsmail Çiftcioğlu, XIV. ve XV. Yüzyıllarda Anadolu'dan Mısır'a Yapılan İlmî Seyahatler

16. Mehmet Ali Hacı Gökmen, Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'inde Selçuklularla İlgili Tarihî Olaylar

17. Abdullah Mohammadi, Tarihi ve Kültürüyle Afganistan

18. Mehmet Nadir Özdemir, İlk Müslümanlardan Ammar b. Yasir Üzerine Bazı Tespitler

19. Tunay Karakök, Selçuklular Devri Anadolu'da Hristiyanlık ve Hristiyanlaşma

20. Rahmi Çiçek, Cumhuriyet Dönemi Millî İktisat Uygulamaları: Trabzon Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi

21. Yaşar Kalafat ve Ülkü Önal, Geçmişten Günümüze Karşılaştırmalı Artvin Halk İnançları ve Yatırlar Kültürü

22. Mevlüt Günler, İbn Haldun'a Göre Orta Çağ Devletlerinin Kuruluşu: Büyük Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti Örneği

23. Mehmet Şimşir, İslam'ın İlk Yıllarında İstihbarat ve Haber Alma Faaliyetleri

24. İbrahim Balık, Hz. Muhammed'in Devlet İdareciliği ve Tebük Seferi

Eserin ek kısmında, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'ya yönelik intihal iddialarına dair yazılara yer verilmiş; söz konusu intihal ve aşırma olaylarının arka planı, sürecin iç yüzü ve yaşanan akademik tartışmalar "akademik bir kalem kavgası" çerçevesinde ele alınmıştır.[27]

Eserin üçüncü bölümünde ise armağan kitabına ait hatıra fotoğraflarına yer verilmiştir. Bu armağan çalışması, editörlüğünü üstlenen Prof. Dr. H. Mustafa Eravcı ile katkı sunan ilim adamlarının müşterek emeğiyle, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın ilmî mirasını çok yönlü biçimde ortaya koyan önemli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.[28]

2.6 Kitapçı'nın Eserlerinin Genel İncelemesi

Bu başlık altında Zekeriya Kitapçı'nın bütün eserlerinin ayrıntılı tanıtımı yapılmamıştır. Kitapçı'nın eserlerinin son sayfalarında yer verdiği tematik külliyat tasnifi esas alınmış; bu tasnif içerisinde öne çıkan ve yazarın tarihçilik anlayışını yansıttığı değerlendirilen eserler seçilerek genel bir incelemeye tabi tutulmuştur. Böylece hem eserlerin tamamının tek tek ele alınmasının doğuracağı tekrarın önüne geçilmiş hem de Kitapçı'nın farklı alanlardaki ilmî birikimi temsil niteliği taşıyan çalışmalarına odaklanılmıştır.

2.6.1 İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları[29]

Zekeriya Kitapçı'nın *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları* adlı eseri, Türklerin İslam dinini kabul sürecini tarihsel, toplumsal ve siyasal yönleriyle inceleyen ayrıntılı bir çalışmadır. Yazar, İslam'ın Türk toplulukları arasında yayılışında hükümdarların oynamış olduğu belirleyici rolün üzerinde durmakta ve genel kabulün aksine, Satuk Buğra Han'dan önce de pek çok Türk hükümdar ve hakanının Müslüman olduğunu ileri sürmektedir.[30] Kitapçı, bu iddiasını temellendirmek için hem yerli hem yabancı tarihçilerin eserlerinden faydalanmış, İbn Asem el-Kûfî, Narşahî, Brockelmann, Wellhausen ve Schaeder gibi önemli isimlerin kaynaklarını kullanmıştır.

[27] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 513-543.
[28] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 544-560.
[29] Zekeriya Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları* (Konya: Damla Ofset, 1995)
[30] Zekeriya Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 20.

Eser, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan geniş bir coğrafyada Türk hükümdarlarının İslam dinine geçiş sürecini, bu süreçteki siyasi ilişkileri, toplumsal dönüşümleri ve yönetim anlayışlarındaki değişimleri detaylı biçimde ele almaktadır. Kitapta, dönemin Arap valileriyle kurulan ilişkilerin Müslümanlaşma sürecinde etkili olduğu savunulurken, bazı hükümdarların (örneğin, Nizek Tarhan ve Tuğ Şad) İslam'a geçişi konusundaki verilerin yetersizliği nedeniyle iddiaların kısmen belirsiz kaldığı görülmektedir.[31]

Kitapçı'nın çalışması, birincil ve ikincil kaynaklara dayansa da, bu kaynaklardaki bilgilerin sınırlı ve derinlik açısından zayıf olması eserin analiz gücünü kısmen zayıflatmaktadır. Öte yandan, bazı durumlarda Kitapçı, Türk hükümdarlarının İslam'a geçiş süreçlerini ve bunun toplumsal etkilerini genellemeler veya olasılıklar üzerinden ele almış; bazı hükümdarların Müslüman oluşuna dair mevcut rivayetlere ise hiç yer vermemiştir. Bu yaklaşım, onun yorumlarının kimi yerlerde tarihsel gerçeklikten uzaklaşarak sübjektif bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.[32] Bununla birlikte, yazarın hükümdar unvanlarının anlamı, şehirlerin coğrafî-siyasî yapısı ve hanedan ailelerinin din değişimi süreçlerine ilişkin detaylı açıklamaları esere önemli bir derinlik kazandırmaktadır.

İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları, Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecini farklı bir perspektiften değerlendiren özgün bir eserdir. Kaynak çeşitliliğinin artırılması halinde bilimsel değeri daha da güçlenecek olan bu çalışma, Türk-İslam tarihi alanında araştırma yapan akademisyenler ve öğrenciler için kıymetli bir başvuru kaynağı niteliğindedir.

2.6.2 Türkler Nasıl Müslüman Oldu?[33]

Zekeriya Kitapçı'nın *Türkler Nasıl Müslüman Oldu* adlı eseri, Türklerin İslamiyet'i kabul sürecini yalnızca bir din değişimi olarak değil, derin bir tarihî, kültürel ve toplumsal dönüşümün parçası olarak ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Yazar, bu

[31] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları,* 38-68.
[32] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları,* 42, 92-93.
[33] Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu* (İstanbul: Alya Yayınları, 2019)

sürecin çok katmanlı doğasını ortaya koyarak dinî, siyasî, kültürel ve sosyolojik unsurların bir arada etkili olduğunu vurgular.[34]

Eserinde, İslamiyet'in Türk toplumuna ulaşmasından önceki inanç yapısı, siyasi ortam ve bölgesel koşullar ayrıntılı biçimde incelenir. Kitapçı, Türklerin eski inanç sistemlerini özellikle Gök Tanrı inancı, atalar kültü ve şamanist unsurlar üzerinden değerlendirerek, bu inançların İslamiyet'in kabul sürecindeki konum ve etkileri hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Ancak, Türklerin İslam'ı sadece tevhid anlayışına yakın oldukları için benimsedikleri yönündeki klasik yorumu yeterli bulmaz. Ona göre, eğer mesele yalnızca inanç benzerliğine dayansaydı, Yahudiler ve Hristiyanlar da Hz. Peygamber'in çağrısına aynı kolaylıkla karşılık verebilirlerdi. Dolayısıyla Türklerin Müslüman oluşu, yüzeysel bir benzerliğin değil, tarihî bir misyonun, manevî bir yönelişin ve içsel bir kabullenişin sonucudur.[35]

Kitapçı, Türklerin İslamiyet'le temasını çok erken bir döneme, Hz. Ömer hatta Hz. Peygamber dönemine kadar götürür. Ona göre, Arap Yarımadasına ticaret, diplomasi veya askerî görevlerle gelen bazı Türk toplulukları bu erken dönemde Müslümanlarla temas kurmuş ve içlerinden bir kısmı İslamiyet'i kabul etmiştir. Bu nedenle Türklerin İslam'a yönelişi erken dönemde gelişen samimi bir manevî yakınlaşmadan da etkilenmiştir.[36]

Emevîler dönemine gelindiğinde, ilişkilerin askerî ve siyasî nitelik kazandığını ifade eden Kitapçı, Kuteybe b. Müslim'in seferlerine özel bir yer ayırır. Ona göre Kuteybe'nin Horasan ve Mâverâünnehir seferleri yalnızca fetih amacı taşımamış, aynı zamanda İslam'ın bölgedeki kalıcı varlığının temellerini atmıştır.[37] Bu süreçte Türkler, İslam medeniyetiyle ilk ciddi teması yaşamış; kimi bölgelerde çatışma, kimi yerlerde ise ticaret ve kültürel etkileşim yoluyla İslam'ı tanımaya başlamıştır.

Ancak Kuteybe'nin vefatından sonra Emevî idaresinin karakteri değişmiş, İslam'ın tebliği bir devlet politikası olmaktan çıkmıştır.[38] Zekeriya Kitapçı, özellikle Yezîd b.

[34] Zekeriya Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 41-44.
[35] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 32-33.
[36] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 104-105.
[37] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 211-215.
[38] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 308-309.

el-Mühelleb döneminde Horasan'da uygulanan baskı, zulüm ve vergi politikalarını eleştirir. Bu dönemi "Türk yurtlarında İslam'ın yayılışı açısından karanlık bir devre" olarak nitelendirir.[39]

Bu karanlık tabloyu değiştiren isim ise Ömer b. Abdülaziz olmuştur. Kitapçı, onu "*Emevîler içinde İslam adaletini yeniden dirilten tek halife*" olarak tanımlar. Fuat Köprülü gibi Türk tarihçilerle birlikte G. Brown ve A. Müller gibi Batılı araştırmacıların da bu yöndeki tespitlerine yer verir. Ömer b. Abdülaziz'in yönetimi altında, İslam'ın fetih değil davet, baskı değil adalet ve merhamet dini olarak yeniden temsil edildiğini vurgular. Halife; Horasan, Basra ve Cezire gibi bölgelere adaletli valiler atamış; yerli halktan alınan ağır vergileri kaldırmış ve zorla din değiştirmenin önüne geçmiştir.[40]

Kitapçı, bu dönemde özellikle Aşağı Türkistan'da yaşanan gelişmeleri İslam tarihinin dönüm noktalarından biri olarak değerlendirir. Taberî'nin rivayetlerinden hareketle, halkın "*adeta yarış edercesine*" İslam'a yöneldiğini aktarır. Semerkant ve Buhara gibi merkezlerde kitleler hâlinde İslam'a girişlerin yaşandığını; Wellhausen'ın ifadeleriyle halkın "*hâkim dinin cemaatine sel gibi aktığını*"[41] belirtir. Bu dönemi, Türklerin İslam'ı artık dışsal bir din olarak değil, ruhî bir hakikat olarak benimsemeye başladıkları bir eşik olarak tanımlar.[42]

Ne var ki Ömer b. Abdülaziz'in vefatının ardından yönetime gelen halifeler döneminde Emevî Devleti, yeniden önceki yönetim anlayışına dönmüş; baskıcı uygulamalar ve lüks odaklı yönetim anlayışı tekrar hâkim olmuştur. Bu atmosfer, Türklerin bir kısmında irtidat (dinden dönme) hadiselerine yol açmıştır. Kitapçı, bu olayları yalnızca inanç zayıflığıyla açıklayan Batılı tarihçileri eleştirir ve bu irtidatların aslında zulme ve adaletsizliğe karşı bir toplumsal tepki olduğunu savunur. Bu süreçte Türgişler (Türkeşler), bağımsızlık ve adalet arayışının yeni simgesi olarak ortaya çıkmışlardır.[43]

[39] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 316.
[40] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 316-319.
[41] Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963), 139.
[42] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 325-327.
[43] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 360-363.

Abbasîler dönemine gelindiğinde ise Türklerin İslam dünyasındaki konumu köklü biçimde değişmiştir. Artık yalnızca İslam medeniyetiyle temas eden bir kavim değil, onun askerî, idarî ve ilmî yapısında etkin rol oynayan bir unsur haline gelmişlerdir. Horasan ve Mâverâünnehir bölgelerinde tüccarlar, dervişler ve sufîler aracılığıyla İslamiyet gönüllü biçimde yayılmış, Türkler İslam'ı benimsemekle kalmayıp onu yeni bir medeniyetin kurucu unsuru hâline getirmişlerdir.

Kitapçı, bu noktada özellikle tasavvufun rolüne dikkat çeker. Ona göre, sevgi, tevazu ve hizmet merkezli tasavvuf anlayışı, Türklerin İslam'ı içselleştirmesini kolaylaştırmış; din halkın gönlünde kök salmıştır. İslamiyet, Türk kimliğini bastıran değil, onu evrensel bir manevî ufka taşıyan bir değer sistemi hâline gelmiştir.

Zekeriya Kitapçı, Türklerin İslamiyet'e girişini bir "*din değiştirme olayı*" değil, tarih sahnesine yeni bir anlamla dönme süreci olarak yorumlar. Buradaki "tarih sahnesine yeni bir anlamla dönme süreci" ifadesiyle anlatılmak istenen, Türklerin İslamiyet'i kabul ettikten sonra yalnızca din değiştiren bir topluluk hâline gelmemesi; aksine dünya tarihindeki rollerinin, kimliklerinin ve medeniyet anlayışlarının yeniden şekillenmesidir. Kitapçı'ya göre Türkler, İslam öncesinde güçlü bir askerî ve siyasî gelenekten geliyordu; ancak İslamiyet'le birlikte bu güç, yeni bir manevî ve evrensel amaç kazanmıştır. Böylece Türkler yalnızca kendi boy ve devlet çıkarları için mücadele eden bir kavim olmaktan çıkmış, İslam medeniyetinin koruyucu ve taşıyıcı unsurlarından biri hâline gelmiştir.

Bu nedenle yazar, Türklerin Müslüman oluşunu sıradan bir "din değiştirme" hadisesi olarak görmez. Ona göre bu süreç, Türklerin tarihsel enerjisini yeni bir medeniyet idealine yönlendirmesi anlamına gelir. Nitekim Karahanlılar, Selçuklular ve Osmanlılar gibi devletler aracılığıyla Türkler, İslam dünyasının siyasî düzeninde, askerî gücünde ve kültürel gelişiminde belirleyici rol üstlenmişlerdir. Kitapçı'nın "yeni bir anlamla dönüş" ifadesi, işte bu tarihî misyonun İslamiyet çatısı altında yeniden inşa edilmesini anlatır. Böylece İslamiyet, Türkler için yeni bir başlangıç değil; tarihî misyonlarını evrensel bir bilinçle yeniden inşa etme fırsatı olmuştur.

2.6.3 Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi [44]

Zekeriya Kitapçı'nın *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi* adlı eseri, Türk tasavvuf tarihinin en önemli isimlerinden biri olan Ahmed Yesevî'nin fikir dünyasını, tasavvuf anlayışını ve onun kurduğu manevî geleneğin Türk-İslam medeniyetinin oluşumuna katkılarını derinlemesine inceleyen bir çalışmadır. Kitap, yalnızca Ahmed Yesevî'nin kişiliğini ya da eserlerini tanıtmakla kalmaz; onun çevresinde şekillenen ruhun tarih boyunca nasıl bir harekete dönüştüğünü ve bu hareketin günümüze kadar ulaşan etkilerini de kapsamlı biçimde ele alır.

Eserde Ahmed Yesevî, hem İslam'ın Türkler arasında kök salmasına öncülük eden bir mürşit hem de Türk halkının manevî kimliğini biçimlendiren bir önder olarak değerlendirilmektedir. Kitapçı, Yesevî'nin yaşadığı dönemin siyasî ve toplumsal koşullarını aktararak, onun ortaya çıkışını bir tesadüf değil, Türklerin İslam'ı kendi kültürel değerleriyle yoğurarak yeniden yorumlama ihtiyacının sonucu olarak açıklar. [45]Bu bağlamda Yesevî'nin hikmet adı verilen şiirleri, sade Türkçe diliyle İslam'ın özünü halka ulaştıran birer manevî rehber olarak görülür.

Yazar, Yesevî'nin kurduğu mektebin yalnızca dinî eğitim veren bir yapı olmadığını, aynı zamanda insanı hem ahlakî hem toplumsal açıdan olgunlaştırmayı amaçlayan bir düşünce sistemi olduğunu belirtir. Bu mektebin yetiştirdiği dervişlerin, tarihsel olarak Horasan'dan Anadolu'ya yayılarak yeni bir manevî uyanış başlattığını ifade eder. Kitapçı, bu süreci "*Horasan Erenleri Hareketi*" olarak adlandırır ve bu hareketin Türklerin Anadolu'ya yerleşmesinde, toplumun birlik bilinci kazanmasında ve İslam'ın yerli bir karaktere bürünmesinde oynadığı rolü ayrıntılı biçimde ele alır.[46]

Eserde dikkat çeken bir diğer husus, "*Yeni Horasanlı Erenler*" kavramının yalnızca tarihsel bir tanımlama olmamasıdır. Zekeriya Kitapçı, bu kavramı çağdaş bir bakış

[44] Zekeriya Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2018)
[45] Zekeriya Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi*, 25-26, 76, 88-89, 106-107, 111.
[46] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi,* 23, 27, 127, 153, 159-160

açısıyla ele alır ve günümüz Türk dünyası için bir sorumluluk alanı olarak yorumlar. Yazara göre, "*Yeni Horasanlı Erenler*", günümüz insanını temsil eden, Türk kimliğinin manevî ve kültürel sürekliliğini koruma bilincine sahip bireylerdir. Kitapta bu yeni kuşağın, tarih boyunca Ahmed Yesevî yolundan gelen erenlerin misyonunu devralarak, Türklüğün değerlerini, ahlakını, adalet anlayışını ve İslam'a bağlılığını çağın koşullarına uygun şekilde yaşatması gerektiği vurgulanır. Bu yönüyle eser, yalnızca bir tarih anlatısı değil, aynı zamanda bir kültürel diriliş çağrısı niteliğindedir.[47]

Kitapçı, günümüz Türk insanının karşı karşıya olduğu kimlik bunalımı, manevî çözülme ve değer erozyonu gibi meseleleri de Yesevîlik perspektifinden ele alır. Ona göre, "*Yeni Horasanlı Erenler*" anlayışı; millî bilinci, inancı ve ahlakı canlı tutarak Türk milletinin ruh kökünü yeniden güçlendirebilir. Yazar, bu bilinçle hareket eden insanların, geçmişteki Yesevî dervişleri gibi toplumun manevî öncüleri olabileceğini, çağın problemlerine ilim, hikmet ve gönül temelli bir bakış kazandırabileceklerini savunur.[48]

Eserde, Yesevî'nin düşüncesinin yalnızca Anadolu'daki değil, tüm Türk coğrafyasındaki etkileri üzerinde de durulur. Türkistan'dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada, Yesevî geleneğinin izlerinin hâlâ yaşadığı, bu geleneğin Türk kimliğinin kültürel ve ahlakî temelini oluşturduğu belirtilir. Kitapçı, Ahmed Yesevî'yi sadece bir mutasavvıf değil, aynı zamanda bir medeniyet kurucusu olarak değerlendirir.[49]

Yazarın üslubu her ne kadar akademik bir çerçevede temellenmiş görünse de, anlatımında güçlü bir dinî ve manevî ton hâkimdir. Zekeriya Kitapçı, tarihî olayları yalnızca kronolojik bir gelişim olarak değil, Allah'ın takdiriyle yönetilen bir ilahî sürecin yeryüzündeki yansımaları olarak yorumlar. Ahmed Yesevî ve onun yolundan gelen Horasanlı erenleri, Türk milletine yüklenmiş bir manevî misyonun temsilcileri olarak ele alır.[50] Kitapçı, eserinin pek çok bölümünde ayet ve hadislerden alıntılar

[47] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi,* 23, 40-41, 55-56.
[48] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi, 20-23.*
[49] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi,* 76, 106-107, 153, 159-160.
[50] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareket,* 23, 25-27.

yaparak bunları doğrudan Yesevî'ye ve onun takipçilerine hitap eder biçimde yorumlar; bu yaklaşımıyla tarihsel kişiliklere dinî bir anlam ve kutsal bir görev atfeder.[51]Ona göre Ahmed Yesevî ve Yesevî dervişleri, Kur'an'da işaret edilen tebliğ, hikmet ve sabır ilkelerinin çağlar boyu yaşayan temsilcileridir. Bu bakış açısı, esere yalnızca tarihsel bir anlatı niteliği kazandırmaz; aynı zamanda onu manevî bir çağrının metnine dönüştürür. Böylece Kitapçı, Yesevîlik geleneğini hem ilahî bir planın tezahürü hem de Türk kültür ve kimliğinin ruhani temellerinden biri olarak yorumlayarak, tarih ile inanç arasında özgün bir bütünlük kurar.

Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi, Ahmed Yesevî'nin tarihsel kişiliği üzerinden Türk-İslam medeniyetinin ruhunu anlamaya çalışan bir çalışmadır. Eser, geçmişin Horasan erenlerini tarih sahnesinden bugüne taşıyarak, günümüz insanına bir sorumluluk yükler: Türk kimliğini, inançla, hikmetle ve ahlakla geleceğe taşımak. Kitapçı'ya göre bu, Yesevî'nin mirasını yaşatmanın ve "*Yeni Horasanlı Erenler" in* çağımızdaki anlamını yeniden inşa etmenin en doğru yoludur.

2.6.4 Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler I[52]

Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler* adlı eserinin I. cildinde Hz. Peygamber'in hadislerinde Türklerle ilgili olarak geçen rivayetleri tarihî, sosyal ve dinî bağlamlarıyla birlikte değerlendirmektedir. Eserin temel amacı, İslam literatüründe yer alan ve Türkler hakkında bilgi içeren hadislerin yeniden ele alınarak hem metin hem de muhteva bakımından ilmî bir incelemeye tabi tutulmasıdır.

Yazar, çalışmasının başlangıcında Hz. Peygamber'in şahsiyetini "*devlet kuran bir peygamber*" [53]olarak nitelendirir ve onun mesajlarının yalnızca Arap toplumu için değil, tüm insanlık ve özellikle Türk milleti için de geçerli bir evrensellik taşıdığını vurgular. Kitapçı'ya göre, Türklerle ilgili hadisler bugüne kadar hadis ilmi içerisinde gerektiği ölçüde incelenmemiş, çoğu zaman "u*ydurma*" veya "*zayıf*" kabul edilerek

[51] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi,* 49, 111, 125-127.
[52] Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler* (İstanbul: Alya Yayınları, 2019)
[53] Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler,* 1/7.

ihmal edilmiştir. Bu nedenle eser, mevcut hadis külliyatında yer alan Türklerle ilgili rivayetleri yeniden gündeme getirmeyi amaçlamaktadır.[54]

Kitapçı, hadis âlimlerinin genellikle rivayet zincirine (isnad) odaklandıklarını, ancak hadislerin metin yönünün yeterince değerlendirilmediğini ileri sürer. Ona göre, hadislerin tarihî gerçeklerle, toplumsal olaylarla ve özellikle Türklerin İslamiyet'le ilişkisiyle bağdaştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda yazar, hadislerin sadece senet analizine dayalı olarak reddedilmesini eleştirir ve metinlerin tarihsel gelişmeler ışığında yeniden yorumlanması gerektiğini savunur.[55]

Eserde, Hz. Peygamber'in Türklerle ilgili hadisleri, metin analizi ve tarihsel olaylarla ilişkileri açısından sistematik biçimde incelenmektedir. Kitapçı, Peygamber'in ticari hayatı boyunca farklı milletlerle temas kurduğunu ve bu süreçte Türk tacirleriyle de karşılaşarak onların sosyal ve siyasal durumlarına dair bilgi edindiğini ileri sürer.[56] Bu görüş, Hz. Peygamber'in Türkler hakkında sahip olduğu bilgilerin sadece ilahî ilhamdan değil, doğrudan gözlem ve tecrübelerden de kaynaklandığı düşüncesine dayandırılmaktadır.

Yazar, Türklerle ilgili hadislerin ilmî çevrelerde uzun süre ciddiye alınmamasını, İslam dünyasındaki "*etnik kimlik*" konularına karşı duyulan çekincelere bağlar. Ona göre, Hz. Peygamber kavim ve millet kavramlarını reddetmemiş, aksine insanın ait olduğu toplumsal ve kültürel kimliğin varlığını doğal bir olgu olarak kabul etmiştir. Bu yönüyle Kitapçı, Hz. Peygamber'in sözlerinde "*ırkçılık*" değil, medeniyet inşasında farklı kimliklerin rolünü tanıyan bir bakış açısı bulunduğunu savunur.[57]

Eser, iki ciltten oluşacak şekilde tasarlanmıştır. Birinci ciltte, Türk varlığının İslam öncesi dönemlerinden başlayarak Orta Asya'dan Kaşgar'a uzanan tarihî süreçteki gelişimi, hadisler ışığında ele alınmıştır. Kitapta, Hz. Peygamber'in hadislerinde yer alan Türklerle ilgili rivayetlerin metinleri, çevirileri ve kaynakları ayrıntılı biçimde

[54] Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler,* 1/20-21.
[55] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler,* 1/22-24.
[56] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler,* 1/111.
[57] Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/13.

verilmiş, ayrıca bu hadislerin işaret ettiği tarihî olaylar (örneğin Karahanlılar, Gazneli Mahmud'un seferleri, Türk-Arap ilişkileri) bağlamında yorumlanmıştır.

Yazar, bu çalışmasının ilk biçiminin 1984 yılında İstanbul Üniversitesinde düzenlenen Millî Türkoloji Kongresi'nde tebliğ olarak sunulduğunu belirtir. Daha sonra bu tebliğ genişletilerek "*Hazreti Peygamber'in Hadisleri ve Türkler*" başlığıyla Belleten dergisinde yayımlanmış, ardından "*Hadislerde Türk ve Türklük*" adıyla yeniden düzenlenmiştir.[58]

Kitapçı, eserin temel hedefinin Hz. Peygamber'in Türklerle ilgili hadislerindeki "*murad-ı nebevî*"nin doğru biçimde tespit edilmesi olduğunu vurgular.[59] Bu amaçla hadislerin sadece metinlerini değil, aynı zamanda bu rivayetlerin İslam toplumuna ve Türk tarihine yansıttığı mesajları da yorumlamıştır. Ona göre, söz konusu hadisler Türklerin İslam medeniyeti içindeki konumunu anlamak açısından yeni bir bakış açısı sunmaktadır.

Zekeriya Kitapçı'nın *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler* adlı eseri, hadis literatüründe genellikle ihmal edilmiş bir alanı sistematik biçimde ele alarak hem İslam tarihi hem de Türk kültür tarihi açısından özgün bir katkı sunmaktadır. Kitapçı, Türklerle ilgili hadisleri yalnızca rivayet yönüyle değil, tarihsel bağlamı ve medeniyet perspektifiyle birlikte değerlendirerek bu metinlere yeni bir anlam kazandırır. Ona göre, Hz. Peygamber'in hadislerinde Türklerden bahsedilmesi, sadece geleceğe dair bir haber verme değil, aynı zamanda İslam ümmeti içinde Türklerin üstleneceği tarihî bir misyonun işaretidir. Bu yönüyle eser, Türklerin İslam medeniyetindeki rolünü ilahî bir perspektiften yorumlayan ilk kapsamlı çalışmalardan biri olarak dikkat çeker. Kitapçı'nın yaklaşımı, hadisleri tarihî olaylarla ilişkilendirerek anlamlandırma çabasıyla, hem İslam ilimleri hem de Türk-İslam ilişkileri alanında önemli bir metodolojik açılım sunmaktadır.

[58] Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/36.
[59] Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/33.

2.6.5 Yeni İslam Tarihi ve Türkler[60]

Zekeriya Kitapçı'nın "Yeni İslam Tarihi ve Türkler" adlı eseri, İslam tarihini klasik anlatım çerçevesinin ötesine taşıyarak Türklerin İslam tarihindeki rolünü merkeze alan yorumlayıcı ve sentezci bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Eser, yalnızca siyasi ve askerî olayların kronolojik aktarımını yapmakla yetinmeyip, İslam tarihinin Orta Doğu coğrafyası içinde şekillenen geniş medeniyet zemini üzerinde değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu yönüyle yazar, İslam tarihini dar anlamda "Arap merkezli" bir tarih anlayışından çıkararak daha kapsayıcı bir "İslam milletleri tarihi" perspektifi geliştirmeyi amaçlamaktadır.[61]

Kitapta özellikle Türklerin İslam tarihindeki yeri belirgin biçimde vurgulanmaktadır. Yazar, Türklerin İslam dünyasına girişini yalnızca askerî fetihler üzerinden değil, aynı zamanda dini, kültürel ve medeniyet kurucu bir unsur olarak ele almaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemleri, İslam medeniyetinin taşıyıcı ve koruyucu unsurları olarak sunulmakta; Türklerin İslam dünyasının siyasi ve dini bütünlüğünü sağlayan temel aktör olduğu ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Türkler, İslam tarihinin "pasif unsuru" değil, aksine tarihsel sürekliliği sağlayan "aktif kurucu güç" olarak konumlandırılmaktadır.[62]

Eserin dikkat çeken yönlerinden biri de İslam tarih yazımına yönelik eleştirel yaklaşımıdır. Yazar, klasik İslam tarihçilerinin çoğunlukla Arap merkezli bir perspektif benimsediğini, Türk ve diğer Müslüman unsurların katkılarının yeterince görünür kılınmadığını savunmaktadır. Bu doğrultuda İslam tarihinin yeniden yazılması gerektiği, özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin bu bütüncül yapının ayrılmaz parçaları olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.[63]

Bununla birlikte eser, metodolojik açıdan tamamen betimleyici olmaktan ziyade yorumlayıcı ve yer yer ideolojik bir karakter taşımaktadır. Türklerin İslam tarihindeki rolü zaman zaman idealize edilmekte, bazı tarihsel olaylar ise belirli bir tezi

[60] Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler* (Konya: Damla Ofset Matbaacılık, 1995)
[61] Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 45-46. 62-63.
[62] Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler, 46, 62-63, 69-70, 73-74.*
[63] Zekeriya Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler, 45-46.*

desteklemek amacıyla seçici biçimde yorumlanmaktadır. Bu durum, eserin akademik değerini azaltmamakla birlikte, eleştirel okuma gerektiren bir yapı ortaya koymaktadır.

"*Yeni İslam Tarihi ve Türkler*", İslam tarihi yazımında Türk faktörünü öne çıkaran, geleneksel tarih anlayışına alternatif bir perspektif sunan önemli bir çalışma niteliğindedir. Eser, İslam tarihinin çok milletli yapısını vurgulaması bakımından dikkat çekici olmakla birlikte, yorum ağırlıklı yaklaşımı nedeniyle eleştirel değerlendirmeye açık bir karakter taşımaktadır.

2.6.6 Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sâhabe Tabiî ve Tebea Tabiîleri[64]

Zekeriya Kitapçı'nın *Saadet Asında Türkler* adlı eseri, Türklerin İslam tarihindeki yeri ve erken dönem İslam toplumundaki rolleri üzerine yoğunlaşan bir çalışmadır. Eser, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Türklerin İslam coğrafyasıyla temasını ele almakta ve bu etkileşimin oldukça erken dönemlere dayandığını savunmaktadır.[65]

Eserin önemli bölümlerinden biri, erken dönem İslâm kaynaklarında yer alan bazı şahsiyetlerin Türk kökenli olabileceği yönündeki değerlendirmelerdir. Bu kapsamda sahabe ve tâbiîn dönemine ilişkin bazı isimler ve aileler üzerinden örnekler verilmekte, Mekke ve Medine çevresinde yaşayan farklı etnik gruplar içerisinde Türk unsurların da bulunduğu ileri sürülmektedir. Kitapçı, bu çerçevede Ebu Ubeydullah Süreyc et-Türkî ve ailesini erken dönem İslâm toplumunda Türk varlığına işaret eden önemli örneklerden biri olarak değerlendirmektedir. Bunun yanında Raika Ümmü İbn Süreyc, Sümeyye Ümmü İbn Ammâr, Ebu Süleyman Tarhan et-Türkî et-Teymî, Ebü'l-Hasan Türk unsurlar bağlamında zikretmektedir. Ayrıca Süreyc et-Türkî ailesi üzerinden Mekke'de yaşayan Türk kökenli ailelerin sosyal ve ekonomik hayattaki yerlerine değinilmektedir.[66]

Kitapta yalnızca bireysel örnekler değil, aynı zamanda Türklerin ticaret, zanaat ve kültürel faaliyetler aracılığıyla İslam toplumuna entegrasyonu da ele alınmaktadır.

[64] Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri* (Konya, Yedi Kubbe Yayınları, 2008)
[65] Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri*, 28, 48-49, 82-89.
[66] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri,* 48, 67-71, 76-80, 82-85, 163, 173, 175-177.

Özellikle Horasan, Merv ve Soğd bölgesi gibi merkezler üzerinden Türklerin İslam dünyasındaki yayılımı ve etkisi anlatılmaktadır. Bu bağlamda Abbâsî dönemiyle birlikte Türklerin devlet yönetimi ve ilmî çevrelerde daha görünür hale geldiği vurgulanmaktadır.[67]

Eserin bir diğer önemli yönü, Türk asıllı olduğu ileri sürülen bazı âlim, muhaddis ve devlet adamlarının biyografik bilgilerle tanıtılmasıdır. Bu kapsamda Mansur b. Beşir Ebû Müzâhim Ebû Nasr et-Türkî[68], Mûsâ b. Hakan Ebû İmrân en-Nahvî[69], Ahmed b. Muhammed b. Hanbel Ebû Abdullah eş-Şeybânî el-Mervezî[70], Hâcib b. Mâlik b. Erkin Ebü'l-Abbas et-Türkî el-Fergânî[71] ve Mûsâ b. Ubeydullah b. Yahyâ b. Hakan Ebû Müzâhim el-Hakânî [72] gibi isimler üzerinden Türk unsurlarının İslâm ilim geleneğindeki varlığı ve katkıları ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu kişiler üzerinden Türklerin İslam ilim geleneğine katkısı ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Türk hükümdar ailelerinin İslamiyet'i kabul süreçleri ve bu süreçte yaşanan dönüşümler de kitapta yer almaktadır.

"*Saadet Aslında Türkler"*, Türklerin İslam tarihi içindeki varlığını erken dönemlerden itibaren ele alan, geniş bir coğrafi ve tarihsel perspektif sunan bir çalışmadır. Eser, özellikle Türk-İslam ilişkilerini tarihsel süreklilik içinde değerlendirmesi bakımından dikkat çekmektedir ve bu yönüyle Türk tarih yazımında tamamlayıcı bir kaynak niteliği taşımaktadır.

2.6.7 Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri[73]

Zekeriya Kitapçı'nın bu eseri, İslam tarihinin özellikle erken ve klasik dönemlerinde Türklerin Arap dili ve edebiyatına yaptığı katkıları merkeze alan bir çalışmadır. Yazar, hilafet coğrafyasında Türk varlığının yalnızca askerî ve siyasî alanla sınırlı

[67] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri,* 51, 67-71, 175-179, 193, 213, 221-235.
[68] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri,* 221-222.
[69] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri,* 224-225.
[70] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri,* 227-237.
[71] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri*, 271-274
[72] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri,* 276-277.
[73] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2004)

kalmadığını, aynı zamanda dil, edebiyat ve ilim dünyasında da belirleyici bir rol üstlendiğini ileri sürmektedir.[74]

Kitapta temel olarak Emevîler ve Abbâsîler döneminde Türklerin Arap şehirlerine yerleşmesiyle başlayan tarihî süreç ele alınır. Bu süreçte Türklerin Arapça ile erken temas kurduğu, zamanla bu dili öğrenip geliştirdiği ve hatta sarf, nahiv, belağat ve fesahat gibi alanlarda söz sahibi oldukları vurgulanır. Yazar, özellikle Basra ekolü gibi dil okullarının oluşumunda Türk asıllı âlimlerin etkili olduğunu örneklerle göstermeye çalışır. Bu bağlamda Halefü'l-Ahmer, Basriyyûn olarak bilinen Basra dil ekolünün oluşumunda önemli bir isim olarak değerlendirilmektedir.[75]

Eserde dikkat çeken bir diğer tema, Türklerin sadece dil öğrenen değil, aynı zamanda bu dili sistemleştiren ve zenginleştiren bir aktör olarak sunulmasıdır.[76] Halefü'l-Ahmer, Hammad el-Cevherî, Zemahşerî gibi isimler üzerinden Türk kökenli âlimlerin sözlükçülük, gramer ve edebî tenkit alanlarındaki katkıları ayrıntılı biçimde aktarılır.[77] Bu bağlamda Halefü'l-Ahmer, şiir ve edebiyat alanındaki ilmî birikimiyle öne çıkan önemli örneklerden biridir. Dönemin önde gelen dil âlimlerinden el-Ahfeş'in, Halefü'l-Ahmer'i ve el-Asmaî'yi şiir alanında en bilgili kişiler arasında zikretmesi, onun Arap şiiri ve edebiyatındaki yerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.[78] Ayrıca Abbâsî saraylarında görev yapan Türk devlet adamlarının ilim ve kültür hayatını destekleyerek kütüphaneler kurduğu ve âlimleri himaye ettiği de eserde geniş yer bulur.[79]

Kitapta Türklerin Arapça karşısındaki tutumu da önemli bir tartışma konusudur. Yazar, Türklerin Arapçayı bir "üstün dil" olarak görmediklerini, onu İslam medeniyetinin ortak dili olarak benimsediklerini ve bu dilin gelişmesine bilinçli şekilde katkı sunduklarını savunur. Bu katkı, Türk asıllı âlimlerin Arap dili ilimleri alanındaki çalışmalarıyla somutlaşmaktadır. Nitekim Halefü'l-Ahmer'in şiir, rivayet ve dil çalışmaları; Hammad el-Cevherî'nin sözlükçülük alanındaki faaliyetleri ve

[74] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 21-22.
[75] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri, 23-25, 48-50, 61.*
[76] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri,* 27.
[77] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri,* 31.
[78] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri,* 67-68.
[79] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri, 28,* 85-89, 95, 109.

Zemahşerî'nin Arap dili, belagat ve tefsir sahasındaki eserleri, Türk kökenli âlimlerin Arapçanın gelişimine sağladıkları katkının önemli örnekleri arasında değerlendirilmektedir. Bunun yanında Türkçenin de aynı dönemde Arapça ve Farsça ile etkileşim içinde geliştiği ifade edilir.[80]

Eserin genel yaklaşımı, Türklerin İslam medeniyetinin kurucu ve taşıyıcı unsurlarından biri olduğu fikri üzerine kuruludur. Yazar, tarihî kaynaklardan hareketle Türklerin yalnızca askerî güç değil, aynı zamanda entelektüel ve kültürel üretimde de etkin olduğunu göstermeye çalışır. Türk-Arap ilişkilerini dil ve kültür ekseninde ele alan, Türklerin İslam medeniyetine katkılarını vurgulayan bir çalışma niteliğindedir. Ancak eser, yer yer yorum ağırlıklı ve savunmacı bir üslup taşıdığı için akademik tarafsızlık açısından tartışmaya açık yönler de barındırmaktadır. Buna rağmen konuya dair geniş malzeme sunması ve tarihî şahsiyetleri bir araya getirmesi bakımından araştırmacılar için dikkat çekici bir kaynak olarak değerlendirilebilir.

2.6.8 Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi[81]

"*Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*" adlı eserinde yazar, Kuteybe b. Müslim'in Horasan valiliği döneminde Türkistan ve Mâverâünnehir bölgesine yönelik gerçekleştirdiği askerî ve siyasî faaliyetleri ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Kuteybe'nin Belh'e doğru ilerleyişiyle başlayan süreçte, bölgenin önemli dinî ve ticarî merkezlerinin büyük bir kısmı çeşitli anlaşmalar, siyasî uzlaşmalar ve yerel yöneticilerin kabulü yoluyla İslam hâkimiyeti altına girmiştir. Belh dihkanları ve şehrin önde gelenleri, Kuteybe'yi karşılayarak şehri teslim etmişlerdir.[82]

Ardından Kuteybe, Toharistan'ın Ahrûn ve Şûmân'a gibi önemli şehirlerine yönelmiş, Türk asıllı yerel hükümdarlarla ağır vergilere dayalı barış anlaşmaları yapmıştır. Bu süreçte bölgedeki siyasî yapının büyük ölçüde yarı bağımsız yerel hanedanlıklar tarafından yönetildiği görülmektedir. Toharistan'ın etnik yapısının ağırlıklı olarak Türk unsurlardan oluştuğu ifade edilmekte, Z. V. Togan gibi tarihçilerin de bu

[80] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri,* 25, 29, 31.
[81] Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*, (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2005)
[82] Zekeriya Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*, 168.

bölgenin Orta Asya kökenli Türk topluluklarıyla bağlantılı olduğunu belirttiği aktarılmaktadır.[83]

Benzer şekilde J. Wellhausen'ın değerlendirmelerine yer verilerek, Mâverâünnehir ve Toharistan'da hâkim unsurun Türkler olduğu, Arapların ise bu bölgelerde güçlü bir siyasî ve askerî rekabetle karşılaştığı belirtilmektedir.[84] Bölgedeki en güçlü yerel liderlerden biri olarak Nizek Tarhan öne çıkmaktadır. Nizek Tarhan, Akhunlar ve Eftalitler gibi eski Türk topluluklarının kalıntılarını da içine alan geniş bir siyasî yapı üzerinde hâkimiyet kurmuştur.[85]

Arap valileri döneminde Horasan ve Toharistan'a yapılan ilk seferlerde Nizek Tarhan'a karşı doğrudan büyük bir çatışmaya girilmediği, daha çok vergiye bağlama ve itaat ettirme politikalarının izlendiği görülmektedir. Ancak Kuteybe döneminde bu durum değişmiş, diplomasi ile askerî güç birlikte kullanılmıştır.[86] Kuteybe, Nizek Tarhan'ı doğrudan karşısına almak yerine onu çeşitli yollarla kendi safına çekmeye çalışmış, bu amaçla elçiler ve aracılar görevlendirmiştir. Zamanla Nizek Tarhan ile Kuteybe arasında yapılan anlaşmalar neticesinde bazı Türk birlikleri Arap ordusuna katılmış, bu durum Orta Asya fetihlerinde Araplara önemli askerî katkı sağlamıştır.[87] Ancak Buhara kuşatması ve sonrasında yaşanan gelişmeler, iki taraf arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır. Nizek Tarhan'ın bazı yerel hükümdarlarla birlikte Kuteybe'ye karşı bir ittifak kurma girişimi başarısız olmuş ve bu isyan hareketleri Arap ordusu tarafından sert şekilde bastırılmıştır.[88] Bu süreçte Belh, Buhara ve Semerkant gibi şehirlerde yoğun askerî çatışmalar yaşanmış, birçok yerleşim yeri Arap hâkimiyetine girmiştir. Özellikle Buhara'nın fethi, bölgenin İslamlaşma sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Kuteybe'nin şehir yönetiminde yaptığı düzenlemelerle yerel hanedanlıkların etkisi azaltılmış, yeni idarî yapılar tesis edilmiştir. Semerkant'ın fethi sırasında da yoğun Türk direnişiyle

[83] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 168-172.
[84] Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 206.
[85] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 174-175.
[86] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 176, 178-179.
[87] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 179-180.
[88] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 181-185.

karşılaşıldığı, buna rağmen şehrin uzun süren kuşatma sonucunda teslim alındığı anlatılmaktadır.[89]

Bu dönemde hem askerî güç hem de siyasî anlaşmalar birlikte kullanılmış, Kuteybe zaman zaman sert askerî yöntemlere başvurmuştur. Harzem ve diğer Orta Asya bölgelerinde de benzer süreçler yaşanmış, yerel hükümdarlarla yapılan anlaşmalar neticesinde Arap hâkimiyeti genişlemiştir. Ancak bu hâkimiyetin sürekli isyanlarla karşı karşıya kaldığı ve Türk unsurların zaman zaman yeniden örgütlenerek Arap yönetimine karşı direniş gösterdiği de belirtilmektedir.[90]

Metnin ilerleyen kısımlarında, Emevî dönemindeki diğer valilerin de Türkistan seferlerine devam ettiği; özellikle Yezîd b. Mühelleb ve ardından gelen yöneticilerin Cürcân, Taberistan ve Dehistan gibi bölgelere seferler düzenlediği anlatılmaktadır. Bu seferlerde de askerî çatışmalar, vergi uygulamaları ve yerel halkla yapılan siyasî anlaşmalar ön plana çıkmaktadır. Türk boylarının bu süreçte zaman zaman Araplara karşı güçlü direnişler gösterdiği, özellikle Türgişler döneminde Orta Asya'daki siyasî dengelerin önemli ölçüde değiştiği ifade edilmektedir. Türgiş Kağanlığı'nın ortaya çıkışıyla birlikte Arap ilerleyişi yavaşlamış, bazı bölgelerde ise geri çekilmeler yaşanmıştır.[91]

Eser genel olarak, Emevîler döneminde Türkistan ve çevresinde yaşanan fetih hareketlerini, Türk hükümdarları ile Arap valileri arasındaki siyasî ve askerî mücadeleleri ve diplomasi ile savaşın iç içe geçtiği tarihî süreci ayrıntılı biçimde ortaya koymaktadır. Bu süreçte hem Türk hem de Arap taraflarının zaman zaman askerî başarılar elde ettiği, ancak bölgenin tamamen kontrol altına alınmasının uzun ve zorlu bir mücadele sonucunda gerçekleştiği görülmektedir.

[89] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 210-211, 227-229.
[90] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 210-211, 219-224.
[91] Kitapçı, *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi,* 261-276, 289, 291, 293, 297.

3. PROF. DR. ZEKERİYA KİTAPÇI'NIN TARİHE BAKIŞI VE YAKLAŞIMLARI

3.1 Tarih Anlayışının Temel Özellikleri

Zekeriya Kitapçı'nın tarih anlayışı, çalışma yaptığı alanların çeşitliliği ve bu alanlar arasında kurduğu bütüncül yaklaşım üzerinden şekillenmektedir. Kitapçı, başta Türklerin İslamiyet'i kabul süreci olmak üzere, Türk–İslam tarihinin erken dönemleri, Orta Asya Türk tarihi, Selçuklu ve Abbasîler dönemi Türk varlığı, İslam medeniyetinde Türklerin rolü, vahiy–tarih ilişkisi ve dinî metinlerin tarihî bağlamı gibi konularda yoğunlaşmıştır. Bu çerçevede tarihî olayları yalnızca kronolojik ve siyasî gelişmeler olarak değil, inanç, kültür, medeniyet ve zihniyet boyutlarıyla birlikte ele almıştır. Mehmet Nadir Özdemir'in değerlendirmesine göre Kitapçı, ömrünün önemli bir bölümünü Türklerin Müslüman oluş tarihine vermiş bir tarihçi olmasına rağmen, bu sürecin nasıl gerçekleştiğinin bütün yönleriyle kesin biçimde ortaya konulmasının güçlüğüne işaret etmektedir.[92] Bu yaklaşım, bir taraftan Türklerin İslamlaşma sürecinin karmaşık yapısını ortaya koyarken, diğer taraftan Kitapçı'nın bu alanda kendine özgü bir yorum geliştirme çabasını da göstermektedir.

Bu durum, Kitapçı'nın tarihçiliğinde tarihî olayların yalnızca gerçekleşmiş hadiseler olarak değil, aynı zamanda toplumların geçmişlerini anlamlandırma ve kimliklerini inşa etme süreçleriyle bağlantılı unsurlar olarak ele alındığını göstermektedir. Nitekim toplumlar, sahip oldukları tarihsel birikim ve gelenekler aracılığıyla kimliklerini şekillendirmekte ve gelecek tasavvurlarını oluşturmaktadır. Bu bakımdan tarih, yalnızca olayların tespitine dayanan bir faaliyet değil; geçmişin yorumlanması ve anlamlandırılması sürecidir.[93] Kitapçı'nın Türk–İslam tarihine yönelik çalışmaları da bu çerçevede değerlendirildiğinde, onun tarihî olayları yalnızca siyasî gelişmeler olarak değil, toplumların inanç, kültür ve medeniyet dünyalarıyla bağlantılı bir bütün içerisinde ele aldığı görülmektedir. Dolayısıyla Kitapçı'nın tarih anlayışında olayların

[92] Özdemir, "İlk Müslüman Fetihleri Bağlamında Türklerin İslamlaşması Süreci", 605.
[93] Nahide Bozkurt, *Tarih Felsefesi Tarihin Doğası ve Belirleyicileri* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2020), 10.

nasıl yorumlandığı kadar, bu yorumlamanın hangi kaynaklara dayandırıldığı da önem taşımaktadır.

Kitapçı'nın eserlerinde, tarih yazımının Batı merkezli yaklaşımlarla sınırlı kalmaması gerektiği, Türk ve İslam kaynaklarının merkeze alınarak yeniden okunması gerektiği yönündeki yaklaşım açık biçimde görülmektedir. Onun tarih anlayışı, bu yönüyle hem kaynak tercihleri hem de yorum biçimi bakımından, Türk–İslam tarihinin özgün dinamiklerini öne çıkaran bir perspektife dayanmaktadır.

Bu ilmî yönelimin arka planında ise, Kitapçı'nın şahsî tecrübelerinin ve doğrudan tanıklıklarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hatıra türündeki armağan kitabında öğrencisi Mehmet Azimli tarafından aktarıldığı üzere, Arabistan'da bulunduğu eğitim yıllarında, dönemin önde gelen dinî otoritelerinden biri olan Abdülaziz b. Baz'ın hutbelerinde Osmanlı Devleti'ni hedef alan ve Osmanlı'nın İslam'ı tahrif ettiği yönündeki söylemlere defaatle yer vermesi, Kitapçı üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Özellikle bizzat şahit olduğu cuma hutbelerinde bu tür ifadelerin ısrarla dile getirilmesi, Kitapçı'yı Türklerin İslam tarihindeki konumunu ve Osmanlı mirasını ilmî temelde yeniden ele alma gereğiyle karşı karşıya bırakmıştır.[94] Bu bağlamda, onun Türk tarihi ve Türklerin İslamlaşma sürecine dair çalışmaları, yalnızca akademik bir ilgi alanının ürünü değil; belirli tarihsel ve ideolojik söylemlere karşı ilmî bir cevap üretme çabasının sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Bu genel çerçeve doğrultusunda Kitapçı'nın tarih anlayışı, kaleme aldığı farklı eserlerde tutarlı bir yöntemsel yaklaşım olarak kendini göstermektedir. Yazarın özellikle dinî metinler ile tarihî süreç arasında kurduğu ilişki, onun tarih yazımında benimsediği bakış açısının temel unsurlarından biridir. Bu yaklaşımın en belirgin örneklerinden biri, Kitapçı'nın Türklerin İslâmiyet'i kabul sürecini ele alış biçiminde görülmektedir.

Türklerin İslâmiyet'i kabul süreci, yalnızca siyasî veya askerî gelişmelerle açıklanabilecek bir olay olmayıp dinî, sosyal, ekonomik ve kültürel unsurların etkili olduğu çok boyutlu bir tarihî dönüşüm niteliğindedir. Seyfettin Erşahin, İslâm'ın

[94] Eravcı, *Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*, 64-65.

itikad, ibadet ve ahlâk esaslarının insan hayatını anlamlandıran bir yapı sunduğunu; ayrıca İslâm'ın farklı toplumlara ulaşmasında onu temsil eden âlimler, sûfîler ve tüccarların önemli rol oynadığını belirtmektedir. Ayrıca siyasî ve sosyal şartların da bazı toplulukların İslâmiyet'i benimsemesinde rol oynadığını ifade etmektedir.[95] Bu yaklaşım, Zekeriya Kitapçı'nın Türklerin İslâm'a girişini yalnızca siyasî bir değişim olarak değil, aynı zamanda dinî ve medeniyet temelli bir dönüşüm olarak değerlendiren anlayışıyla ilişkilendirilebilir. Nitekim Kitapçı'ya göre Türklerin İslâmiyet'i kabulü, İslâm'ın inanç ve değerler sisteminin Türk tarihî birikimiyle bütünleşmesi sonucunda ortaya çıkan önemli bir medeniyet değişimidir. Kitapçı'nın bu dönüşümü ele alış biçimi, yalnızca tarihî olayların sonuçları üzerinden değil; aynı zamanda bu olayları anlamlandırmak için başvurduğu kaynak anlayışı üzerinden de şekillenmektedir. Bu noktada onun tarih yazımında dinî metinlere verdiği merkezi konum dikkat çekmektedir.

Kitapçı, dinî metinleri tarihsel sürecin dışında ve ondan bağımsız kaynaklar olarak değil; tarihî olayları anlamlandıran ve onlara yön veren metinler olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, klasik İslâm tarihçiliğinde hadis ile tarih arasında kurulan yakın ilişkiyle de örtüşmektedir. Nitekim İslâm tarihçileri, hadis ile tarih arasındaki yakın ilişki sebebiyle hadis rivayetlerini tarih yazımının temel kaynaklarından biri olarak değerlendirmiş; özellikle Hz. Peygamber dönemine ilişkin bilgilerin aktarılmasında hadisleri Kur'an-ı Kerim'den sonra başlıca başvuru kaynakları arasında kabul etmişlerdir.[96] Bu doğrultuda ayet ve hadis rivayetlerini yalnızca dinî içerikli metinler olarak değil, aynı zamanda tarihsel anlam ve işlev taşıyan kaynaklar olarak ele almakta; tarihî olayları da bu metinlerle ilişkilendirerek yorumlamaktadır. Özellikle hadis rivayetleri söz konusu olduğunda, tarihî gelişmelerin bu rivayetleri teyit edici bir mahiyet taşıdığını ileri sürmesi, Kitapçı'nın hadis–tarih ilişkisini kurma biçiminin temelini oluşturmaktadır.

Hadislerin tarihî bir kaynak olarak kullanılması, aynı zamanda rivayetlerin güvenilirliğinin değerlendirilmesini de gerekli kılmaktadır. Nitekim hadis ilmi, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve uygulamalarının sonraki nesillere aktarılması sürecinde

[95] Seyfettin Erşahin, *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 210-211.
[96] Kasım Şulul, *İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usulü* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 30.

isnad ve metin tenkidine dayalı ayrıntılı yöntemler geliştirmiştir. Hadis âlimleri, rivayetlerin yalnızca nakil zincirini değil, aynı zamanda metnin Kur'an'a, sahih sünnete, tarihî gerçeklere ve aklî ilkelere uygunluğunu da dikkate almışlardır. Bu yönüyle hadisler, tarihî olayların açıklanmasında kullanılabilecek önemli kaynaklar olmakla birlikte, belirli tenkit ölçütleri çerçevesinde değerlendirilmesi gereken rivayetlerdir.[97] Ancak Kitapçı'nın eserlerinde hadis rivayetlerinin kullanım biçimi incelendiğinde, klasik hadis tenkit yöntemlerinden ziyade rivayetlerin tarihî anlatıyı destekleyen yönüne ağırlık verdiği görülmektedir. Özellikle Türklerin İslam tarihindeki konumunu ortaya koymaya çalışırken bazı hadisleri tarihî gelişmelerle ilişkilendirerek yorumlaması, onun tarih anlayışında dinî metinlerin açıklayıcı ve yönlendirici bir unsur olarak konumlandırıldığını göstermektedir.

Bu metodolojik yaklaşımın bir sonucu olarak Kitapçı, tarihsel olayları yalnızca kronolojik bir süreç ya da siyasî gelişmeler dizisi olarak ele almakla yetinmemekte; Kur'an ayetleri, hadisler ve dinî semboller aracılığıyla bu olaylara daha geniş bir anlam çerçevesi kazandırmaktadır. Bu yönüyle Kitapçı'nın tarihçiliği, modern akademik tarih yazımında hâkim olan pozitivist ve nedensellik temelli yaklaşımdan belirgin biçimde ayrılarak, tarihî olayların açıklanmasında dinî ve metafizik unsurlara yer veren teolojik bir tarih tasavvuruna dayanmaktadır.

Kitapçı'ya göre tarih, rastlantısal gelişmelerin ürünü değil; ilahî iradenin yönlendirdiği, belirli bir misyon ve anlam çerçevesinde ilerleyen bir süreçtir. Bu anlayış, özellikle Türklerin İslamiyet'i kabulü meselesinde açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Yazar, Türklerin Müslüman oluşunu sıradan bir inanç değişimi ya da siyasî zorunluluk olarak değil, İslam tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri ve ilahî planın bir parçası olarak değerlendirmektedir. Kur'an ayetlerini tarihsel olaylarla doğrudan ilişkilendirmesi ve bu ayetleri Türk tarihine işaret eden deliller olarak yorumlaması, onun tarih yazımında metafizik boyutu meşru ve açıklayıcı bir unsur olarak gördüğünü göstermektedir.[98]

[97] Ali Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 64-67.
[98] Zekeriya Kitapçı, "Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kuran ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış", *Yeni Türkiye Dergisi* IX/53 (2013), 498-499.

Bu çerçevede Kitapçı, tarihsel aktörleri de yalnızca kendi dönemlerinin siyasî veya toplumsal şartlarıyla açıklamaz; onları ilahî yönlendirme ile hareket eden sembolik figürler olarak konumlandırır. Satuk Buğra Han örneğinde olduğu üzere, tarihsel şahsiyetlerin Müslüman oluşu rüya, ilham ve ilahî çağrı gibi unsurlar üzerinden anlamlandırılmakta; bu durum tarihsel anlatıya destansı ve kutsal bir boyut kazandırmaktadır. Kitapçı'nın bu yaklaşımı, onun tarih yazımında sezgisel ve manevî unsurlara bilinçli biçimde yer verdiğini ve pozitivist tarih anlayışına mesafeli durduğunu ortaya koymaktadır.[99]

Kitapçı, Türklerin Müslüman oluşunu tek bir sebep ya da tek bir şahsiyet üzerinden açıklamaktan da kaçınmaktadır. Yazar, bu süreci dinî, siyasî, sosyal ve kültürel pek çok unsurun bir araya gelmesiyle gerçekleşen uzun soluklu bir dönüşüm olarak ele almakta; tüccarların faaliyetlerinden derviş ve âlimlerin tebliğlerine, ribatlarda yetişen askerî unsurlardan Türk hakanlarının siyasî denge arayışlarına kadar geniş bir etkenler ağı kurmaktadır. Ancak bu çok yönlü açıklama, nihai olarak ilahî irade merkezli bir tarih anlayışı içerisinde anlamlandırılmaktadır. Böylece tarihsel sürecin yönlendirici gücü olarak metafizik bir çerçeve öne çıkmaktadır.[100]

Kitapçı'nın bu metodolojik yaklaşımının somut örneklerinden biri de erken dönem İslam toplumunda Türk varlığına dair yaptığı yorumlarda görülmektedir. Kitapçı, özellikle Süreyc et-Türkî ailesine dair değerlendirmelerinde, İslam'ın ilk dönemlerinde Türk unsurların varlığını erken bir tarihsel zemine oturtmaya çalışmaktadır. Ona göre Süreyc ailesi, Hz. Peygamber dönemine yakın bir zamanda Mekke'ye yerleşmiş Türk asıllı bir aile olup, burada demircilik gibi meslekî faaliyetlerle temayüz etmiş ve erken dönem İslam toplumunun bir parçası hâline gelmiştir.[101] Kitapçı, bu değerlendirmesini erken dönem İslam kaynaklarında yer alan bazı rivayetlere dayandırmakta ve söz konusu rivayetleri Arap toplumunda Türk unsurlarının erken dönemlerden itibaren bulunduğunu gösteren tarihî veriler olarak yorumlamaktadır.

[99] Kitapçı, "Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kuran Ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış", 503-505.
[100] Kitapçı, "Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kuran Ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış", 505-506.
[101] Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri*, 66-71.

Bunun yanı sıra Kitapçı, aynı konuya "*Osmanlı ve Selçuklulardan Önce Orta Doğu'da Türkler"* adlı eserinde de değinmekte; Türklerin çeşitli vesilelerle Orta Doğu'ya gelmeye devam ettiklerini ifade etmektedir. Bu bağlamda yazar, özellikle Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ilk yıllarında Mekke'ye gelen ve demircilikle meşgul olan Süreyc ailesini, erken dönem İslam toplumunda yer alan ilk sahabe ailelerinden biri olarak değerlendirmekte[102] ve bu durumu söz konusu iddiasının en dikkat çekici örneklerinden biri olarak sunmaktadır. Bu yaklaşım, Kitapçı'nın Türklerin İslâm tarihindeki varlığını yalnızca fetihler sonrası dönemle sınırlı görmediğini, aksine bu varlığı İslâm'ın ilk dönemlerine kadar uzanan daha geniş bir tarihsel çerçeve içinde değerlendirdiğini göstermektedir. Aynı zamanda bu tür örnekler, onun tarih yazımında rivayetleri ele alırken daha geniş bir yorum çerçevesi benimsediğini ve erken dönem İslam toplumunu çok etnikli bir yapı olarak okumaya çalıştığını ortaya koymaktadır.

Bu noktadan hareketle, Kitapçı'nın tarih anlayışında dinî metinler ile tarihî veriler arasındaki ilişkinin yalnızca teorik bir çerçevede değil, somut tarihsel örnekler üzerinden sistematik biçimde uygulandığı görülmektedir. Bu durum, onun tarih yazımında metin–tarih ilişkisinin merkezi bir metodolojik ilke olarak işlediğini göstermekte; bu bağlamda hadis ve Kur'an yorumlarının yanı sıra tarihî rivayetlerin de aynı bütüncül yaklaşım içinde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu metodolojik zemin, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan dinî metinlerin tarihsel yorumlanması meselesinin teorik temelini oluşturmaktadır.

3.1.1 Dinî Metinler ile Tarih İlişkisi

Bu genel yaklaşımın en somut yansımalarından biri, Kitapçı'nın özellikle hadis rivayetlerini tarihî verilerle ilişkilendirme biçiminde ortaya çıkmaktadır. Zira onun tarih anlayışında hadisler, yalnızca dinî birer rivayet olarak değil, aynı zamanda tarihî gerçekliği açıklayan ve tarihsel gelişmelerle karşılıklı olarak birbirini teyit eden metinler olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda Kitapçı'nın "*Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler"* adlı eserinde benimsediği yaklaşım, hadis rivayetleri ile tarihî olaylar arasında doğrulayıcı bir ilişki kurma çabası üzerine inşa edilmiştir. Yazar,

[102] Zekeriya Kitapçı, *Osmanlı ve Selçuklulardan Önce Ortadoğu'da Türkler Orta Doğu Türk Misyonu I* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2008), 43-44.

özellikle Hz. Peygamber'in Türklerle ilgili aktarmış olduğu hadislerin sahihliğinin belirlenmesinde klasik hadis usulünde öne çıkan isnad merkezli yaklaşımı yeterli görmemekte; tarihî süreçte gerçekleşen olayların bu rivayetleri teyit ettiğini savunmaktadır. Kitapçı'ya göre yalnızca isnad zincirindeki râvilere bakılarak bir hadisin uydurma olarak değerlendirilmesi ilmî açıdan eksik bir tutumdur.[103]

Kitapçı'nın hadis–tarih ilişkisini kurma biçimi, özellikle Selçuklu Türkleri bağlamında ele aldığı rivayetlerde daha açık biçimde görülmektedir. Kitapçı'nın "ümmetimden 300 büyük komutan" rivayetini Selçuklu Türklerine tahsis etmesi[104] ve doğudan gelecek yeni kavimle ilgili rivayetleri Tuğrul Bey komutasındaki Selçuklu ordusuna doğrudan bağlaması, [105] tarihsel yorumu metnin lafzî çerçevesinden ziyade gerçekleşmiş tarihsel sonuç üzerinden temellendirdiğini göstermektedir. Bu yaklaşımda hadisin sübut ve sıhhat derecesi tartışma konusu yapılmamakta; rivayetler, tarihsel gelişmelerle örtüştürülerek anlamlandırılmaktadır. Selçukluların Orta Doğu'ya yönelişinin "ilahi sevk" ve "sevki-i ilahi çizgisi" ile açıklanması[106], tarihsel nedenselliğin sosyo-politik şartlardan ziyade metafizik bir çerçevede temellendirildiğini göstermektedir. Bu durum, modern tarihçilik açısından teolojik (ilahî yönlendirme merkezli) bir tarih tasavvuru olarak değerlendirilebilir.

"Hilafet benden sonra otuz yıl devam edecektir" hadisinin hem Hulefâ-yi Râşidîn dönemi için hem de ilerleyen bölümlerde Selçuklu sultanları bağlamında yeniden ele alınması, [107] eserde rivayetlerin bağlama göre yeniden işlevselleştirildiğini göstermektedir. Bu durum, rivayetlerin ilk ortaya çıktıkları tarihsel bağlamdan ziyade, sonraki dönemlerde yüklenen sembolik ve ideolojik anlam çerçevesinde yeniden yorumlandığını düşündürmektedir. Akademik tarihçilik açısından ise bir rivayetin farklı tarihsel dönemlere delil olarak sunulması, bağlam analizini zorunlu kılar.

Benzer bir yorum esnekliği kavramsal düzeyde de görülmektedir. Yazar, "Kantûraoğulları" ifadesini bazı bölümlerde Selçuklulara, [108] bazı bölümlerde ise

[103] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/22.
[104] Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler* (İstanbul: Alya Yayınları, 2019), 2/30-31.
[105] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/32.
[106] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/35.
[107] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/75.
[108] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/94.

Moğollara atfetmektedir.[109] Bu değişkenlik, metnin yorumunda sabit bir metodolojik ölçüt bulunmadığını göstermektedir. İbn Haldûn'un Zûbân'a atıf yapan görüşlerini aktararak Selçuklu yorumunu desteklemesi,[110] otoriteye dayalı bir meşrulaştırma çabası olarak değerlendirilebilir. Ancak aynı kavramın farklı tarihsel aktörlere nispet edilmesi, metnin yoruma açık niteliğini ortaya koymaktadır. Bu durum, yazarın rivayetleri sabit bir metinsel ölçütten ziyade gerçekleşmiş tarihsel olgulara göre konumlandırdığı izlenimini vermektedir. Söz konusu yaklaşımın teorik zemini ise, Kitapçı'nın hadislerin değerlendirilmesine ilişkin genel metodolojik açıklamalarında aranmalıdır.

Benzer şekilde, doğudan çıkacak fitneyle ilgili hadislerin Moğollarla ilişkilendirilmesi,[111] coğrafi ve tarihsel uygunluk açısından makul bir yorum olarak görülebilir. Ancak klasik literatürde aynı rivayetlerin Hâricîler veya Karmatîlerle ilişkilendirilmiş olması, rivayetlerin çoklu yoruma açık olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda "Moğollar hadislerin işaret ettiği fitnelerden biridir" şeklindeki ihtiyatlı bir ifade, metodolojik olarak daha dengeli görünmektedir.

Benzer bir yorum, Mervezî'nin rivayetinde geçen "büyük kanlı harp" ifadesinin Birinci Dünya Savaşı olarak yorumlanmasında da görülmektedir.[112] Klasik literatürde Melhame-i Kübrâ bağlamında değerlendirilen bu rivayetin modern bir tarihsel olaya tatbik edilmesi, metnin tarihsel gerçekleşmişlik üzerinden yeniden anlamlandırılması anlamına gelmektedir. Bu tür yorumlar, rivayetleri çağdaş tarihsel tecrübeler ışığında güncelleme çabası olarak değerlendirilebilir; ancak aynı zamanda tarihsel bağlamdan koparma riskini de beraberinde getirmektedir.

Bu örnekler, Kitapçı'nın rivayetleri tarihsel gerçekleşmişlik üzerinden anlamlandıran yaklaşımının sistematik bir tercih olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımın teorik dayanağı, Kitapçı'nın hadislerin sahihlik tartışmasından ziyade ümmetin beklenti ve zihniyet dünyası çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade ettiği açıklamalarında açıkça görülmektedir. Nitekim Kitapçı, ele aldığı hadislerin sahih

[109] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/183.
[110] İbn Haldûn, *Mukaddime*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2007), 1/615.
[111] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/151.
[112] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/415.

veya mevzu olup olmadığını münakaşa konusu yapmadığını açıkça ifade etmekte; bunun yerine bu rivayetlerin İslam ümmetinin beklentileri ve psikolojik dünyasındaki karşılığı üzerinden değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır.[113] Osman Turan'ın hadisleri "*sahihlik açısından değil, aksettirdiği psikolojik durum ve inançlar bakımından*" değerlendirme yaklaşımını aktarması, [114] Kitapçı'nın tarihçilik metodunun zihniyet tarihi ve inanç tarihi perspektifine yakın olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, burada metodolojik bir gerilim ortaya çıkmaktadır. Zira hadisler bir taraftan tarihsel beklenti ve zihniyet metinleri olarak ele alınmakta, diğer taraftan somut tarihsel olaylara doğrudan delil olarak kullanılmaktadır. Bu durum yöntemsel tutarlılık açısından tartışmaya açıktır.

Bu noktada hadislerin tarihî bir malzeme olarak kullanımında, hadis ilminin geliştirdiği tenkit yöntemlerinin dikkate alınması önem taşımaktadır. Nitekim klasik hadis anlayışında bir rivayetin güvenilirliği, öncelikle isnad ve metin tenkidi çerçevesinde değerlendirilmektedir. Râvilerin güvenilirliği, rivayet zincirinin sürekliliği ve metnin Kur'an'a, sahih sünnete, tarihî gerçeklere ve aklî ilkelere uygunluğu gibi unsurlar hadis değerlendirmelerinde temel ölçütler arasında yer almaktadır. Ali Arslan'ın da belirttiği üzere, hadis ve tarih ilimleri ortak bir rivayet malzemesine sahip olmakla birlikte, bu malzemenin değerlendirilmesinde farklı yöntemsel önceliklere sahiptir. Hadis ilmi öncelikle rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetini tespit etmeye çalışırken, tarih ilmi çoğu zaman rivayetin tarihî süreç içerisindeki anlamı ve etkisi üzerinde durmaktadır. Bu nedenle tarihî gerçekleşmişlik, hadislerin anlaşılması açısından önemli bir unsur olmakla birlikte, tek başına rivayetin sıhhatini belirleyen asli bir kriter olarak kabul edilmemektedir.[115]

Nitekim M. Fuad Sezgin de hadislerin İslâm tarihinin ilk kaynakları arasında önemli bir yere sahip olduğunu belirtmekte; ancak bu rivayetlerin değerlendirilmesinde isnad sisteminin ve hadis usulünün geliştirdiği tenkit yöntemlerinin göz ardı edilmemesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Sezgin'e göre hadis ve tarih ilimleri ortak bir rivayet malzemesinden yararlanmakla birlikte, bu malzemenin değerlendirilmesinde farklı

[113] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/41-42.
[114] Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2009), 196.
[115] Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri", 64-70.

yöntemsel önceliklere sahiptir. Tarihçi için rivayetin tarihî süreç içerisindeki yeri ve etkisi önem taşırken, hadis âlimleri açısından temel mesele rivayetin Hz. Peygamber'e aidiyetinin tespit edilmesidir. Bu sebeple tarihî bir malzeme olarak hadislerden yararlanılırken, onların oluşum ve aktarım süreçlerini dikkate alan isnad ve rivayet tenkidi yöntemlerinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.[116]

Bu yöntemsel farklılık, Zekeriya Kitapçı'nın hadis rivayetlerini ele alış biçiminde somut olarak görülmektedir. Kitapçı'nın hadis rivayetlerini değerlendirme biçimi, klasik hadis usulünün önceliklerinden farklı bir yöntemsel tercih ortaya koymaktadır. O, rivayetlerin sıhhat tartışmasından ziyade tarihî olaylarla örtüşen yönlerine ve Türklerin İslam tarihindeki rolünü açıklayıcı işlevine ağırlık vermektedir. Bu metodolojik yaklaşımın somut bir yansıması, Kaşgarlı Mahmud'un Dîvân-u Lugâti't-Türk'te yer alan rivayetlerin değerlendirilmesinde görülmektedir. Zekeriya Kitapçı ile Ahmed Ağırakça'nın söz konusu rivayetlere yaklaşımları, hadis ilmi ile tarih yazımı arasındaki yöntem farkını açık biçimde ortaya koymaktadır. Ahmed Ağırakça, Kaşgarlı Mahmud'un Dîvân-u Lugâti't-Türk'te aktardığı rivayetlerden ikisini, isnad yapısı ve hadis usulü kriterleri çerçevesinde değerlendirerek mevzû kabul etmekte ve bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e aidiyetinin ilmî açıdan problemli olduğunu vurgulamaktadır.[117]

Buna karşılık Zekeriya Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler* adlı eserinde bu hadisleri teknik hadis ölçütlerinden ziyade tarihî ve zihniyet boyutlarıyla ele almakta; söz konusu rivayetleri "*konumuz açısından arayıp da bulamayacağımız kadar kıymetli*" olarak nitelendirmektedir. Kitapçı'ya göre bu rivayetlerin özünde, Türk cihan hâkimiyeti düşüncesi ve Hz. Peygamber'in "Orta Asya iman hâkimiyeti" olarak ifade ettiği geniş çaplı bir tarihsel misyon anlayışı bulunmaktadır. Yazar, bu rivayetlerin yalnızca Kaşgarlı'nın eserinde değil, Tercüme-i Cifrü'l-Câmiʿ ve el-Fettenî'nin Tazkiratü'l-Mevzûʿât' adlı eserinde de yer almasını, ayrıca El-Kazvînî'nin aynı hadisi doğrudan Hz. Peygamber'e nispet ederek aktarmasını, rivayetlerin İslam tarihindeki dolaşımını ve etkisini gösteren unsurlar olarak değerlendirmektedir.

[116] M. Fuad Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (Ağustos 1988), 1-2, 4-6, 20.
[117] Ahmed Ağırakça, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler", *XII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994), 2/536-537.

Kitapçı, "*Benim bir ordum vardır, ona Türk adını verdim…"* şeklindeki hadisi, Allah'ın haddini aşan kavimlere karşı Türkler vasıtasıyla ilahî adaletin tecelli ettiği yönündeki tarihsel algının bir yansıması olarak yorumlamaktadır.[118]

Bu anlayışın yalnızca dinî metinlerde değil, resmî devlet yazışmalarında da karşılık bulduğunu, Hülâgû'nün Bağdat'ı ele geçirmesinden sonra Halep hükümdarı el-Melikü'n-Nâsır'a gönderilen mektuptaki ifadelerle desteklemektedir.[119] Bu çerçevede Kitapçı, Kaşgarlı Mahmud'un bu rivayetleri aktarmadaki tutumunu, hadislerin sıhhatinden ziyade dönemin tarihsel zihniyetini ve Türklerin İslam dünyasındaki konumunu yansıtan sağlam bir tarihsel zemin olarak görmektedir. Dolayısıyla Ağırakça'nın yaklaşımı hadis usulü açısından rivayetlerin geçerliliğini sınırlandırırken, Kitapçı aynı rivayetleri tarihsel işlevleri, sembolik anlamları ve kültürel süreklilik bağlamında değerlendirmekte; bu da iki ismin aynı metinlere farklı disipliner perspektiflerle yaklaştığını göstermektedir. Bu farklı disipliner yaklaşımlar, Kitapçı'nın söz konusu hadisleri tarihî gelişmelerle ilişkilendirerek savunma yöneliminde daha da belirgin hâle gelmektedir.

Kitapçı, Hz. Peygamber'in Türklerle ilgili bazı hadislerinin tarihî olaylarla birebir örtüştüğünü ileri sürerek bu rivayetlerin uydurma olarak nitelendirilmesini reddetmektedir. Örneğin yazar, "*Türkler size dokunmadıkça siz de Türklere dokunmayınız*"[120] anlamındaki rivayetleri ele alarak bu hadislerin, Türklerin Bağdat'a kadar ilerlemesi ve hilafet mülkünün fiilen Türklerin eline geçmesiyle doğrulandığını savunmaktadır. [121] Benzer şekilde, Türklerin doğudan siyah bayraklar altında geleceklerine dair rivayetleri Abbâsî ihtilali ve sonrasındaki gelişmelerle ilişkilendiren Kitapçı, bu tarihî süreci hadislerin mucizevî bir doğrulanması olarak yorumlamaktadır.[122]

Bu yaklaşımda tarih, hadis rivayetlerinin anlaşılması ve yorumlanmasında destekleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ancak tarihî olayların hadislerin doğruluğunu teyit

[118] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/383-388.
[119] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/388.
[120] Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-İ Ebû Dâvûd*, nşr. Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân (Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 1424/2003), "Melâḥim", 8 (No. 4302).
[121] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/191-196.
[122] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/269-284.

eden belirleyici bir ölçüt olarak kullanılması, yöntemsel açıdan bazı tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Zira tarihî süreçler farklı bağlamlar ve yorum çerçeveleri içerisinde ele alınabilmekte; aynı olaylar, farklı rivayetlerle ilişkilendirilebilmektedir. Bu durum ise tarihî verilerin seçmeci bir biçimde kullanılma ihtimalini gündeme getirmektedir. Dolayısıyla tarihsel malzemenin, hadis ilminde sahihlik tespitinde tek başına belirleyici olmaktan ziyade, klasik hadis usulü çerçevesinde tamamlayıcı bir unsur olarak değerlendirilmesi daha ihtiyatlı bir yaklaşım olarak görünmektedir.

Kitapçı'nın tarih ve hadis ilişkisine dair yaklaşımında, bu yöntemi destekleyen ve benzer görüşleri paylaşan bazı isimlere sıkça atıf yaptığı görülmektedir. Bu isimler arasında Molla Ali el-Kârî, H. B. Çantay, Abdurrahman b. Ali eş-Şeybânî gibi âlimler yer almaktadır. Özellikle "*Türkler size dokunmadıkça siz de Türklere dokunmayınız*" [123] hadisinin sahihliği konusunda bu isimlerin olumlu değerlendirmelerine yer vererek, söz konusu rivayetin mevzû olarak nitelendirilmesinin doğru olmadığını savunmaktadır. [124] Kitapçı'nın hadis–tarih ilişkisini bu şekilde kurması, onun yalnızca yöntemsel değil, aynı zamanda tarih felsefesine dair belirgin bir bakış açısına sahip olduğunu da göstermektedir.

Benzer bir yaklaşım, Kur'an ayetlerinin yorumlanmasında da kendini göstermekte; Kitapçı'nın bazı ayetleri belirli Türk toplulukları ve tarihî süreçlerle ilişkilendirerek anlamlandırdığı görülmektedir. Bu çerçevede Kitapçı, Kur'an'da yer alan bazı ifadeleri klasik tefsirlerin lafzî ve nüzûl odaklı yorumlarından farklı olarak, Türk–İslam tarihinin belirli dönemleri ve aktörleriyle irtibatlandırarak yorumlamaktadır.

Örneğin**,** Muhammed sûresi 38. ayette [125] geçen "*sizlerin yerinize şu anda henüz bilmediğimiz bir başka kavmi görevlendiririz*" ifadesini, klasik tefsirler Allah'ın görevi yerine getirmeyen bir kavmi değiştireceği şeklinde genel bir prensip olarak yorumlarken, Kitapçı bu ayeti Türklerin İslam'la tanışma süreci ve dini görevi üstlenme bağlamında değerlendirmiştir. [126] Bu yöntem, tarih ve metni bir araya getirerek okuyucuya İslam'ın yayılış sürecini Kur'an perspektifi ile gösterme imkânı

[123] Ebû Dâvûd, "Melâḥim", 8 (No. 4302).
[124] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/191, 199-200.
[125] Muhammed 47/38
[126] Zekeriya Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2014), 1/57.

sunmaktadır. Ancak ayetin lafzı doğrudan Türkleri işaret etmediği için bu yorum varsayımsal bir nitelik taşımaktadır.

Kitapçı, Zülkarneyn'i Oğuz Kağan ile özdeşleştirmekte; Türk kavimlerinin Allah'ın hidayetine ulaşma sürecinde Oğuz Kağan'ı ilk ata ve bir hidayet önderi olarak konumlandırmaktadır.[127] Zülkarneyn'in güney seferi sırasında Türk kavimleriyle kurduğu ilişkiler, Ye'cûc ve Me'cûc'e karşı inşa edilen setin Türkler tarafından yapılmış olduğu yönündeki yorumlar, ayrıca Türklerin demircilik ve savaş teknolojilerindeki ileri seviyesine yapılan vurgular, yazarın bu yaklaşımını destekleyen unsurlar arasında yer almaktadır.[128] Bu çerçevede Kitapçı, Kehf sûresi 94. ayette[129] Zülkarneyn'den demirden bir set yapmasını talep eden kavmin Türkler olduğunu ileri sürmektedir. Yazar, bu görüşünü temellendirirken Türk müfessir H. Yazır'ın söz konusu ayette geçen kavmin Türkler olduğuna dair değerlendirmesine[130] de atıf yapmaktadır. Bu yaklaşım, Kitapçı'nın Kur'an ayetlerini tarihsel bağlamda somutlaştırarak Türklerin İslam tarihindeki rolünü ön plana çıkaran yorumlayıcı bir perspektif benimsediğini göstermektedir.[131]

Kitapçı ayetlerin tarihsel bağlamına yaklaşımında, klasik tefsir geleneğinden farklı olarak nüzul bağlamını ikinci plana itmekte ve ayetleri tarihsel şahsiyetler ve olaylarla ilişkilendirerek anlamlandırmaktadır. Örneğin, Tevbe sûresi 39[132] ve Muhammed sûresi 38.[133] ayetlerinde geçen "*başka kavim getiririm*" ifadelerini, Abbâsîler döneminde Türklerin devlet yönetiminde yükselişiyle ilişkilendirerek yorumlamaktadır ve bahsi geçen kavmin Türkler olduğunu ifade etmektedir.[134]

Benzer şekilde Kitapçı, Fetih, Enbiyâ ve Ankebût sûrelerinde yer alan bazı ayetleri Gazneli Mahmud'un Hindistan seferleriyle ilişkilendirmektedir. Fetih sûresi 1 ve 3. ayetlerde[135] geçen "*sana ve senin yolunda gidenlere daha nice parlak zaferler ihsan edecektir*" ifadesini, Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerinde Müslüman Türk

[127] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 1/120-121.
[128] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 1/124-127.
[129] Kehf 18/94
[130] Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Zehraveyn, 2012), 391.
[131] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 1/124.
[132] Tevbe 9/39
[133] Muhammed 47/38.
[134] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 1/447-448-457.
[135] Fetih 48/1-3

askerlerin elde ettiği başarılarla irtibatlandırmaktadır. Enbiyâ sûresi 66–67. ayetlerde[136] anlatılan Hz. İbrahim'in putları kırması hadisesi ile Gazneli Mahmud'un Hindistan'daki putları ortadan kaldırması arasında paralellik kurmaktadır. Benzer biçimde Ankebût sûresi 69. ayette[137] yer alan "*Benim yolumda cihat edenlere elbette yollarımızı açarız*" anlamındaki ifade, Gazneli Mahmud'un bu seferlerde kazandığı zaferler ve Müslümanları dinî hedefler doğrultusunda organize etmesiyle ilişkilendirilmektedir. Bu yaklaşım, Kitapçı'nın Kur'an ayetlerini metinsel bağlamlarının ötesine taşıyarak tarihî şahsiyetler ve olaylarla ilişkilendirdiğini; böylece dinî metinleri tarih yazımı içerisinde somutlaştıran yorumlayıcı bir perspektif benimsediğini göstermektedir.[138]

Kitapçı'nın Nûr sûresi 36–38. ayetlerine[139] yaklaşımı ise özellikle dikkat çekicidir. Bu ayetlerde klasik tefsir geleneğinde "*beyt*" kavramı genellikle mescitler olarak anlaşılmış ve belirli bir tarihî kuruma tahsis edilmemiştir. Kitapçı ise bu kavramı, tarihsel bir genişletme ile ribatları ve Türk cihat erlerinin adeta yarış halinde inşa ettiği dini-askerî yapılar olarak yorumlamıştır. Yani "*beyt*" kavramını sadece ibadet mekânı olarak görmek yerine, tarihsel süreçte Müslüman Türklerin savunma ve dini faaliyetleri için kurduğu yapılarla ilişkilendirmiştir. Bu yorumla Kitapçı, ayetleri sadece nüzûl dönemine ait değil, tarih boyunca oluşan işlevsel ve toplumsal pratiklerle bağlantılı olarak değerlendirmiştir. Ayetteki mümin tipolojisini ribat ehliyle özdeşleştirerek, ilahî mükâfat vaadini de bu zümreye yöneltmiştir.[140] Bu yaklaşım, Kitapçı'nın tarih yazımında metinleri kendi tarihsel perspektifi doğrultusunda yorumladığını ve metni tarihsel işlevle bütünleştirdiğini göstermektedir.

3.1.2 Teolojik (İlâhî Merkezli) Yaklaşım

Kitapçı'nın tarih anlayışında öne çıkan bir diğer unsur, teolojik (ilahî merkezli) bakış açısıdır**.** Yazar, tarihi rastlantısal olaylar zinciri olarak değil, ilahî iradenin yön verdiği anlamlı bir süreç olarak ele almaktadır. Bu anlayış doğrultusunda Türkler, İslam tarihinin belirli aşamalarında ilahî bir görevle ön plana çıkan bir millet olarak tasvir

[136] Enbiyâ 21/66–67
[137] Ankebût 29/69
[138] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 1/585-591.
[139] Nûr 24/36–38
[140] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 1/413-414.

edilmektedir.[141] Bu bakış açısı, Türklerin Malazgirt Zaferi'nden İstanbul'un fethine, Çanakkale Savaşları'ndan Gazneli Mahmud'un Hindistan seferlerine kadar birçok tarihî olayda İslam'ın hamisi ve taşıyıcısı olduğu fikriyle desteklenmektedir.

Zekeriya Kitapçı, Selçuklu Türklerini tarihsel ve dinî bağlamda ele alırken, onları yalnızca siyasî bir güç olarak değil, aynı zamanda ilahî bir misyon için seçilmiş bir kavim olarak sunmaktadır. Kitapçı'ya göre, Selçuk Bey aracılığıyla Selçuklu Türkleri hidayet önderi olarak gönderilmiş ve böylece yeryüzünde Allah'ın hizmetini üstlenmişlerdir.[142] Selçuklu Türklerinin diğer kavimlerden ayrılmasını sağlayan temel özellik, Sünnî İslam'ı hem itikat hem de amel yönünden temsil etmeleri ve Hanefilik mezhebini seçerek sırat-ı müstakim ve ümmet-i vasat örneğini teşkil etmeleridir.[143]

Kitapçı, Kur'an ayetlerini tarihsel olaylarla ilişkilendirerek Selçuk Bey'in misyonunu vurgular. Ra'd sûresi 7. ayet[144] ve Fâtır sûresi 24. ayet[145], Selçuklu Türklerinin hidayet önderi olarak seçildiklerini gösterirken[146], Hac sûresi 78. ayet[147] onların diğer İslam milletleri arasından yeni bir cihat eri olarak belirlenmelerini ifade eder.[148] Selçuk Bey'in genç yaşta geçirdiği manevî arayış süreci ve rüyaları, onun ilahî bir rehber olarak konumunu pekiştirmiştir.[149]

Selçuk Bey'in ilahî rehberliği ve Selçuklu Türklerinin hidayet önderi olarak seçilmişliği, Kitapçı'ya göre Türklerin tarih boyunca üstlendiği ilahî misyonun erken bir tezahürüdür. Bu anlayış, ilerleyen dönemlerde Gazneli Sultan Mahmud'un Hindistan seferleri ve İstanbul'un fethi gibi tarihî olaylarda da kendini göstermektedir.

Kitapçı, Gazneli Sultan Mahmud'un Hindistan seferlerini İstanbul'un fethine denk bir tarihî ve dinî değerle değerlendirmekte; bu seferlerin Hz. Peygamber'in hadisleriyle önceden işaret edildiğini savunmaktadır.[150] İstanbul'un fethinin "*bezm-i ezelde Fatih'e*

[141] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/29.
[142] Zekeriya Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2017), 2/133-137.
[143] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 2/134.
[144] Ra'd 13/7
[145] Fâtır 35/24
[146] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 2/135.
[147] Hac 22/78
[148] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 2/137.
[149] Kitapçı, *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*, 2/140.
[150] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 407-422.

takdir edilmiş bir görev"[151] olarak sunulması ve Mâide sûresi 54. ayetin[152] Türk milletine tahsis edilmesi[153] de, tarihsel olayların ilahî seçilmişlik paradigması içinde anlamlandırıldığını göstermektedir. Bu çerçevede tarih, ilahî iradenin yön verdiği ve belirli bir misyona doğru ilerleyen anlamlı bir süreç olarak tasvir edilmektedir. Her iki tarihî olay da Kitapçı'nın anlatısında yalnızca siyasî başarılar olarak değil, Türklerin İslâm tarihindeki rolünü açıklayan sembolik dönüm noktaları olarak ele alınmaktadır.

"Kitapçı'nın bu yaklaşımı, ayetin tarihsel bağlamından ziyade Türklerin İslam tarihindeki rolüne odaklanan özgün bir yorum biçimi ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, Kitapçı'nın Mâide sûresi 54. ayete[154] ilişkin bu yorumu klasik tefsir geleneğinden belirli ölçüde ayrılmaktadır. Nitekim Taberî, rivayet tefsiri yöntemini benimseyerek ayetin kimleri ifade ettiği hususunda farklı sahâbe ve tâbiûn rivayetlerini nakletmiş; Hz. Ebû Bekir ve ridde savaşlarına katılanlar, Yemen halkı, Eş'arîler ve Ensâr gibi çeşitli görüşlere yer vermiştir. Taberî, rivayetler arasında Resûlullah'tan nakledilen hadise dayanarak Yemen halkı görüşünü tercih etmekle birlikte, ayeti herhangi bir millete veya etnik topluluğa özgü bir ilahî seçilmişlik ifadesi olarak yorumlamamıştır.[155] Bu yönüyle Taberî'nin rivayet merkezli ve ihtiyatlı yaklaşımı ile Kitapçı'nın Türklerin İslâm tarihindeki rolünü ayetin kapsamına dâhil eden tarih merkezli yorumu arasında belirgin bir metodolojik farklılık bulunmaktadır.

Bu yaklaşım tarzı, Kitapçı'nın yalnızca ayet yorumlarında değil, İslam tarihinin genel dönemlendirilmesinde ve tarihsel aktörlerin rollerini açıklama biçiminde de kendisini göstermektedir. Nitekim Kitapçı, benzer bir yaklaşımı Abbâsîler dönemi bağlamında da sürdürmekte; özellikle siyasî, askerî ve idarî bakımdan yaşanan çözülme sürecini, İslam dünyasında bir "*buhran ve başıbozukluk*"[156] dönemi olarak nitelendirmektedir. Ona göre bu dönemde ortaya çıkan Şiî Büveyhî nüfuzu, Sünnî İslam düzeni açısından ciddi bir tehdit teşkil etmiş; bu tehdit karşısında Türklerin tarih sahnesine "*kurtarıcı bir güç*" olarak çıkışı ilahî bir tasarrufun tezahürü olarak değerlendirilmiştir. Yazar, bu

[151] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/269.
[152] Mâide 5/54
[153] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/285.
[154] Mâide 5/54
[155] Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Taberî Tefsîri*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin (İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996), 3/328-330.
[156] Zekeriya Kitapçı, "Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kur'an ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış", *Yeni Türkiye Dergisi* 53 (2013), 499.

görüşünü Kur'an-ı Kerîm'in Mâide sûresi 5/54. ayetiyle temellendirerek, Türklerin İslam dünyasındaki rolünü doğrudan ilahî irade ile ilişkilendirmektedir.[157] Bu yaklaşım, onun tarihsel gelişmeleri yalnızca siyasî ve toplumsal dinamiklerle değil, aynı zamanda kutsal metinler ışığında anlamlandırma eğilimini açıkça ortaya koymaktadır.

Kitapçı'nın tarih anlayışında belirgin biçimde öne çıkan ilahî bakış açısı, yalnızca *"Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler"* adlı eseri ile *"Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kur'an ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış"* başlıklı makalesinde değil, aynı zamanda "*Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi*" adlı çalışmasında da daha açık ve sistematik bir biçimde ortaya konulmaktadır. Yazar, Ahmed Yesevî'yi yalnızca tarihsel bir sûfî şahsiyet olarak değil, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması sürecinde ilahî bir görevle vazifelendirilmiş merkezi bir figür olarak ele almaktadır. Bu çerçevede Ahmed Yesevî'nin Anadolu'ya yönelik fikrî ve manevî yönelişinin arkasında "*mevhibe-i rahmânî*", "*ilham-ı ilahî*" ve doğrudan Hz. Peygamber'den alınmış bir misyon bulunduğu ifade edilmektedir.[158]

Bu teolojik tarih anlayışı, Kur'an ayetlerinin tarihsel şahsiyetler ve süreçlerle doğrudan ilişkilendirilmesinde de kendini göstermektedir. Nitekim Fetih sûresi'nde geçen "*apaçık bir zafer*"[159] ifadesi, Ahmed Yesevî ve Horasanlı erenlerin Anadolu'daki faaliyetleriyle ilişkilendirilmekte; Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması ilahî bir fetih ve keramet olarak yorumlanmaktadır.[160] Benzer şekilde bazı ayetlerin, tarihsel bağlamlarından koparılarak Horasanlı erenlerin "*yeni Anadolu temsilcilerine*" hitap edecek biçimde yorumlandığı görülmektedir.[161] Bu durum, Kitapçı'nın tarih anlayışında kutsal metinlerin tarihsel süreci anlamlandırmada belirleyici bir rol üstlendiğini göstermektedir. Bu yaklaşım, tarih yazımında kutsal bir anlamlandırma eğilimini ortaya koymakta ve tarihsel olayları ilahî bir planın parçası olarak yorumlamaktadır.

[157] Kitapçı, "Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kur'an ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış", 499.
[158] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî,* 26-27-88.
[159] Kur'an Yolu (06 Haziran 2026) el-Fetih sûresi 48/1.
[160] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî,* 26.
[161] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî,* 49,154.

Bu kutsal referanslarla desteklenen tarih okuması, aynı zamanda Kitapçı'nın Türk merkezli tarih anlayışının da zeminini oluşturmaktadır. "*Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*" adlı eserinde Kitapçı, Osman Turan ve Zeki Velidi Togan gibi Türk tarihçilerin Türklerin İslam tarihindeki rolüne dair tespitlerine yer vermekte; bu isimlerin görüşlerini kendi tarih anlayışını destekleyici mahiyette kullanmaktadır. Kitapçı'nın eserinde yararlandığı bu tarihçi yaklaşımlarında, Türklerin İslam tarihi içerisindeki rolünün yalnızca siyasî gelişmelerle sınırlı olmadığı; aksine İslam medeniyetinin tarihî süreçlerinde etkili ve belirleyici bir konuma sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kitapçı da bu yaklaşımı benimseyerek Türklerin tarih sahnesindeki konumunu bu çerçevede değerlendirmektedir.[162]

Söz konusu tarihsel ve akademik çerçevenin yanı sıra yazar, Bedîüzzaman Said Nursi'nin Türklerin hadislerde Hz. Peygamber'in senasına mazhar olmuş bir millet olduğu yönündeki görüşlerini de önemsemektedir. Özellikle "*el-Acem*" ifadesinin Abbâsî döneminde hilafet ordusuna katılan Türkleri ifade ettiği yönündeki yorumunu dikkate değer bulan Kitapçı, bu değerlendirmeyi hadislerin tarihsel bağlamda anlaşılmasına katkı sağlayan bir yaklaşım olarak ele almaktadır.[163]

Ahmed Yesevî'ye dair yazdığı eserinde ise yazar, Türk milletini "*kökü cennette olan mübarek nehirlere*" benzeterek, Türklerin tarih sahnesindeki varlığını ilahî bir seçilmişlik ve süreklilik çerçevesinde değerlendirmektedir.[164] Bu bağlamda Türklerin İslam tarihindeki rolü, rastlantısal bir süreç değil; ilahî planın bir parçası olarak sunulmaktadır. Ahmed Yesevî de bu planın en önemli aktörlerinden biri olarak tasvir edilmekte; onun Anadolu'ya yönelik faaliyetleri, Türk milletinin tarihî ve dinî misyonunun doğal bir sonucu şeklinde yorumlanmaktadır.[165]

Yazarın bu yaklaşımı, geçmiş ile günümüz arasında kurduğu tarihsel süreklilik vurgusunda da görülmektedir. Kitapçı, Selçukluların Büveyhî baskısı altındaki İslam dünyasına bir kurtarıcı olarak gönderilmesini, Moğol istilaları döneminde Horasanlı erenlerin ve Osmanlıların sahneye çıkmasını ve günümüzde de Türk milletine benzer

[162] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/93-94.
[163] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/85-86.
[164] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 8.
[165] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 55-76-77.

bir ilahî misyon yüklendiğini savunmaktadır.[166] Bu yorum, tarihsel olayların ilahî irade doğrultusunda tekrar eden bir düzen içerisinde ele alındığını göstermektedir.

Bu tarihsel süreklilik anlayışı, yazarın Türklerin İslam tarihindeki konumunu değerlendirme biçimini de doğrudan etkilemektedir. Söz konusu ifadelerden yola çıkarak Kitapçı'nın Türkleri, yalnızca İslam tarihine sonradan dâhil olmuş bir unsur olarak değil; Hz. Peygamber döneminden itibaren hadislerde övgüyle anılan ve gelecekte önemli roller üstleneceği bildirilen bir millet olarak sunduğunu söylemek mümkündür.[167]

3.1.3 Tarih Yazımında Eleştirel ve Savunmacı Tutum

Kitapçı, Türklerle ilgili hadisleri reddeden ya da uydurma olarak değerlendiren hadis âlimleri ve modern araştırmacılara yönelik eleştirilerinde sert bir dil kullanmakta; özellikle bu rivayetlerin toptan reddedilmesini ilmî gerekçelerden ziyade ideolojik bir tutum olarak değerlendirmektedir.[168]

Bununla birlikte kullanılan dilin yer yer polemik sınırlarına yaklaşması, akademik nesnellik bakımından tartışmaya açık bir görünüm arz etmektedir. İlim adamlarına yönelik ifadelerin zaman zaman sertleşmesi, ileri sürülen tarihî ve metodolojik argümanların ikna ediciliğini gölgeleyebilecek bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Bu tarih anlayışının, yalnızca genel tarih yorumlarında değil, aynı zamanda eserde yer alan bazı tarihî ve biyografik değerlendirmelerde de belirleyici olduğu görülmektedir. Yazarın, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler* adlı eserinde yer verdiği bazı yorumlar, tarih yazımında uzun süredir tartışılan meselelerle yakından ilişkilidir. Bunlar arasında Hz. İbrahim'in etnik kökenine dair değerlendirmeleri dikkat çekmektedir. Kitapçı, Hz. İbrahim'in Yahudi veya Hıristiyan olmadığına dair ayet[169] ve Henri Mathieu, İ. S. Cem gibi araştırmacıların görüşlerini esas alarak onun Orta

[166] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 55.
[167] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/15-29.
[168] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/21-98-100.
[169] * Burada yazar, muhtemelen bir dipnot hatası yaparak Bakara sûresi 6–8. ayetleri örnek göstermiştir. Ancak söz konusu ayetlerde Hz. İbrahim'in diniyle ilgili doğrudan bir ifade bulunmamaktadır. Buna karşılık, Bakara sûresi 135. ayet ile Alî İmran sûresi 67. ayet, Hz. İbrahim'in dini bağlamında örnek olarak verilebilecek ayetlerdir.

Asya menşeli Sümer Türklerine mensup bir peygamber olduğu kanaatine ulaşmaktadır.[170]

Bu yaklaşım, yalnızca Kitapçı'ya özgü bir yorum olmayıp, özellikle 19. ve 20. yüzyılda bazı Türk tarihçileri ve araştırmacıları tarafından da dile getirilmiş; Sümerler ile Türkler arasında kültürel ve etnik süreklilik bulunduğunu savunan görüşler literatürde belirli bir yer edinmiştir. Kitapçı'nın değerlendirmesi de bu düşünce geleneği içerisinde okunabilir. Bununla birlikte, söz konusu ayetlerin Hz. İbrahim'in etnik aidiyetine dair kesin bir tarihsel belirleme yapmaya ne ölçüde imkân tanıdığı, metodolojik açıdan tartışmaya açık bir husus olarak görünmektedir.

Bu yaklaşımın, Kitapçı'nın eserlerinde yalnızca genel tarih yorumlarıyla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda bazı tarihî şahsiyetlere ve biyografik meselelere dair değerlendirmelerinde de belirleyici olduğu görülmektedir. Yazarın, hadis ve ayet rivayetleri ile tarihî süreç arasında kurduğu doğrulayıcı ilişki, özellikle Türklerin erken İslam tarihindeki rolünü vurgulamaya yönelik yorumlarında daha belirgin bir hâl almaktadır.

Öte yandan Kitapçı, Ebû Müslim-i Horasânî'nin Türk olduğu yönündeki görüşünü, tarihî kaynaklarda açık ve kesin bir teyit bulunmamasına rağmen, doğrudan aktarmaktadır. Yazarın bu kanaate varmasındaki temel gerekçe ise Tabakat ve Terâcim-ü Ahvâl türü eserlerin çoğunlukla Arap ve İranlı müellifler tarafından kaleme alınmış olması ve bu müelliflerin Türk varlığını göz ardı etmeye yönelik bilinçli bir tutum sergilediklerini düşünmesidir. Nitekim TDV İslam Ansiklopedisi'nde bu konuda kesin bir kanaatin bulunmadığı ifade edilmektedir[171]; bu durum, Kitapçı'nın bazı biyografik meselelerde metodolojik açıdan daha ihtiyatlı olmasının gerektiğini göstermektedir.[172]

Zekeriya Kitapçı'nın tarih anlayışında dikkat çeken bir diğer unsur, kendisiyle aynı görüşü paylaşmayan kişi ve yaklaşımlara yönelik eleştirel tutumudur. Yazar, özellikle Türklerle ilgili hadisleri reddeden veya mevzû olarak değerlendiren araştırmacılara

[170] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/159.
[171] Hakkı Dursun Yıldız, "Ebû Müslim-i Horasânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 10 Mart 2026).
[172] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/279-280.

karşı belirgin bir hassasiyet sergilemektedir. Bu bağlamda İlhan Arsel[173], H. D. Yıldız[174] ve benzeri isimler, Türklerle ilgili hadisleri reddetmeleri ve Hz. Peygamber'i Arap merkezli bir tarih anlayışı içerisinde ele aldıkları gerekçesiyle Kitapçı'nın eleştirilerine konu olmaktadır. Yazar, bu yaklaşımları ilmî gerekçelerden ziyade ideolojik ve ön kabullere dayalı değerlendirmeler olarak görmekte; söz konusu araştırmacıların hadisleri tarihî bağlamından kopuk biçimde ele aldıklarını ileri sürmektedir.[175] Bu eleştirilerin ardında Kitapçı'nın dinî değerlere ve Hz. Peygamber'e gösterdiği derin saygının da etkili olduğu söylenebilir. Yazar, hadislerin tarihî bağlamını değerlendirirken aynı zamanda Peygamber'in mesajına ve İslam'ın erken dönem dinî-manevî çerçevesine bağlı kalmayı önemsemekte; bu nedenle, hadisleri Arap merkezli bir tarih anlayışı ile sınırlı gören yaklaşımlara karşı daha hassas bir tepki vermektedir. Benzer bir biçimde, Hâfız Hamdi Çelebi'nin Türklere dair uydurma bir hadisi tekrar etmesi de Kitapçı tarafından eleştirilmekte;[176] bu durum, yazarın Türklerle ilgili hadisler konusunda duyarlı ve koruyucu bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Bu örnekler bağlamında Kitapçı'nın eleştirel üslubu değerlendirildiğinde, zaman zaman dilin sertleştiği görülmektedir. Bu durum, akademik nesnellik açısından tartışmaya açıktır; ilim adamlarına yönelik keskin ifadeler, tarihsel ve metodolojik meselelerin daha sağlıklı bir zeminde ele alınmasını zorlaştırabilir. Öte yandan, bu yaklaşım Kitapçı'nın Türklerin tarihî rolüne, hadislerin bağlamına ve erken İslam tarihine dair hassasiyetini ve koruyucu tutumunu da ortaya koymaktadır.

Nitekim yazarın Reşîd Rızâ, Ahmed Şâkir, Ahmed. b. M. b. Es-Sıddîk el-Ğımârî ve Yûsuf b. Abdullah b. el-Vâbil gibi isimleri sert ifadelerle eleştirmesi[177], akademik tartışma dilinin yer yer polemikçi bir tona kaydığını göstermektedir. Bilimsel metinlerde eleştiri yapılırken argüman merkezli, kişiselleştirmeden uzak ve soğukkanlı bir dilin tercih edilmesi beklenir. Bu bağlamda, yazarın üslubu zaman zaman akademik mesafeyi zayıflatmaktadır.

[173] İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler* (İstanbul: Kaynak Yaayınları, 1999), 30-52.
[174] Hakkı Dursun Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler* (İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2011), 38.
[175] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/21-98-100.
[176] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/90.
[177] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 2/444-448.

Bununla birlikte Zekeriya Kitapçı'nın tarih anlayışı, yalnızca yöntemsel tartışmalar ve eleştirel başlıklar üzerinden değerlendirildiğinde eksik kalacaktır. Yazarın tarih yazımındaki temel gayesi, Türk–İslam tarihinin erken dönemlerine dair ihmal edilmiş, görmezden gelinmiş ya da ideolojik ön kabullerle dışlanmış meseleleri yeniden gündeme taşımaktır. Bu bağlamda Kitapçı, özellikle Türklerin İslam tarihindeki rolünü pasif ve tali bir unsur olarak ele alan yaklaşımlara karşı, kaynak temelli ve bütüncül bir okuma ortaya koyma çabası içindedir.

Kitapçı'nın çalışmaları, tarihî olayları yalnızca siyasî ve askerî gelişmelerle sınırlamayan; inanç, zihniyet ve dinî algı boyutlarını da hesaba katan bir tarihçilik anlayışını yansıtmaktadır. Ayet, hadis ve tarihî verileri birlikte değerlendirme yönündeki yaklaşımı, her ne kadar yöntemsel açıdan tartışmalara açık olsa da, dinî metinlerin tarihsel bağlam içerisinde nasıl anlamlandırılabileceğine dair özgün bir perspektif sunmaktadır. Bu yönüyle yazar, tarih yazımında metin–bağlam ilişkisini merkeze alan ve disiplinler arası düşünmeye imkân tanıyan bir çerçeve geliştirmeye çalışmaktadır.

Ayrıca Kitapçı'nın eserleri, Türk–İslam tarihine dair yerli kaynakların yeniden okunması ve bu kaynakların modern tarih yazımı içerisinde daha görünür hâle getirilmesi bakımından da dikkate değer bir katkı sunmaktadır. Yazarın kimi zaman savunmacı bir dil benimsemesi ve kesin yargılara yönelmesi eleştiriye açık olmakla birlikte, bu tavır aynı zamanda onun tarihsel meseleleri canlı tutma, tartışmaya açma ve akademik gündeme taşıma konusundaki ısrarının bir göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

3.1.4 Kaynaklar Üzerinden Akademik Perspektif Farkları

Zekeriya Kitapçı'nın Türk–İslam tarihine dair yaklaşımı, kaleme aldığı çalışmaların türüne ve ele aldığı konuların niteliğine bağlı olarak farklı yöntemsel tercihlerle şekillenmektedir. Bu durum, yazarın makale ve kitap türündeki eserlerinin karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmesini gerekli kılmakta; tarihsel verileri kullanma biçimi, yorum sınırları ve kaynaklara yaklaşımı hakkında daha bütüncül bir analiz yapma imkânı sunmaktadır.

Bu çerçevede Zekeriya Kitapçı'nın "*Hadislerde Türk ve Türklük"* adlı makalesi ile "*Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler"* adlı eseri birlikte değerlendirildiğinde, yazarın Türk–İslam tarihi bağlamındaki yaklaşımında belirgin yöntemsel ve yorumlayıcı farklılıklar göze çarpmaktadır. Makalede Kitapçı, mevcut temel kaynaklara dayanarak Hz. Peygamber devrinde Medine İslam toplumunda belirgin bir Türk unsurundan söz etmenin günümüz verileriyle mümkün olmadığını ifade etmekte; Türk asilzadelerin Medine'ye gelişini ise Emevîler devrine, özellikle Muâviye dönemi ve Hz. Osman'ın oğlu Saîd'in kısa süreli Horasan valiliği zamanına tarihlendirmektedir.[178] Bu yaklaşım, yazarın makalede temkinli, kaynak merkezli ve ihtiyatlı bir tarihçilik anlayışını benimsediğini göstermektedir.

Buna karşılık Kitapçı, "*Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler"* adlı eserinde aynı meselelerde daha yorumlayıcı ve savunmacı bir tutum sergilemektedir. Özellikle Türklerle ilgili rivayetlerin hadis âlimleri tarafından isnad ve cerh-ta'dîl kriterleri esas alınarak mevzû kabul edilmesini eleştirmekte; bu yaklaşımın tarihî ve sosyolojik bağlamı yeterince dikkate almadığını savunmaktadır. Böylece yazar, kitapta metinleri yalnızca teknik bir çerçevede değil, tarihsel işlevleri ve toplumsal etkileri bakımından da değerlendirmeye yönelmektedir.[179]

Hadis usulünde ise hadis rivayetlerinin güvenilirliğinin tespitinde cerh ve ta'dîl ilmi önemli bir yere sahiptir. Zira hadislerin sahih veya zayıf, makbul veya merdud oluşunun belirlenmesinde, onları nakleden râvilerin hâl ve meşreplerinin tespit edilmesi esas alınmaktadır. Bu nedenle hadis âlimleri, râvilerin cerh ve ta'dîl edilmesini, dinî hükümlere ve İslâmî hayatın çeşitli alanlarına ilişkin bilgilerin güvenilir biçimde aktarılması açısından gerekli görmüşlerdir.[180] Bu yöntem farklılığı, Kitapçı'nın tarihî şahsiyetlerin etnik kökenine ilişkin değerlendirmelerinde de görülmektedir.

Bu durum, Hz. Sümeyye'nin etnik kökeni meselesinde daha belirgin biçimde ortaya çıkmaktadır. "*Hadislerde Türk ve Türklük*" adlı makalesinde Kitapçı, Muhammed Hamidullah'ın tespitlerine yer vermekle birlikte kendisi açık bir iddia ortaya

[178] Zekeriya Kitapçı, "Hadislerde Türk ve Türklük", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 7 (Eylül 1985), 26.
[179] Kitapçı, "Hadislerde Türk ve Türklük", 22.
[180] Talât Koçyiğit, *Hadîs Usûlü* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 47-49.

koymamakta ve konuyu ihtiyatla ele almaktadır.[181] Buna karşılık kitapta, Hamidullah'ın görüşlerinden ve Belâzurî'nin rivayetlerinden hareketle Hz. Sümeyye'nin Türk olduğu yönünde daha net bir kanaat dile getirmektedir.[182] "*İslam'ın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler*" adlı makalesinde de Hamidullah'ın görüşlerini kişisel kanaatini ifade etmeden aktarmaktadır.[183] Bu durum, yazarın makalede aktarıcı ve mesafeli, kitapta ise yorumlayıcı ve iddialı bir tutum benimsediğini göstermektedir.

Benzer şekilde, Türklerle ilgili rivayetlerin ortaya çıkış sebeplerine dair değerlendirmelerde de iki eser arasında fark bulunmaktadır. Makalede Kitapçı, bazı rivayetlerin Türklerin İslam toplumundaki rollerini teşvik etmek ve Müslümanların moralini yükseltmek amacıyla, iyi niyetli bir saikle üretilmiş olabileceğine dikkat çekerek sosyolojik bir açıklama sunmaktadır.[184] Ancak bu değerlendirme kitapta açık biçimde yer almamakta; aksine yazar, söz konusu rivayetleri mevzû kabul eden âlimleri daha eleştirel ve sert bir üslupla değerlendirmektedir.[185]

Öte yandan her iki eserde ortak olan husus, Türk–Arap ilişkilerinin İslam öncesi döneme kadar uzandığına dair vurgudur. Kitapçı, cahiliye devri Arap şiirleri ve darb-ı mesellerde Türklerden bahsedilmesini, Türklerin İslam öncesinde Arap dünyasında belirli ölçüde tanındığının bir göstergesi olarak değerlendirmektedir.[186] Ancak bu tespit makalede genel bir çerçeveyle sınırlı kalırken, kitapta örnek metinlerle desteklenerek daha güçlü ve işlevsel bir argümana dönüştürülmektedir.[187]

Benzer bir yöntemsel farklılık, Hz. Peygamber'in Türk büyüklerine gönderdiği mektubun dili meselesinde de görülmektedir. "*Hadislerde Türk ve Türklük (II)"* adlı makalesinde Kitapçı, İzmirli'nin bu mektubun Türkçe olduğu yönündeki görüşünü aktarmakla yetinmekte; kendisi adına kesin bir kanaat ortaya koymamaktadır.[188] Bu tutum, yazarın makalede kaynak aktarımını öne çıkaran ve yorum sınırlarını dar tutan

[181] Kitapçı, "Hadislerde Türk ve Türklük", 28.
[182] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/121-122.
[183] Zekeriya Kitapçı, "İslam'ın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler", *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* 112 (Şubat 1972), 212.
[184] Kitapçı, "Hadislerde Türk ve Türklük", 30.
[185] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/21-98-101.
[186] Kitapçı, "Hadislerde Türk ve Türklük", 27.
[187] Kitapçı, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*, 1/104-106.
[188] Zekeriya Kitapçı, "Hadislerde Türk ve Türklük II", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 8 (Ekim 1985), 36-37.

ihtiyatlı tarihçilik anlayışıyla uyumludur. Buna karşılık "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu"* adlı eserinde aynı konuya yeniden dönen Kitapçı, İzmirli'nin görüşlerini temel almakla birlikte bu kez "*bize göre bu mektubun Türkçe olması gerekmektedir*" ifadesiyle şahsî kanaatini açıkça dile getirmektedir. Ancak yazar, bu yorumu mevcut kaynakların yetersizliğini vurgulayarak sınırlandırmakta ve kesin bir tarihî hüküm vermekten kaçınmaktadır.[189] Bu örnek de Kitapçı'nın makalelerinde daha aktarıcı ve temkinli, kitaplarında ise yorumlayıcı fakat kaynak bilincini tamamen terk etmeyen bir tarihçilik yaklaşımı benimsediğini göstermektedir.

Bu karşılaştırmalı değerlendirme, Zekeriya Kitapçı'nın çalışmalarında yöntemsel bir tutarsızlıktan ziyade, yazım türüne ve hedeflediği okuyucu kitlesine bağlı olarak bilinçli biçimde değişen bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Yazarın makalelerde daha ihtiyatlı ve kaynak merkezli, kitap çalışmalarında ise daha yorumlayıcı ve savunmacı bir tutum sergilemesi, onun tarih yazımında farklı düzlemleri gözeten çok katmanlı bir yöntem izlediğine işaret etmektedir.

3.1.5 Türk Merkezli Medeniyet Tasavvuru

Zekeriya Kitapçı'nın tarihçilik anlayışının en dikkat çekici yönlerinden biri, Türklerin İslam medeniyetine katkılarını merkeze alan ve bu katkıları sistematik biçimde ortaya koymayı amaçlayan tarih yazımı yaklaşımıdır. Kitapçı, özellikle Arap dili ve edebiyatı üzerinden geliştirdiği analizlerinde, Türklerin yalnızca askerî ve siyasî sahada değil, aynı zamanda ilmî ve kültürel alanlarda da kurucu ve taşıyıcı bir rol üstlendiklerini ileri sürmektedir.[190]

Kitapçı'ya göre Türkler, Arapçayı sıradan bir iletişim aracı değil, İslam medeniyetinin kurucu dili olarak görmüş; bu ilgi aynı zamanda dinî temellerle de desteklenmiştir. Nitekim Türklerin Arapçaya gösterdikleri yoğun ilgi, Kur'an ve hadislerin doğru anlaşılması arzusuyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. [191] Bu durum, onun tarih

[189] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 203-204.
[190] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 21-50.
[191] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 21-29.

anlayışında dil ile din ve medeniyet arasında kurduğu güçlü bağı açıkça göstermektedir.

Kitapçı, Türklerin Arap dili ve edebiyatına katkılarını iki ana eksen üzerinden değerlendirmektedir. Bunlardan ilki, hilafet merkezlerine gelen Türklerin Arapçanın sarf, nahiv, belâgat ve fesahat gibi temel dil bilim alanlarında gerçekleştirdikleri çalışmalardır. İkincisi ise Orta Asya'da, özellikle Harzem, Buhara, Semerkant ve Kaşgar gibi kültür merkezlerinde Müslüman Türklerin Arapçayı bir ilim ve medeniyet dili hâline getirmeleri sürecidir.[192] Bu ikili yapı, Kitapçı'nın tarih yazımında coğrafyalar arası bir medeniyet dolaşımını esas aldığını göstermektedir.

Bu bağlamda Kitapçı, Arap dili ve edebiyatının gelişiminde Türklerin oynadığı rolü somut şahsiyetler üzerinden temellendirmektedir. Örneğin Basra dil ekolünün teşekkülünde önemli bir yere sahip olan Halef b. el-Ahmer el-Fergânî gibi Türk asıllı âlimlerin katkıları, Arap dil ilimlerinin kurumsallaşmasında belirleyici olarak sunulmaktadır.[193] Benzer şekilde Cevherî (İsmâil b. Hammâd el-Cevherî) ve Zemahşerî (Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî) gibi isimler, Arap dilinin gramer ve lügat çalışmalarında otorite kabul edilen şahsiyetler olarak zikredilmekte ve bu durum Türklerin ilmî üretimdeki etkinliğini ortaya koymak için kullanılmaktadır.[194]

Kitapçı'nın dikkat çektiği bir diğer önemli husus, Türklerin ilmî faaliyetlerinin sadece bireysel çabalarla sınırlı kalmadığı, aynı zamanda devlet desteği ile kurumsal bir nitelik kazandığıdır. Bu noktada Abbâsîler döneminde Feth b. Hâkān gibi Türk asıllı devlet adamlarının kurdukları kütüphaneler ve ilim meclisleri, İslam kültür ve medeniyetinin gelişiminde kritik rol oynayan merkezler olarak değerlendirilmiştir.[195] Bu yaklaşım, Kitapçı'nın tarih yazımında "devlet–ilim ilişkisini" merkeze alan bir perspektif benimsediğini göstermektedir.

Öte yandan Kitapçı, Türklerin Arapça eserler vermesini millî kimlikten uzaklaşma olarak değil, aksine ilmî evrenselliğin bir gereği olarak yorumlamaktadır. Ona göre Arapça, dönem itibarıyla uluslararası bir ilim dili niteliği taşımakta olup, Türk

[192] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 21-22.
[193] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 25, 65-73.
[194] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 31.
[195] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 28,220.

âlimlerin bu dili kullanmaları, fikirlerini daha geniş kitlelere ulaştırma amacıyla ilişkilidir. [196] Bu yorum, onun tarihçilik anlayışında milliyetçi bir perspektifi korumakla birlikte, kültürel etkileşimi reddetmeyen dengeli bir yaklaşım benimsediğini ortaya koymaktadır.

Kitapçı'nın tarih yazımında belirgin bir şekilde öne çıkan unsurlardan biri, Arap ve Fars merkezli tarih anlatılarına yönelik eleştirel tutumudur. Ona göre birçok Türk asıllı âlim, Arap veya Fars kökenli olarak gösterilmiş ve bu durum tarihî gerçekliğin tahrif edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Kitapçı, Arap ve İran millî şuuruna dayalı bazı tarih yazımlarının Türk kökenli âlimleri farklı etnik kimliklere nispet ettiğini ve bunun tarihî gerçekliği yansıtmadığını belirtmektedir.[197]

Kitapçı'nın Türk merkezli medeniyet tasavvurunun bir diğer boyutu ise, Türklerin yalnızca Arap dili ve edebiyatında değil, hadis, tefsir, fıkıh, tıp, matematik ve astronomi gibi birçok ilim dalında etkin rol oynadıklarını vurgulamasıdır.[198] Bu geniş perspektif, onun İslam medeniyetini çok uluslu bir yapı olarak görmekle birlikte, Türkleri bu yapının merkezî unsurlarından biri olarak konumlandırdığını göstermektedir.

Zekeriya Kitapçı'nın tarihçilik anlayışında Türklerin İslam medeniyetine katkıları, yalnızca hilafet merkezleriyle sınırlı kalmayıp Orta Asya'daki ilmî ve kültürel havzalar üzerinden de temellendirilmektedir. Bu çerçevede özellikle Harzem, Buhara, Semerkant ve Kaşgar gibi merkezlerde gelişen ilmî faaliyetler, Türklerin Arap dili ve edebiyatındaki kurucu rolünü ortaya koyan temel unsurlar arasında değerlendirilmektedir. Kitapçı, bu bölgelerde teşekkül eden Harzem dil ekolünü, Arapçanın yalnızca öğrenildiği değil, aynı zamanda sistemli bir şekilde işlendiği ve ilmî bir disiplin hâline getirildiği bir merkez olarak görmektedir.[199]

Kitapçı'ya göre İslamiyet'in Türkler arasında yayılmasıyla birlikte en küçük yerleşim birimlerinden büyük şehirlere kadar geniş bir coğrafyada Kur'an eğitimi veren okullar

[196] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 37
[197] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 43-44.
[198] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*, 24,89.
[199] Zekeriya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü ve Türklerin Yeni Altın Çağı* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2012), 35-36. 48.

açılmış, bu yapılar kısa sürede medreseleşerek ilmî ve kültürel hayatın temel kurumları hâline gelmiştir.[200] Buhara, Semerkant, Kaşgar ve Baykent gibi şehirlerde kurulan medrese ve ribatlar, yalnızca dinî eğitim veren kurumlar değil; aynı zamanda kültür, sanat ve medeniyetin geliştiği merkezler olmuştur.[201] Bu kurumlarda Kur'an öğretimi Arapçaya geçişin ilk aşaması olarak kabul edilmiş; tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilimlere ulaşmanın temel şartı Arapçanın iyi derecede öğrenilmesi olarak görülmüştür.[202] Bu bağlamda Arapça, Türkler için millî bir dil olmanın ötesinde, ilahî bilginin dili olarak değerlendirilmiştir.[203]

Kitapçı, Türklerin Arap diline yönelik bu ilgisinin, dilin bütün inceliklerini kapsayacak şekilde geliştiğini vurgular. Sarf, nahiv, belâgat, fesahat, bedî' ve beyân gibi alanlara verilen önem sayesinde Türk âlimler bu sahalarda otorite hâline gelmişlerdir.[204] Arapça, İslam dünyasında ortak ilim dili olarak benimsenirken, Türkler bu dili yalnızca kullanmakla kalmamış, aynı zamanda geliştirmiş ve ilmî bir sistematiğe kavuşturmuştur.[205]

Bu çerçevede Harzem bölgesi, Arap dili ve edebiyatının en önemli merkezlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Kitapçı'ya göre Harzem, erken dönemlerden itibaren Türkleşmiş ve İslamlaşmış zamanla büyük bir ilim ve kültür havzasına dönüşmüştür.[206] Bu bölgede Arap dili ve edebiyatı, Basra ve Kûfe ekollerine benzer güçlü bir ilmî gelenek oluşturmuş ve "Harzem ekolü" olarak adlandırılabilecek bir yapı ortaya çıkmıştır.[207] Bu ekolün en dikkat çekici yönü, temsilcilerinin büyük ölçüde Türk asıllı âlimlerden oluşmasıdır.[208]

Kitapçı, bu ilmî geleneği somut şahsiyetler üzerinden temellendirir. Bu bağlamda özellikle Zemahşerî, Harzem ekolünün en büyük temsilcisi olarak öne çıkar. Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis ve kelâm alanlarında otorite kabul edilen Zemahşerî, aynı

[200] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 23.
[201] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 24.
[202] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 25.
[203] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 25-26.
[204] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 25-26.
[205] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 26.
[206] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 37-41.
[207] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 36, 48.
[208] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 36.

zamanda Mu‘tezilî düşüncenin önemli savunucularından biridir.[209] Onun *el-Keşşâf* adlı tefsiri ve *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı lügat eseri, hem Arap dili hem de leksikografya açısından büyük önem taşımaktadır.[210] Kitapçı, Zemahşerî'nin Arapçaya hâkimiyetini, Arap kabileleri arasında uzun süre bulunarak dili yerinde öğrenmesiyle açıklamaktadır.[211]

Harzem ekolü yalnızca Zemahşerî ile sınırlı değildir. Onun etrafında yetişen pek çok Türk asıllı âlim, Arap dili ve edebiyatının gelişimine katkıda bulunmuştur. El-Mutarrizî, es-Sekkâkî ve el-Ârızî gibi isimler, sarf, nahiv ve belâgat alanlarında önemli eserler vererek bu ilmî geleneği sürdürmüşlerdir.[212] Özellikle es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm* adlı eseri, dil ilimlerini sistematik bir şekilde ele alması bakımından dikkat çekmektedir.[213]

Kitapçı'nın üzerinde durduğu bir diğer önemli alan ise leksikografyadır. Ona göre modern anlamda lügatçılığın temelleri büyük ölçüde Türk asıllı âlimler tarafından atılmıştır.[214] Bu bağlamda İshak b. İbrahim el-Fârâbî ve İsmail b. Hammâd el-Cevherî, Arap dilinde ilk kapsamlı sözlükleri hazırlayan öncü isimler arasında yer almaktadır.[215] Cevherî'nin *Tâcü'l-Luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye* adlı eseri, bu alanın en önemli örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir.[216] Aynı şekilde Zemahşerî'nin *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı eseri, çok dilli yapısıyla dikkat çekmektedir.[217]

Kitapçı, Türklerin Arap dili ve edebiyatına yaptıkları katkıları değerlendirirken, bu faaliyetlerin güçlü bir kurumsal zemine dayandığını vurgular. Medreseler ve ilmî merkezler aracılığıyla sürdürülen bu süreç, Türklerin İslam medeniyetine çok yönlü katkılar sunduğunu göstermektedir.[218] Bununla birlikte Türkçe de ihmal edilmemiş; Yusuf Has Hâcip'in *Kutadgu Bilig*, Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugāti't-Türk* ve

[209] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 47-48.
[210] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 68, 128-129.
[211] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 63.
[212] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 81-83, 101-109.
[213] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 109.
[214] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 119.
[215] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 120-124.
[216] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 122-123.
[217] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 128-129.
[218] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 23-24.

Ahmed Yesevî'nin *Divân-ı Hikmet* gibi eserleri, Türk dilinin güçlü bir edebî ifade aracı olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymuştur.[219]

Kitapçı'nın Türk merkezli medeniyet tasavvuru, Türkleri İslam medeniyetinin kurucu ve taşıyıcı unsurlarından biri olarak konumlandırmaktadır. Türkler, Arapçayı benimseyerek ilmî üretime katkı sunmuş, kendi dil ve kültürlerini de koruyarak çok yönlü bir medeniyet anlayışı geliştirmiştir.

Kitapçı'nın Türk merkezli medeniyet tasavvuru yalnızca dil ve edebiyat sahasıyla sınırlı kalmayıp, tefsir ve hadis ilimlerinin gelişiminde Müslüman Türklerin oynadığı role de geniş bir yer ayırmaktadır. Ona göre İslam ilim geleneğinin teşekkül sürecinde Türkler, hem rivayet hem de dirayet ilimlerinde belirleyici bir aktör olarak ortaya çıkmışlardır. Bu durum özellikle erken dönem İslam coğrafyasında ilmî otoritenin şekillenmesinde Türk asıllı âlimlerin etkinliğini göstermektedir.[220]

Kitapçı, Emevîler döneminde mevalî olarak adlandırılan Arap olmayan unsurların sosyal ve siyasî baskılara maruz kaldığını, ancak bu durumun ilmî sahada ters bir etki doğurduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Türk ve diğer gayri Arap unsurlar, Arap idaresine karşı tepkilerini silahlı mücadele yerine ilmî üretim yoluyla göstermiş; tefsir, hadis ve fıkıh gibi temel İslâmî ilimlerde önemli bir yükseliş gerçekleştirmişlerdir. Aynı zamanda matematik, astronomi, tıp ve cebir gibi alanlarda da ciddi katkılar sunarak İslam bilim tarihinde belirleyici bir konuma ulaşmışlardır.[221]

Kur'an'ın farklı dillere çevrilmesi meselesi de Kitapçı'nın üzerinde durduğu önemli konulardan biridir. Ona göre Kur'an'ın anlaşılması ve farklı toplumlara aktarılması ihtiyacı, İslam'ın erken dönemlerinden itibaren ortaya çıkmış ve bu durum dinen de kabul görmüştür. Hatta bazı rivayetlere göre Hz. Peygamber döneminde küçük sûrelerin Farsçaya çevrildiği ifade edilmektedir.[222]

---

[219] Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü*, 27, 155, 342.
[220] Hâkan Kitapçı (ed.), *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2016), 160-163.
[221] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 162-163.
[222] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 166.

Fetih hareketlerinin genişlemesiyle birlikte Arap olmayan yeni toplulukların İslam'a girmesi, Kur'an'ın anlaşılması meselesini daha da önemli hâle getirmiştir. Bu durum, tefsir ilminin gelişimini zorunlu kılmış ve Kur'an'ın açıklanmasına yönelik ilmî faaliyetlerin sistematik bir yapıya dönüşmesine zemin hazırlamıştır.[223] Kitapçı, Serahsî'den naklen İranlıların İslam'ın yayılmasından sonra Selmân-ı Fârisî'ye Fâtiha Suresi'nin Farsçaya çevrilmesi için başvurduklarını belirtmektedir. Bu talep, Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik erken dönem gayretlerin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.[224] Hz. Ömer döneminde bazı uygulamalarda Farsça tercümelerin namazda okunmasına müsamaha gösterildiğine dair rivayetler de bu sürecin tarihî arka planını desteklemektedir.[225]

Benzer bir ihtiyaç, Türkistan coğrafyasının İslamlaşması sürecinde de ortaya çıkmıştır. Buhara ve çevresinde Kur'an'ın anlaşılması meselesi yeniden gündeme gelmiş ve yerel dillerde açıklama ihtiyacı doğmuştur.[226] Sâmânîler döneminde Buhara'da kurulan ilmî heyet, Kur'an'ın Farsça ve Türkçeye tercüme edilmesini sağlamış ve bu tercümelere tefsir özeti niteliğinde açıklamalar eklemiştir. Böylece Türk-İslam ilmî geleneğinde Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik ilk kapsamlı çalışmalar ortaya çıkmıştır. Kitapçı'ya göre Kur'an'ın Farsça ve Türkçe ilk eksiksiz tercümeleri Sâmânî hükümdarı Mansur b. Nuh döneminde gerçekleştirilmiş olup, bu durum Türk dili açısından da önemli bir dönüm noktasıdır.[227]

Erken dönem Türkçe tefsir geleneği zamanla gelişmiş, bazı nüshalar ise günümüze ulaşmamıştır. Zeki Velidi Togan tarafından bulunan yazmalar bu geleneğin varlığını ortaya koyması bakımından önemlidir.[228] Sâmânîler döneminde başlayan satır arası Türkçe Kur'an tercümeleri Türkler arasında büyük ilgi görmüş ve birçok müfessirin yetişmesine zemin hazırlamıştır.[229] Bu dönemde başlayan satır arası Türkçe Kur'an tercümeleri, zamanla gelişerek Türkçe tefsir geleneğinin oluşmasına zemin hazırlamış ve bu sahada önemli müfessirler yetişmiştir. Leningrad Yazma Eserler Bölümünde 2475 numarada kayıtlı bulunan anonim Türkçe tefsir de bu geleneğin önemli

[223] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 166-167.
[224] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 167.
[225] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 167-168.
[226] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 168.
[227] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 171-172.
[228] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 172.
[229] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 174-175.

örneklerindendir. Kitapçı'ya göre müellifi bilinmeyen bu eser, "Muhammed b. Abdullah" adıyla anılmış ve böylece Türk ilmî mirası içinde daha belirgin biçimde konumlandırılmaya çalışılmıştır.[230]

Söz konusu tefsir nüshaları özellikle Kehf sûresi ile başlaması ve Türk şehirlerine dair bilgiler içermesi bakımından Türkistan coğrafyasına işaret etmektedir.[231] Kitapçı, Yusuf Has Hâcib ve Edib Ahmed Yüknekî gibi isimleri de tefsir ve hadis ilmi bağlamında değerlendirmektedir. Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakâyık gibi eserler, Kur'an ve hadislerin Türkçe açıklamalarını içeren didaktik metinler olarak sunulmaktadır. Bu eserlerde Kur'an ayetlerinin açıklamaları ve hadis tercümeleri yer almakta, böylece Türklerin dinî ilimlere katkısı ortaya konulmaktadır.[232]

Kitapçı, erken dönem Türk müfessirleri arasında Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî gibi isimlere de yer vermektedir. Bu âlim, tefsir ilminde önemli bir otorite kabul edilmiştir.[233] Abdullah b. Mübarek et-Türkî de hadis ve tefsir alanında önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilmektedir.[234] İmam Ahmed b. Hanbel, Kitapçı tarafından Türk asıllı önemli bir hadis ve fıkıh âlimi olarak ele alınmakta ve onun "el-Müsned" adlı eseri hadis literatürünün temel kaynaklarından biri olarak gösterilmektedir.[235]

Buhârî, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî gibi muhaddisler de Türk asıllı âlimler arasında değerlendirilmekte; Buhara, Tirmiz, Semerkant ve Kazvin gibi şehirler Türk-İslam ilim geleneğinin merkezleri olarak sunulmaktadır.[236] Buhârî'nin "el-Câmiu's-Sahîh" adlı eseri hadis literatürünün en sahih kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir.[237] Tirmizî'nin "Sünen" adlı eseri de Buhârî ve Müslim'den sonra en önemli hadis kaynakları arasında yer almaktadır.[238] İbn Mâce'nin "Sünen" adlı eseri Kazvin bölgesindeki Türk ilmî çevresinin ürünü olarak değerlendirilmekte ve onun Türk asıllı

[230] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 175.
[231] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 176-177.
[232] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 180.
[233] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 190-191.
[234] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 193-194.
[235] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 196-197, 279.
[236] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 281-300.
[237] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 285-286.
[238] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 289.

olduğu vurgulanmaktadır.[239] Nesâî ve Dârimî gibi muhaddisler de Türkistan coğrafyasının hadis ilmine kazandırdığı önemli isimler arasında yer almaktadır.[240]

Sonuç olarak Kitapçı'ya göre tefsir ve hadis ilimlerinin gelişimi, büyük ölçüde Türk asıllı âlimlerin katkılarıyla şekillenmiş; bu süreç İslam medeniyetinin ilmî derinliğini artıran temel unsurlardan biri olmuştur. Bu durum, Türklerin yalnızca siyasî ve askerî alanda değil, ilmî gelenek içinde de kurucu bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Bu çerçevede Kitapçı'nın Türk merkezli medeniyet tasavvuru, yalnızca dinî ilimler ve dil çalışmalarıyla sınırlı kalmayıp, İslam medeniyetinin fen bilimleri alanındaki gelişimini de kapsamaktadır. Ona göre Türkler, İslam bilim tarihinin yalnızca takipçileri değil, aynı zamanda kurucu ve yönlendirici unsurları arasında yer almıştır. Bu durum özellikle matematik, astronomi, tıp ve eczacılık gibi disiplinlerde açık biçimde görülmektedir.[241]

Kitapçı, Orta Asya Türk-İslam medeniyetinde matematik ve astronomi ilimlerinin gelişimini rasathaneler etrafında şekillenen ilmî faaliyetlerle açıklamaktadır. Ona göre Semerkant, Buhara ve Bağdat gibi merkezlerde kurulan rasathaneler, yalnızca gözlem merkezleri değil, aynı zamanda teorik bilginin üretildiği ilmî kurumlar olmuştur. Bu kurumlar sayesinde trigonometri, geometri ve cebir gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir.[242]

Bu bağlamda özellikle Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî, trigonometri sahasında yaptığı çalışmalarla öne çıkan önemli bir Türk-İslam âlimi olarak değerlendirilmektedir. Sinüs ve kosinüs ilişkilerine dair geliştirdiği yöntemler ve üçgenlerle ilgili çalışmaları, trigonometrinin sistematik bir bilim hâline gelmesinde etkili olmuştur.[243] Kitapçı'ya göre Bûzcânî, trigonometrik çalışmalarıyla matematik ilmine önemli katkılar

[239] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 293-294.
[240] Kitapçı, *Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 296-299.
[241] Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri* (Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2008), 38-40.
[242] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 38-40.
[243] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 48.

sağlamış, aynı zamanda Bağdat'taki ilmî faaliyetler içinde yer alarak astronomi alanında da etkili olmuştur.[244]

Benzer şekilde Ebû Reyhan el-Bîrûnî, çok yönlü bir Türk-İslam bilgesi olarak ele alınmaktadır. Matematik, astronomi, fizik, coğrafya ve tıp alanlarındaki çalışmalarıyla dikkat çeken Bîrûnî, dünyanın şekli ve gök cisimlerinin hareketleri üzerine geliştirdiği görüşlerle bilim tarihinde önemli bir yer edinmiştir.[245] Bîrûnî, trigonometrik fonksiyonlar ve matematiksel hesaplamalar üzerine çalışmalar yapmış, ayrıca yer ölçümleriyle de ilgilenmiştir.[246]

Matematik ve cebir ilminin gelişiminde Muhammed b. Musa el-Hârizmî özel bir konuma sahiptir. Kitapçı'ya göre Hârizmî, cebir ilmini sistematik bir disiplin hâline getiren ilk büyük bilim adamıdır. "el-Cebr ve'l-Mukabele" adlı eseri, yalnızca İslam dünyasında değil Avrupa'da da matematik düşüncenin gelişimine yön vermiştir.[247] Hint rakamlarını sistemleştirmesi ve sıfır kavramını geliştirmesi, modern aritmetiğin temelini oluşturmuştur.[248] Kitapçı ayrıca Türk asıllı âlimlerin yalnızca teorik matematikle değil, uygulamalı bilimlerle de ilgilendiğini vurgulamaktadır. Özellikle astronomik hesaplamalar, takvim düzenlemeleri ve meridyen ölçümleri bu katkının somut örnekleri arasında yer almaktadır.[249]

Tıp ve eczacılık sahasında ise İbn Sînâ ve Ebû Reyhan el-Bîrûnî öne çıkmaktadır. Kitapçı'ya göre İbn Sînâ, yalnızca bir hekim değil, aynı zamanda tıp ilmini sistematik bir disiplin hâline getiren büyük bir Türk-İslam düşünürüdür. "el-Kanun fi't-Tıb" adlı eseri yüzyıllar boyunca temel tıp kitabı olarak okutulmuştur.[250] Ebû Reyhan el-Bîrûnî ise eczacılık ve botanik alanında önemli katkılar sunmuştur. "es-Saydana fi't-Tıb" adlı eseri, şifalı bitkiler ve ilaçların özelliklerini ele alan en önemli kaynaklardan biridir.[251]

Kitapçı, bu bilimsel gelişmelerin yalnızca bireysel deha ürünü olmadığını, aynı zamanda Orta Asya Türk-İslam medeniyetinde oluşan kurumsal ilmî yapının bir

[244] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 39, 48, 202.
[245] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 55-57.
[246] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 55-57.
[247] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 41-43.
[248] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 43-44.
[249] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 272-273.
[250] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 58-59.
[251] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 135-136.

sonucu olduğunu vurgulamaktadır. Medreseler, rasathaneler ve darüşşifalar aracılığıyla sürdürülen bu ilmî faaliyetler, bilimsel bilginin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamıştır.[252] Selçuklular döneminde kurulan Nizamiye Medreseleri ve darüşşifalar, bu kurumsallaşmanın en önemli örnekleri arasında yer almaktadır. Bu kurumlar yalnızca dinî eğitim değil, aynı zamanda pozitif bilimlerin öğretildiği merkezler olarak işlev görmüştür.[253] Böylece İslam medeniyeti, Kitapçı'ya göre hem dinî hem de ilmî açıdan bütüncül bir yapı kazanmıştır.

3.2 Kitapçı'nın Yararlandığı Kaynaklar ve Kaynakları Kullanma Şekli

İslam tarihi araştırmalarında kullanılan yöntem, genel tarih metodolojisinin temel ilkelerine dayanmaktadır. Bu çerçevede tarihî olaylar; ne, niçin, ne zaman, nasıl, nerede ve kim tarafından gerçekleştiği soruları ekseninde incelenmekte; olaylar zaman ve mekân bağlamında sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirilmektedir. Tarihçinin temel görevlerinden biri, tarihî verileri kaynaklara dayanarak tasnif, tahlil, tenkit ve terkip süreçlerinden geçirerek güvenilir bilgiye ulaşmaktır. Bunun yanında tarihî olayların meydana geldiği dönemin siyasî, sosyal ve kültürel şartlarını dikkate almak, nesnel bir bakış açısıyla değerlendirme yapmak ve tarihî gelişmeler arasındaki süreklilik ile değişimi ortaya koymak tarih metodolojisinin temel ilkeleri arasında yer almaktadır.[254] Bu çerçeve, Zekeriya Kitapçı'nın kaynak kullanımını ve tarihî olayları değerlendirme biçimini incelemek açısından da önemli bir ölçüt oluşturmaktadır.

Zekeriya Kitapçı'nın Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinin yanı sıra İngilizce ve Urduca gibi dillere de hâkim olması, farklı coğrafyalara ait tarihî kaynaklara ve araştırmalara doğrudan ulaşmasını mümkün kılmıştır. Bu çok dilli birikim, eserlerinde geniş bir kaynak yelpazesinden yararlanmasına ve farklı literatürleri karşılaştırmalı biçimde değerlendirmesine katkı sağlamıştır.

Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu* adlı eserinde birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanma hususunda titiz bir yaklaşım sergilemektedir. Eserde, Hz. Muhammed'in İslam'a davet sürecinde valiler veya görevlendirdiği kişiler aracılığıyla gönderdiği

[252] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 144-146.
[253] Kitapçı, *Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*, 145-146.
[254] Erşahin, *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*, 25-26.

mektuplara yer verilmesi, çalışmanın kaynak kullanımını zenginleştiren önemli unsurlardan biridir. Kitapçı, söz konusu vesikaların orijinal görsellerini de eserinde sunarak, belgelerin doğrudan incelenebilmesine imkân sağlamıştır.[255] Bu yöntem, hem tarihsel verilerin güvenilirliğini artırmakta hem de okuyucuya kaynakları kendi gözleriyle değerlendirme olanağı sunmaktadır.

Yazar, aynı eserde Hz. Peygamber'in Türk ve Türk büyüklerine hitaben bir mektup yazdığına dair rivayetlere yer vermektedir. Bu rivayetlerin ilk olarak Kazanlı Türkolog el-Mercânî tarafından Müstefâdü'l-Ahbâr adlı eserinde gündeme getirildiğini belirtir. El-Mercânî'nin, bu mektubun Türklere hitaben yazıldığını ileri sürdüğünü ve bu görüşünü İbnü'l-Esîr'in Üsdü'l-Gâbe adlı biyografik eserine dayandırdığını ifade etmektedir. Kitapçı'ya göre ise İbnü'l-Esîr'in söz konusu rivayetinde mektubun muhatabının Türkler olduğuna dair doğrudan bir ifade yer almamaktadır. Ona göre İbnü'l-Esîr yalnızca Hz. Peygamber'in Umeyr b. Aftal ve beraberindekilere bir mektup yazdığını aktarmakta; mektubun dili veya muhataplarının kimliği hakkında açık bir bilgi vermemektedir.[256]

Kitapçı, bu noktada el-Mercânî'nin yorumunu ve Osmanlı dönemi âlimlerinden İzmirli İsmail Hakkı'nın "11. Türk Tarihi Kongresi"nde sunduğu "*Peygamber ve Türkler*" başlıklı tebliğini birlikte değerlendirmektedir. İzmirli İsmail Hakkı, el-Mercânî'nin mektubun Benî Eslem kabilesine değil, Türklere hitaben yazıldığı yönündeki yorumuna yer vermekte ve bu değerlendirmeyi desteklemektedir. [257] Kitapçı da bu rivayetleri temkinli bir biçimde yorumlayarak, Hz. Peygamber'in Arapların aşina olmadığı bir dilde mektup yazdığı yönündeki ifadelerin, mektubun Türkçe olabileceği ihtimalini güçlendirdiğini belirtmiştir. Ancak, mevcut kaynakların bu konuda kesin bir bilgi sunmadığını da açıkça ifade etmektedir. Kitapçı, "*İslamiyet ve Türkler / Türklerin Müslüman Oluşu*" başlıklı makalesinde de Hz. Muhammed'in Türklere ve ileri gelenlerine tebliğ niteliğinde mektup gönderdiği ve söz konusu mektubun Türkçe olduğuna dair rivayetlerin bulunduğunu aktarmaktadır.[258]

[255] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 92-93.
[256] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 203-204.
[257] İzmirli İsmail Hakkı, "Peygamber ve Türkler", *İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*, (İstanbul: Kenan Matbaası, 1943), 1017-1018.
[258] Zekeriya Kitapçı, "İslamiyet ve Türkler Türklerin Müslüman Oluşu", *Yeni Türkiye Dergisi* 82 (2016), 488.

Bu bölüm, Zekeriya Kitapçı'nın kaynak kullanımındaki yorumlayıcı ve sentezleyici yaklaşımı yansıtmaktadır. Yazar, el-Mercânî, İbnü'l-Esîr ve İzmirli İsmail Hakkı gibi farklı dönemlere ait kaynakları birlikte değerlendirerek, tarihsel bir rivayeti farklı gelenekler bağlamında tartışmaktadır. Ancak, el-Mercânî'nin *Üsdü'l-Gâbe*'ye dayanarak ileri sürdüğü "*mektubun Türklere yazıldığı*" iddiası, doğrudan birincil kaynak metninde yer almadığı[259] için, bu yorumun ikincil bir çıkarım olduğu anlaşılmaktadır.

Üslup açısından Kitapçı'nın yaklaşımı, dengeli bir aktarım ile millî yorum arasında yer almaktadır. Yazar, rivayetleri doğrudan tarihsel bir gerçek olarak sunmamakta, fakat bu ihtimalleri Türklerin İslamiyet'le ilk temasları bağlamında yorumlamaya çalışmaktadır. Bu yönüyle, anlatımı hem tarihî merakı hem de kültürel duyarlılığı birleştirmektedir.

Genel olarak bu örnek, Kitapçı'nın tarih yazımında farklı dönemlere ait kaynaklar arasında bağ kurma, ancak yorumlarında zaman zaman birincil metinlerin sınırlarını aşma eğilimi taşıdığını göstermektedir. Buna rağmen, yazarın temkinli ifadeleri ve farklı kaynaklara başvurması, onun tarihçiliğinde çok yönlü bir okuma ve değerlendirme gayreti bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Zekeriya Kitapçı, eserinde mektuplara ek olarak hadisleri de incelemektedir. En-Nesâî'den aktardığı bir hadisi değerlendirerek, Hz. Peygamber'in Hendek Savaşı hazırlıkları sırasında sert bir kaya parçasına vurması sonucu ortaya çıkan ışığın, Türklerin Müslüman olacağına dair bir işaret olarak yorumlandığını ifade etmektedir. Kitapçı, bu rivayeti aktarırken, hadisin sahihliği konusunda akademik tartışmalar bulunduğunu belirtmekte, ancak asıl vurgunun, Hz. Peygamber tarafından Türklerin Müslüman olacağına dair bir işaretin ümmete müjdelendiğini ifade etmektedir.

Hadislerin sahihliği konusundaki bu tür temkinli değerlendirmeler, modern tarihçilik açısından da önem taşımaktadır. Zira erken dönem İslam tarihine ilişkin hadislerin, Hz. Muhammed'in vefatından yaklaşık 100–200 yıl sonra yazıya geçirilmiş olması, bu rivayetlerin oluşum süreçlerine siyasi, mezhepsel ve kültürel etkenlerin karışmış

[259] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 204.

olabileceğini düşündürmektedir. Bu nedenle çağdaş tarihçiler, bir hadisin mutlak doğruluğunu belirlemekten ziyade, o rivayetin hangi tarihsel bağlamda, ne amaçla ve kimler tarafından aktarıldığını incelemeye öncelik vermektedir. Kitapçı'nın bu yaklaşımı, onun eserini yalnızca geleneksel bir tarih anlatısının ötesine taşıyarak bilimsel tarihçilik ölçütleriyle ilişkilendirilebilir kılmaktadır. [260]

Bu bağlamda yazar, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu* adlı eserinde, Hz. Peygamberin Türklerle ilgili bazı hadislerini hem metin hem de çevirileriyle sunmaktadır. Metinde yer alan hadislerin her birinin sonunda et-Tirmizî, el-Münâvî, İbn Kesîr, Ebû Dâvûd gibi klasik hadis âlimlerinin eserlerine dipnotlarla atıf yapılmış olup, bu yaklaşım tarihçi açısından iddiaların güvenilir kaynaklara dayandırılmasını sağlamaktadır. Yazar, yalnızca tek bir hadise bağlı kalmayıp farklı âlimlerden (et-Tirmizî, el-Münâvî, İbn Kesîr, Ebû Dâvûd gibi) çeşitli rivayetleri bir araya getirerek konu bütünlüğü sağlamış ve böylece hadislerin tarihsel yorumuna katkı sunmuştur.[261] Ancak hadislerin hangi dönemde ve hangi bağlamda aktarıldığı açıklanmamış metin, tarihsel bağlam açısından yeterli bilgi sunmamaktadır.

Bunun yanı sıra, hadislerin sahih, zayıf veya mevzû olduğuna dair değerlendirme yapılmamış ve rivayet zinciri ile metin tenkidi hakkında bilgi verilmemiştir. Bazı rivayetler ise doğrudan kader planının bir parçası gibi sunulmasından dolayı teolojik bir yorum içermektedir. "*Allah'ın İslam dinini onlarla yücelteceği, hilafetin onların eline geçeceği*"[262] gibi ifadeler tarihsel nesnellikten ziyade milliyetçi ve dini bir bakış açısı taşımaktadır. Modern tarihçilik yaklaşımında ise bu tür teolojik iddialar, inanç boyutundan bağımsız olarak dönemin kültürel ve politik bağlamı çerçevesinde değerlendirilir. Dolayısıyla bir tarihçinin hadis kullanması durumunda, rivayetin güvenilirliği hakkında bilgi vermesi, isnad zinciri ve metin tenkidini özetlemesi veya ilgili kaynaklara atıf yapması, okuyucunun söz konusu rivayeti kendi değerlendirmesi açısından doğru şekilde konumlandırmasını sağlar.

Kitapçı, eserinin devamında İslam dininin Türkler arasında yayılmasındaki Hz. Peygamber'in teşebbüslerini ele aldığı bölümde, W. Eberhard'ın Çin tarihi üzerine

[260] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 199.
[261] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 200.
[262] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 200.

kaleme aldığı eserine atıfta bulunmaktadır. Metinde Eberhard'ın adı açıkça belirtilmiş ve onun değerlendirmelerine yer verilmiştir. Söz konusu bölümde, T'ai-tsung (627–649) dönemi İslamiyet'in Çin'de yayılmaya başladığı dönem olarak gösterilmiştir. Kitapçı, Eberhard'ın görüşünün doğru kabul edilmesi hâlinde, Çin'de İslamiyet'in yayılışının Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme kadar geri götürülebileceğini; çünkü söz konusu hükümdarın Hz. Peygamber ile çağdaş olduğunu belirtmektedir. Hz. Peygamber'in hayatı ile söz konusu dönem arasında bu şekilde kronolojik bir ilişki kurulmuştur.[263] Bu yaklaşım, tarihsel olayların karşılaştırmalı anlatımı açısından önem taşımaktadır.

Buna karşın, Eberhard'ın görüşünün doğruluğu "*doğru kabul edildiği takdirde*"[264] ifadesiyle ihtiyatlı bir şekilde sunulmuş olsa da, metinde alternatif tarihsel yorumlara veya bu görüşe karşı çıkan akademik çalışmalara yer verilmemiştir. Akademik nesnellik ve eleştirel tarihçilik açısından, bu tür tarihsel değerlendirmelerin farklı araştırmalar ve kaynaklarla karşılaştırılması gerekir. Dolayısıyla, tarihçinin okuyucuya söz konusu iddianın güvenilirliği ve tartışmanın niteliği hakkında bilgi sunması, metnin bilimsel değerini artırır ve tarihsel bağlamın doğru anlaşılmasını sağlar.

Bu yaklaşım çerçevesinde Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu* adlı eserinde Buhara'nın tarihçesini ele alırken, İbn Havkal, es-Seâlibî, el-Makdisî, Zeki Velidi Togan, Cüveynî, Nerşahî, A.N. Kurat ve Bretschneider gibi hem klasik hem de modern tarihçilerin eserlerinden faydalanmıştır. Bu geniş kaynak yelpazesi, eserin hem derinliğini hem de tarihsel zenginliğini artırmakta, yazarın farklı coğrafyalardan ve dönemlerden gelen bilgi ve yorumları bir araya getirmesine olanak tanımaktadır. Klasik İslam tarihçileri, Orta Çağ İslam dünyası ve Buhara'nın erken dönemine dair önemli gözlemler sunarken, modern tarihçiler metodolojik olarak sağlam analizler ve güncel değerlendirmeler sağlamaktadır. Öte yandan, Cüveynî ve Nerşahî gibi isimler yerel tarih yazıcılığını yansıtırken, Bretschneider gibi Batılı araştırmacılar farklı bir perspektif sunarak tarihsel olgulara çok yönlü bir bakış açısı kazandırmaktadır.[265]

[263] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 202.
[264] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 202.
[265] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 226-227.

Yazarın, hem klasik İslam tarihi hem de Batılı kaynaklardan faydalanması, çok kültürlü ve karşılaştırmalı bir bakış açısı geliştirmesini sağlamıştır. Buhara'nın tarihçesi, yalnızca İslam dünyası bağlamında değil, daha geniş bir perspektifte ele alınmış, böylece Türklerin İslamlaşma süreci ve Buhara'nın tarihsel rolü kapsamlı bir şekilde analiz edilebilmiştir. Farklı kaynaklar arasındaki karşılaştırmalar, örneğin Nerşahî'nin yerel gözlemleri ile Bretschneider'in Batılı yorumları arasındaki farklar, yazarın eleştirel düşünme ve bağımsız değerlendirme yetisini güçlendirmiştir. Ayrıca, İslam öncesi ve İslam sonrası dönemi dikkate alan bu yaklaşım, bölgenin uzun dönemli tarihsel gelişimini anlamada önemli bir metodolojik avantaj sunmaktadır. Klasik ve modern tarihçilerin eserlerinin birlikte kullanılması, tarihsel sürecin çok katmanlı incelenmesine imkân tanımakta; farklı bakış açıları ve yorumlar üzerinden yapılan değerlendirmeler ise analitik bir tarih yazımına olanak sağlamaktadır.

Benzer şekilde, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları* adlı eserinde, Tuğ Şad'ın Müslüman oluş sürecini açıklarken birincil kaynak olarak Nerşahî'nin *Târîh-i Buhârâ* adlı eserine başvurmaktadır. Bu kaynağa dayanarak, Kuteybe'nin Tuğ Şad'ı Buhara'ya emir olarak ataması ve Kuteybe'nin telkinleri sonucunda Tuğ Şad'ın Müslüman oluş sürecine değinilmektedir. Ayrıca, C. Brockelmann'ın *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* adlı eserine de atıfta bulunan yazar, bu iki kaynak arasındaki ilişkiyi değerlendirerek, "*Kuteybe oraya genç birisini emir olarak tayin etmek hususunda bu halk arasındaki geçimsizliklerden faydalandı. Bu emirin kendisi İslam dinine girdi, o andan itibaren bu din Buhara'da kök salmaya başladı."*[266] İfadesinden yola çıkarak yazarın Tuğ Şad'ı kastettiğini belirtmektedir.[267] Ancak Brockelmann'ın metninde söz konusu emirin adı doğrudan geçmemekte, yalnızca "*genç bir emir*" ifadesi kullanılmaktadır. Bu durum, Kitapçı'nın kaynakları yorumlayıcı bir şekilde kullandığını ve bazı çıkarımlarını kaynakların kendisinden bağımsız olarak oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, yazarın kaynak kullanımında birincil ve ikincil kaynakları bir arada değerlendirme çabası görülmekle birlikte, bazı bağlantıların yorumlara dayalı olması, akademik titizlik açısından dikkatle ele alınmalıdır.

[266] Carl Brockelman, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1964), 75-76.
[267] Zekeriya Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 61.

Kaynak kullanımına ilişkin bu yaklaşım, sadece bireysel hükümdarların İslam'a geçiş süreçlerinde değil, aynı zamanda bölgesel tarih analizlerinde de kendini göstermektedir. Örneğin Kitapçı, "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu" adlı* eserinde, "*Mâverâünnehir*" teriminin etimolojik kökenini ele alırken bölgenin coğrafi sınırlarını klasik kaynaklar çerçevesinde kesin biçimde tespit etmenin güçlüğüne dikkat çekmektedir. Bu bağlamda İbnü'l-Fakīh, el-Makdisî, el-Hamevî ve Ebü'l-Fidâ gibi Müslüman tarihçilerin sunduğu bilgilerin sınırlı olduğunu belirtmekte; özellikle İstahrî'nin aktarımlarını daha güvenilir ve tatmin edici bulduğunu ifade ederek yorumlarını bu rivayetler üzerine temellendirmektedir. Kitapçı, Müslüman coğrafyacıların coğrafi sınırları belirlemedeki yetersizliklerini eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirirken, aynı kaynakların ekonomik, ticari, dinî, sosyal ve kültürel özellikler hakkında değerli bilgiler sunduğunu kabul etmekte;[268] böylece kaynaklara yaklaşımında dengeli ve seçici bir tutum sergilemektedir.

Bu değerlendirme, Kitapçı'nın kaynak kullanımında yorumlayıcı ve eleştirel bir yöntem benimsediğini göstermektedir. Yazar, kaynakları yalnızca olduğu gibi aktarmakla kalmayıp, bilgiler arasındaki farklılıkları tartışmakta ve hangi rivayetleri daha güvenilir bulduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte, bazı durumlarda belirli kaynakların sınırlılıklarına işaret etmesi, onun analizlerinin dayanaklarını kısmen sınırlandırmakta; ancak kaynaklara karşı sergilediği eleştirel ve seçici yaklaşım, eserin akademik titizlik açısından değerini korumasını sağlamaktadır.

3.3 Kitapçı'nın Objektifliği

Bu bölümde, tez çalışmasında araştırmacının nesnelliğini tartışabilmek amacıyla, öncelikle objektiflik kavramının tanımı ve kapsamına değinmek gerekmektedir. Objektiflik, bilimsel araştırmaların temel koşullarından biri olarak, araştırmacının kişisel inanç, değer yargısı, siyasi görüş veya deneyimlerinden bağımsız hareket etmesini gerektirir. Araştırmacı, verilerin toplanması, analiz edilmesi ve sunulması süreçlerinde kendi öznelliğini süzgeçten geçirmeden, bilgiyi amaca uygun ve tarafsız bir biçimde işlemelidir. Objektif olmayan çalışmalar, belirli bir bakış açısını yansıtan yorumlardan öteye geçemez ve bilimsel nitelik taşımaktan uzaklaşır. Bu bağlamda

[268] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 162-163.

veriler, araştırmacının iradesinden bağımsız bir şekilde yapılandırılmalı ve sunulmalıdır. Dolayısıyla objektiflik, araştırmacının tüm bilimsel süreçlerde kendi değerlerinden, önceliklerinden ve önyargılarından soyutlanmasını zorunlu kılar ve böylece çalışmanın güvenilirliği ve bilimsel geçerliliği sağlanmış olur.[269]

Zekeriya Kitapçı'nın "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu*" ve diğer ilgili eserlerinde, tarihî olayları aktarma biçimi, akademik nesnellik ile yorumlayıcı, ideolojik ve duygusal anlatım arasındaki sınırları anlamak açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir. Kitapçı, eserlerinde sadece kronolojik bir olay dizisi sunmakla yetinmeyip, Türklerin İslamiyet'e geçiş sürecini toplumsal, kültürel ve bireysel bağlamlarıyla bütüncül bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, akademik yazımda sıkça önerilen "*olayın nedenleri, sonuçları ve etkilerini birbiriyle ilişkilendirme*" yöntemiyle örtüşmektedir. Örneğin, bir bölümün sonunda ele alınan konuları özetlemesi ve bir sonraki bölümde hangi sorulara yanıt aranacağını belirtmesi, metnin sistematik bir şekilde yapılandırıldığını göstermektedir. Bu sistematik yapı, verilerin dağınık ve öznel bir biçimde sunulmasını engelleyerek, tarihî malzemenin düzenli ve kontrol edilebilir bir çerçevede aktarılmasına imkân tanımaktadır. Bu yönüyle Kitapçı'nın planlı ve metodik yaklaşımı, objektiflik ilkesine yapısal düzeyde katkı sağlayan bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Ancak Kitapçı'nın eserlerinde dil ve anlatım tercihleri, nesnellik açısından belirgin bir tartışma alanı oluşturmaktadır. Yazar, Türklerin İslam'a geçiş sürecini aktarırken çoğu zaman dramatik ve metaforik bir dil kullanmakta; bu tercihiyle tarihî süreci yalnızca kronolojik bir olaylar dizisi olarak değil, aynı zamanda dinî ve edebî bir yorum çerçevesinde sunmaktadır. Kitapçı, İslamiyet'in Türk yurtlarına yayılışını aktarırken metaforik ifadeler kullanmaktadır.

Örneğin, Türk boyları arasındaki yayılışın "*İslam hidayet fırtınası*"[270] olarak tasvir edilmesi ve Kuteybe'nin Fergane'deki ölümünün Kerbelâ hadisesiyle kıyaslanması,[271] tarihsel nesnellik açısından yorum unsuru taşımaktadır. Bu tür anlatımlar, tarihî olayların aktarımında akademik tarafsızlığına gölge düşürmektedir. Bu yönüyle tarihî

[269] Emrah Akyüz, *Akademik Kariyerin Dna'sı*, (Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022), 27-29.
[270] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 105.
[271] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 302.

gelişmeler yalnızca siyasî veya askerî olaylar olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm ve inanç deneyimi şeklinde ele alınmaktadır. Akademik tarih yazımında metaforik ve duygusal yoğunluğu yüksek ifadeler olgusal verinin yerini tutmamakla birlikte, Kitapçı'nın anlatımı tarihsel bilgiyi aktarmanın yanında okuyucuda zihinsel ve duygusal bir etki oluşturmayı da hedefleyen bir üslup anlayışını yansıtmaktadır.

Benzer bir üslup tercihi yazarın "*İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*" adlı eserinde de görülmektedir. Kitapçı, İslamiyet'in Türkler arasındaki yayılışını ani ve tek boyutlu bir süreç şeklinde değerlendirmemekte; aksine Kafkasya ötesi bölgelerde ve İç Asya bozkırlarında güçlü bir etki alanı oluşmadan önce Baykent, Buhara ve Semerkand gibi Aşağı Türkistan'ın önemli merkezlerinde köklü biçimde yerleştiğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte bu tarihsel yerleşme süreci de yine "*hidayet fırtınası*"[272] metaforuyla tasvir edilmekte; böylece İslam'ın yayılışı nesnel bir tarihsel ilerleme olarak değil, güçlü bir manevî dönüşüm hareketi olarak anlatılmaktadır.

Her iki eserde de aynı metaforun tekrar edilmesi, bunun rastlantısal bir ifade değil, yazarın bilinçli bir retorik tercihi olduğunu göstermektedir. Bu durum, Kitapçı'nın tarih yazımında olgusal aktarımı metaforik ve coşkulu bir anlatım çerçevesiyle bütünleştirdiğini ortaya koymaktadır. Objektiflik açısından değerlendirildiğinde, söz konusu anlatım biçimi klasik tarih yazımının analitik ve mesafeli dilinden zaman zaman uzaklaşmaktadır. Bununla birlikte bu tercih, yazarın tarihsel olayları yalnızca bilgi aktarma amacıyla değil, okuyucuda zihinsel ve duygusal bir etki oluşturacak şekilde yeniden kurgulama niyetini de yansıtmaktadır. Dolayısıyla Kitapçı'nın üslubu, akademik nesnelliğin sınırlarını yer yer zorlamakla birlikte, anlatının canlılığını ve akıcılığını artıran retorik unsurlarla şekillenen özgün bir tarih yazımı anlayışını ortaya koymaktadır.

Kitapçı'nın üslubu, ilahî takdir ve metafizik yorumlara dayalıdır. Örneğin, Türklerin İslamiyet'e geçişi "*Levh-i Mahfûz'da yazılmış bir kader destanı*"[273] veya "*Allah'ın ezelî iradesi*"[274] çerçevesinde yorumlanmaktadır. Bu tür açıklamalar, tarihî olayları yalnızca toplumsal ve siyasal koşullarla değerlendirmeyi sınırlandırmakta ve

[272] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 20.
[273] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 44.
[274] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 44.

akademik nesnellik açısından sınırlılık oluşturmaktadır. Benzer şekilde Ahmet Yesevî ve Satuk Buğra Han örneklerinde Kitapçı, her iki şahsiyeti Allah tarafından görevlendirilmiş kahramanlar olarak konumlandırmakta ve tarihsel etkilerini metafizik bir düzlemde açıklamaktadır. Bu yaklaşım, tarihî olayları yalnızca toplumsal veya siyasal koşullar üzerinden anlamayı zorlaştırırken, okuyucuda sürecin dramatik ve dini boyutunu ön plana çıkarma işlevi görmektedir.

Benzer öznel yaklaşım, yazarın tarihsel terminoloji tercihinde de görülmektedir. "*İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları"* adlı eserinde Kitapçı, Mâverâünnehir kavramının kullanımını eleştirerek, tarihçilerin bölgeyi Türk coğrafyasından kopuk biçimde değerlendirdiklerini ileri sürmektedir. Ayrıca çağdaş yazarların, Türklerin sosyal ve siyasal etkilerini göz ardı ederek bölgeyi Türk tarihinin dışında bıraktıklarını savunmaktadır.[275] Yazar, bu eğilimi Türk tarih yazımında önemli bir sorun olarak değerlendirmektedir.

"Türkler Nasıl Müslüman Oldu" adlı eserinde Kitapçı, Mâverâünnehir kavramının tarihsel kökeni ve kullanım biçimlerini eleştirel bir çerçevede incelemektedir. Yazar, bu kavram yerine "*Aşağı Türkistan*" ifadesini tercih ettiğini belirtmekte ve böylece bölgenin tarihsel süreç boyunca bir Türk yurdu olduğunu, toplulukların etnik kimliğini daha doğru şekilde yansıttığını vurgulamaktadır. [276] Bu tercih, Mâverâünnehir teriminin bilinçli olarak dışlanması ve yerine kavramsal ve tarihsel açıdan daha uygun bir adlandırmanın konulması anlamına gelmektedir.

Kitapçı'nın bu yaklaşımı, yalnızca söz konusu eserle sınırlı kalmayıp makalelerinde de benzer bir bakış açısıyla devam etmektedir. Nitekim *"Sosyal, Siyasi ve Dinî Yönleri ile İslâmî Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Mâverâü'n-nehir)"* başlıklı makalesinde de Mâverâünnehir kavramının, tarihî ve kültürel gerçekliği yeterince yansıtmadığı; bunun yerine Türk tarihî sürekliliğini daha açık biçimde ortaya koyan kavramsallaştırmaların tercih edilmesinin daha uygun olduğu dile getirilmektedir.[277]

[275] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 22.
[276] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 162.
[277] Zekeriya Kitapçı, "Sosyal Siyasi ve Dini Yönleri ile İslâmi Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Maveraü'n-nehr)", *Diyanet Dergisi* 17/5 (Eylül Ekim 1978), 280.

Böylece Kitapçı, hem eserinde hem de makalesinde bölgeye dair terminolojiyi millî tarih perspektifi doğrultusunda yeniden inşa eden bir yaklaşım sergilemektedir.

Akademik nesnellik açısından değerlendirildiğinde, terminoloji tercihi yalnızca bir dilsel yenilik değil, aynı zamanda Türk kimliğinin tarih yazımında görünür kılınmasına yönelik bilinçli ve ideolojik bir duruşu yansıtmaktadır. Bilhassa "*Mâverâünnehir*" ifadesinin tarihsel ve coğrafi bağlamını aktarırken, Kitapçı bunu sadece dilsel bir tercih olarak değil, eleştirel ve milliyetçi bir perspektif doğrultusunda uygulamaktadır. Bu yönüyle üslubu, klasik akademik tarafsızlıktan ayrılmakta; tarihsel ve kavramsal yaklaşımındaki metodolojik bilinçliliği görünür kılmaktadır. Dolayısıyla Kitapçı'nın terminoloji tercihleri, akademik bağlamda nesnellikten sapma olarak yorumlanabilir, ancak aynı zamanda yazarın tarih anlayışının ideolojik yönelimlerini ve metodolojik stratejisini ortaya koymaktadır.

Kitapçı'nın eleştirel ve ideolojik üslubu da objektifliğe dair değerlendirmelerde dikkat çeken bir başka noktadır. Örneğin Talas Savaşı ve diğer tarihsel tartışmalara yönelik eleştirileri, sert ve yoğun değer yargıları *içermektedir "Yarım asırdır bunun şamatasını yapan sözüm ona Türk tarihçileri"* [278] gibi ifadeler, tarihsel olguları nesnel bir biçimde aktarmaktan ziyade, bunları yorumlayıcı ve ideolojik bir perspektifle tartışmayı tercih ettiğini göstermektedir. Benzer şekilde, belirli etnik gruplar ve tarihsel figürler hakkında kullanılan "*soyu bozuk, kanı bozuk*" [279] veya "*dut yemiş bülbül gibi susmak*" [280] gibi nitelendirmeler, tarihsel olguyu yorumlayıcı ve milliyetçi bir bakış açısıyla sunmakta; tarafsızlık açısından akademik bir sınır aşımını işaret etmektedir.

Buna ek olarak, Kitapçı'nın bazı eserlerinde Türklerin seçilmişliğine yaptığı vurgu, zaman zaman bazı çevrelerce yazarın ırkçı olduğu yönünde yorumlanmıştır. Ancak bu değerlendirme, Kitapçı'nın metodolojik yaklaşımı ve diğer etnik kökenlere yönelik tutumları göz önünde bulundurulduğunda eksik kalmaktadır. Örneğin, Kitapçı, Türk kökenli olmayan Said Nursi'ye dair yazdığı "*Bedîüzzaman Said Nursi ve Anadolu İman Hareket"i* adlı eserinde, Said Nursi'ye duyduğu saygıyı ve sevgiyi açıkça ifade

[278] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 209.
[279] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 17.
[280] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 25.

etmekte; bu yaklaşım, yazarın etnik temelli bir ayrımcılık taşımadığını göstermektedir. Dolayısıyla Kitapçı'nın Türkleri övücü yaklaşımı, metodolojik ve tarihî hassasiyetinden kaynaklanan bir vurgu olarak değerlendirilmelidir. Eserlerinde yer alan övgü ve seçilmişlik iddiaları, yazarın objektiflik ve akademik nesnellik ilkesine zarar veren bir ırkçılık olarak yorumlanmamalıdır.

Zekeriya Kitapçı'nın eserlerinde objektiflik ve akademik nesnellik karmaşık bir yapıya sahiptir. Olumlu yönlerden bakıldığında, Kitapçı tarihî süreci sistematik bir biçimde aktarmakta, toplumsal, kültürel ve bireysel bağlamları göz önünde bulundurmakta ve metni akıcı bir şekilde yapılandırmaktadır. Okuyucu, eserleri aracılığıyla hem tarihî olayların kronolojisini hem de toplumsal etkilerini kavrayabilmektedir. Öte yandan, yazarın sık sık dramatik, metaforik, dini ve ideolojik ifadeler kullanması; tarihi olguları ilahî bir takdir ve metafizik bir çerçevede yorumlaması; eleştirilerini sert ve değer yargılarıyla dile getirmesi, akademik nesnellik açısından sınırlılıklar yaratmaktadır. Kitapçı, tarihî veriyi yorumlayıcı bir bakış açısıyla, milli ve manevi perspektifle harmanladığı için klasik akademik tarafsızlıktan uzaklaşmakta, ancak okuyucuda tarihî süreçlere dair derin bir farkındalık ve duygusal etki bırakmaktadır. Bununla birlikte, yazarın yaklaşımı herhangi bir etnik üstünlük iddiası taşımamakta; aksine, kendi milletine yönelik güçlü bir milliyetçilik duygusunu yansıtmaktadır. Bu bağlamda Kitapçı'nın eserleri, nesnel tarihsel veri ile yorumlayıcı, ideolojik ve edebî anlatımın birleşimi olarak değerlendirilebilir.

3.4 Kitapçı'nın Dil ve Üslup Özellikleri

Zekeriya Kitapçı'nın eserlerinde retorik yoğunluk ve duygusal anlatım belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Yazar, "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu"* adlı eserinde Baykent'te kurulmuş olan İslam-i müesseseler; ribatlardan bahsederek, bu ribatlarda yetişen talebeleri "*Horasanlı Erenler*"[281] olarak adlandırmaktadır. Bu bağlamda "*Baykent'i 'ateşli ve heyecanlı bir İslam merkezi'*", mücahid gazileri ise "*gönlü kor gibi İslam ateşiyle yanıp tutuşan*"[282] ifadeleriyle tanımlayarak tarihsel olguları betimleyici ve metaforik bir dille aktarmaktadır.

[281] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 221.
[282] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 222.

Bu anlatım tarzı, olayların dramatik boyutunu güçlendirmekte ve okuyucuda duygusal bir etki bırakmaktadır. Kitapçı'nın metni, nesnel bir tarih aktarımından ziyade epik bir nitelik kazanmakta, retorik yoğunluk ve duygusal anlatımla desteklenen yorumlayıcı bir bakış açısı sergilemektedir. Benzer biçimde, Kitapçı eserinde Müslüman-Türk toplumunun dinî ve ideolojik duruşunu vurgulayan ifadeler de kullanmaktadır.

Örneğin: Yazar, Müslüman Türk toplumuna özgü iman anlayışının klasik iman esaslarıyla sınırlı kalmadığını ileri sürmektedir. Kitapçı'ya göre Türklerin dinî tasavvurunda, geleneksel altı iman esasına adeta yedinci bir unsur eklenmiş; Allah'ın dinini her koşulda yüceltme sorumluluğu, Türk-İslam kimliğinin manevî ve tarihsel sürekliliğini koruma bilinci ve dönemin şartlarına göre hareket etme anlayışı bu çerçevede anlam kazanmıştır. Bu yaklaşımda, gerektiğinde şehadete bir güle yürür gibi yönelme düşüncesi, kutsal bir idealin doğal ve yüceltilmiş bir uzantısı olarak sunulmaktadır.[283]

Metindeki yoğun ve çarpıcı dil, dönemin inanç ve kahramanlık anlayışını görünür kılar; "*gerekirse bir gül bahçesine koşarcasına şehit olmak*"[284] benzetmesi, okuyucuda hem duygusal hem de zihinsel bir etki bırakır. Akademik üslup açısından, bu tür bir anlatım klasik tarafsızlık sınırlarından biraz uzaklaşsa da, tarihsel toplulukların zihniyet dünyasını anlamak açısından değerli bir kaynak niteliği taşır. Bir tarihçi açısından ise bu ifadeler, toplumun kültürel ve dini değerlerini, motivasyonlarını ve toplumsal rolünü analiz etmek için önemli bir zemin sunar. Ayrıca farklı milletlerin dini uygulamaları ve algılarıyla karşılaştırmalı inceleme yapılmasına imkân tanır. Böylece Kitapçı'nın retorik ve yoğun anlatımı, hem dönemin ideolojik ve duygusal dinamiklerini açığa çıkarır hem de tarihsel süreçleri yorumlamak için zengin bir veri sağlar.

Zekeriya Kitapçı'nın "*İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları"* adlı eserinde de yer yer retorik ve dramatik ifadeler dikkat çekmektedir. Örneğin, Satuk Buğra Han için "*Satuk Buğra Han'ın özel bir misyonla Allah tarafından seçilip gönderildiği*"[285] ifadesi kullanılmıştır. Benzer şekilde, yazar "*Eğer Cenab-ı Hak son peygamber Hz.*

[283] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 46.
[284] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 46.
[285] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 248-249.

Muhammed'den sonra insanlığa bir peygamber göndermeyi dilemiş olsaydı, bu muhtemelen ulu Türk hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han olurdu."[286] İfadelerine de eserinde yer vermektedir.

Bu tür söylemler, okuyucuda güçlü bir duygusal etki yaratmakta ve dönemin kahramanlık ile dini algısını dramatik bir biçimde sunmaktadır. Ancak akademik tarih yazımı açısından değerlendirildiğinde, bu retorik ve metaforik anlatımlar, tarihsel nesnellik ve tarafsızlık ilkeleriyle tam olarak örtüşmemektedir. Dolayısıyla Kitapçı'nın bu anlatım tarzı, tarihsel olayları ve kişilikleri ideolojik bir çerçeveye yerleştirerek yorumlarken, aynı zamanda dönemin inanç ve toplumsal motivasyonlarını anlamak açısından değerli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu yaklaşım bağlamında, yazar Ahmed Yesevî ile Abdülkerim Satuk Buğra Han arasında manevî bir paralellik kurarak her iki şahsiyetin de Allah tarafından görevlendirilmiş ve Türkler arasında İslam'ın yayılmasında ilahî bir misyon üstlenmiş figürler olduğunu ileri sürmektedir. Kitapçı, "*İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanlar"* adlı eserinde Satuk Buğra Han'ın "*Allah tarafından gönderildiğini*"[287] benzer şekilde Ahmed Yesevî'nin de "*Cenâb-ı Hak tarafından gönderildiğini*" vurgular.[288] Yazar, her iki ismin bu görevi Hz. Peygamber'den aldıklarını belirterek onların aynı kader çizgisini paylaştığını ifade etmektedir. Bu çerçevede Satuk Buğra Han ile Ahmed Yesevî, Kitapçı'nın yorumunda Müslüman Türk milletinin manevî tarihindeki destansı kahramanlar arasında konumlandırılmaktadır.

Kitapçı, "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu"* adlı eserinde Türklerin İslam'a yöneliş sürecini açıklarken maddî ve tarihsel faktörleri ayrıntılı biçimde sıralamakla birlikte, bu süreci nihai olarak Allah'ın ezelî iradesine bağlamaktadır. Ona göre, bu gelişim "*Levh-i Mahfûz'da yazılmış bir kader destanı*" [289] çerçevesinde anlaşılmalıdır; böylelikle İslamlaşma, salt tarihsel bir olgu olarak değil, ilahî takdirin bir sonucu olarak konumlandırılmaktadır. Yazar, ayrıca Türklerin İslamiyet'i kabulünü "*ilahi bir müjde*" veya "*manevî bir işaret*" [290] bağlamında değerlendirerek, tarihsel süreci

[286] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 249.
[287] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 248-249.
[288] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 76-77.
[289] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 44.
[290] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 46.

metafizik bir düzlemde yorumlamaktadır. Bu çerçevede Kitapçı, Türk milletinin İslam'ın yayılmasında hem tarihî hem de ilahî bir misyon üstlendiğini ileri sürmektedir.

Bu anlatım, inanç bağlamında anlamlı ve değerli bir yorum olarak değerlendirilebilse de, tarih bilimi perspektifinden ele alındığında, yazarın çıkarımlarının tarihsel belgelerden ziyade teolojik bir zemine dayandığı görülmektedir. Akademik tarih yazımı, olayları neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde ve somut kaynaklar ışığında değerlendirmeyi gerektirir. Dolayısıyla Türklerin İslamiyet'i kabulünü "*ilahi bir seçim*"[291] veya "*ikrâm-ı ilahî*" [292] gibi metafizik ifadelerle açıklamak, nesnel tarihsel analizin sınırlarını aşmakta; retorik ve duygusal yoğunluğu yüksek bir anlatım olarak okuyucu üzerinde etki yaratmakla birlikte, akademik nesnellik açısından sınırlı kalmaktadır.

Bu çerçevede, yazar bir diğer eseri olan "*Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi"* adlı çalışmasında Ahmed Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesine ilişkin düşüncesinin ardındaki ilahî kaynağın Cenâb-ı Hak ve Hz. Peygamber'e dayandığını belirtmektedir.[293] Buna ek olarak, Yesevî'nin Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasındaki rolünü Kur'an-ı Kerim'in el-Fetih Sûresi'nde yer alan "*fethen mubînâ – apaçık bir zafer*" ifadesiyle ilişkilendirerek, bu görevin ona "*ilham-ı rabbânî*" yoluyla verildiğini ileri sürmektedir.[294] Kitapçı'nın bu ifadeleri, tarihsel olguları açıklarken modern tarihçiliğin analitik ve nedensellik temelli yaklaşımından uzaklaştığını göstermektedir. Zira yazar, Yesevî'nin tarihsel etkisini sosyo-politik ve kültürel koşullar üzerinden değerlendirmek yerine, ilahî sır, ilham ve kutsal misyon kavramlarıyla açıklayarak tarih anlatısını mistik, kaderci ve metafizik bir çerçeveye oturtmaktadır. Bu durum, Kitapçı'nın dil ve üslubunda sıkça görülen; tarihsel süreci rasyonel bağlamdan ziyade inanç merkezli, sembolik ve duygusal bir retorik üzerinden yorumlama eğiliminin belirgin bir yansımasıdır.

[291] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 46.
[292] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 46.
[293] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 26.
[294] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 26.

Sonuç olarak, Kitapçı'nın dili ve üslubu, retorik yoğunluk ve duygusal anlatımı birleştirerek tarihî olayları hem etkileyici hem de unutulmaz hâle getirir. Okuyucu, yalnızca olayların kronolojisine değil, aynı zamanda duygusal ve dramatik boyutuna da tanık olur; böylece tarih hem öğretici hem de deneyimsel bir anlatı olarak sunulmuş olur. Ancak bu yaklaşım, akademik nesnellik açısından bazı sınırlılıkları da beraberinde getirir.

Yazarın eserinde öne çıkan özelliklerden biri, eleştirel tavrını kimi zaman oldukça sert ve duygusal nitelikteki ifadelerle dile getirmesidir. Örneğin, "*İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanlar"* adlı eserinde Nizek Tarhan ve Muhammed bin Süleym en-Nâsıh arasındaki bir olayı aktarırken, Nâsıh'ı tanımlamak için şu ifadeyi kullanmaktadır: "*İran asıllı, riyakâr, yalancı, merhametsiz, sahtekâr bir adam olan bu kişi …*"[295]

Yazar burada, karakterin davranışlarını çok belirgin bir şekilde nitelendiren ve yoğun değer yargıları içeren bir dil tercih etmektedir. Bu tarz kullanım, olayın tarihsel çerçevesini aktarmaktan çok, okuyucuda belirli bir yargı ve duygu oluşturmayı amaçlamaktadır. Akademik açıdan değerlendirildiğinde, bu yaklaşım nesnel tarih aktarımının sınırlarını zorlamakta ve tarafsızlık ilkesini gölgelemektedir. Öte yandan, toplumun döneme ilişkin algılarını ve bireylerin eylemlerinin sosyal bağlamını anlamak için metin halâ analiz edilebilir bir veri sunmaktadır. Yani Kitapçı, tarihsel olguları aktarırken, kendi yorum ve değerlendirmelerini güçlü bir şekilde ifade etmekten çekinmemektedir.

Bu çerçevede, "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu"* adlı eserinde Kitapçı, Barmak Oğulları'nın etnik kimliği bağlamında da benzer bir yaklaşım sergilemektedir. Örneğin, "*…Müslüman Türk'ün ilmi deha, aklî gücü ve tarihi varlığının her zaman karşısında olan azgın Arap, arzsız İran, bir dereceye kadar bezgin, bitkin Afgan millî şuuru*"[296] ifadeleriyle, Türklerin tarihsel ve kültürel katkılarını öne çıkarırken diğer etnik grupları eleştirel bir dille tanımlamaktadır. Kitapçı'nın eserlerinde Araplar

[295] Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, 75.
[296] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 144.

hakkında benzer biçimde eleştirel ifadeler sıkça yer almakta olup, bu yaklaşım yazarın tarihsel yorumunu biçimlendiren bir üslup özelliğidir.

Kullanılan dil, okuyucuda güçlü bir algı oluşturmaya yöneliktir ve tarihsel olayların yorumlanmasında yazarın perspektifini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, akademik tarih yazımı bağlamında tamamen tarafsız olmasa da, dönemin toplumsal ve kültürel algısını anlamak açısından değerli bir kaynak teşkil etmektedir.

Benzer bir üslup, yazarın Türklerin İslam'a girişine ilişkin tarihsel değerlendirmelerinde de açık biçimde görülmektedir. Kitapçı, Türklerin Müslüman oluşunu Talas Savaşı ile açıklamaya çalışan İslam tarihçilerine sert eleştiriler yöneltir. Yazara göre bu yaklaşım, Türklerin İslamiyet'i kabul sürecini indirgemeci bir biçimde ele almakta ve tarihsel gerçekliği çarpıtmaktadır. Kitapçı, bu görüşleri savunan bazı tarihçilerin uzun yıllardır aynı iddiaları tekrarladıklarını, bunun ise tarih bilinci açısından ciddi bir yanılgı ve sorumluluk problemi oluşturduğunu vurgulamaktadır.[297]

Bu eleştirel tutumun temelinde, yazarın Talas Savaşı'ndan çok önce Türklerin İslam ile temas kurduğu ve İslam medeniyetiyle etkileşime geçtiği yönündeki görüşü yer almaktadır. Kitapçı, eserinde bu yaklaşımı temellendirmeye çalışırken, belirli tarihsel yorumları sert biçimde sorgulamaktan kaçınmamakta ve yoğun değer yargıları içeren bir dil kullanmaktadır. Akademik açıdan bakıldığında bu yaklaşım nesnellikten uzak bulunabilir; ancak yazarın tarihsel perspektifini ve olayları yorumlama biçimini anlamak açısından metin önemli bir veri sunmaktadır.

Bu üslupsal tercih, yalnızca "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu"* adlı eserle sınırlı kalmamakta; yazarın diğer çalışmalarında da benzer biçimde kendini göstermektedir. "*Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi*" adlı eserinde Zekeriya Kitapçı "*Türk milletinin millî varlığından rahatsız olan şer odakları*", "*soyu bozuk, kanı bozuk, cinsi bozuk yerli işbirlikçiler*" [298] gibi ifadeler yer almakta ve tarihî olayları ahlakî ve ideolojik bir perspektifle değerlendirdiğini göstermektedir. Bu tür bir dil, Kitapçı'nın tarihî olayları yalnızca olgusal veriler üzerinden incelemediğini, aynı zamanda milletin değerlerini savunma ve önemini

[297] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 209.
[298] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî*, 17.

vurgulama eğilimini de ortaya koymaktadır. Kitapçı, tarihçiliği sadece geçmişi açıklama sanatı olarak değil, millet bilincini koruma ve yeniden inşa etme aracı olarak ele almaktadır.

Söz konusu eserde Osmanlı Devleti'ne yönelik yapılan "*Hasta adam*" [299] nitelendirmesi bağlamında, Osmanlı ve modern Türkiye üzerine yaptığı yorumlar, yazarın tarihsel süreklilik içinde Türk devlet geleneğine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ona göre, geçmişte Osmanlı'ya yönelik eleştiriler ile günümüzde Türkiye'ye yöneltilen değerlendirmeler arasında bir zihniyet devamlılığı bulunmaktadır. Bu yaklaşım, tarih olaylarını güncel meselelerle ilişkilendiren yorumcu bir tarih anlayışına örnek teşkil etmektedir.

Ayrıca, Kitapçı, Ahmet Yesevî'nin Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesi sürecindeki rolünü hiçe sayan bazı kişileri "*sivri akıllılar*" ve "*vatan hainleri*"[300] olarak nitelendirmektedir. Benzer şekilde, Türk ilim insanlarını "*Yesevî'nin ufuk ötesi fikrinin ardındaki ilahi sırrı araştırmamaları*"[301] nedeniyle eleştirmekte ve bunu "*dut yemiş bülbül gibi susmak*" şeklinde ifade etmektedir. Bu ifadeler, Kitapçı'nın tarihçiden yalnızca belgeye dayalı bir araştırmacılık değil, aynı zamanda manevî ve millî sorumluluk bilinci taşımasını beklediğini göstermektedir. Bu yönüyle yazar, tarihî olayları ve kişilikleri ideolojik ve ahlakî bir çerçeveye yerleştirerek yorumlarken, dönemin toplumsal ve inançsal motivasyonlarını anlamak açısından da önemli bir kaynak sunmaktadır.

Bu yaklaşım, yazarın farklı dönemlerde kaleme aldığı çalışmalarında üslup ve içerik bakımından değişkenlik gösterebilmektedir. Konuya ilişkin daha erken bir dönemde yazılan "*Orta Asya Türklüğünün Kendine Dönüşü ve Ahmet Yesevî Devrinin Yeniden Başlaması"* başlıklı makale, daha sınırlı ve genel bir çerçeve sunmakta;[302] bu durum, metinde daha dengeli ve nesnel bir anlatımın tercih edilmesine imkân tanımaktadır. Buna karşılık, daha sonra kaleme alınan "*Pir-i Türkistan Ahmet Yesevî"* adlı eserde konu çok daha ayrıntılı ve kapsamlı biçimde ele alınmış; bu kapsam genişliği,

[299] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî,* 21.
[300] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî,* 28.
[301] Kitapçı, *Pîr-i Türkistan Ahmed Yesevî,* 25.
[302] Zekeriya Kitapçı, "Orta Asya Türklüğünün Kendine Dönüşü ve Ahmed Yesevî Devrinin Yeniden Başlaması", *Türk Yurdu Dergisi* 13/73 (Eylül 1993), 7-13.

değerlendirmelerde daha doğrudan ve yargılayıcı bir dilin kullanılmasını beraberinde getirmiştir.

Zekeriya Kitapçı, genel olarak eserlerinin her bölümünün sonunda ilgili bölümde ele alınan konuları, tartışılan soruları ve analizlerin kapsamını özetlemekte; ayrıca takip eden bölümde hangi konuların işleneceğini ve hangi sorulara yanıt arayacağını detaylı bir biçimde aktarmaktadır. Bu yaklaşım, Kitapçı'nın akademik üslubunun sistematik ve yapılandırılmış olduğunu göstermektedir. Bir bölümü tamamladıktan sonra o bölümde nelerin ele alındığını özetlemesi, okuyucunun bilgileri sindirmesine ve metni takip etmesine yardımcı olurken, bir sonraki bölümde nelerin tartışılacağını önceden belirtmesi araştırmanın mantıksal akışını ortaya koymakta ve metnin bütünlüğünü güçlendirmektedir. Böylece Kitapçı, yalnızca bilgi aktarmakla kalmayıp, okuyucuyu düşünsel bir yolculuğa çıkarmayı hedefleyen, planlı ve analitik bir akademik üsluba sahip olduğunu göstermekte; hem anlatımda netlik sağlamakta hem de tarihî ve kültürel analizlerin kavranmasını kolaylaştırmaktadır."

Kitapçı'nın eserlerinde öne çıkan dil ve üslup özelliklerinden biri de, karmaşık tarihsel olayları sade ve anlaşılır bir şekilde aktarabilme yeteneğidir. Kitapçı, olayların arka planını ve neden-sonuç ilişkilerini okura net biçimde sunarken, metni akıcı bir dil ve mantıklı bir sıralamayla kaleme almaktadır. Bu yaklaşım, okuyucunun olayları kavramasını kolaylaştırmakla kalmaz, aynı zamanda düşünsel bir katılımı da teşvik eder. Bu bağlamda yazar, tarihsel olguları aktarırken hem bilgi verici hem de kavrayıcı bir anlatım biçimi geliştirmiştir.

Örneğin Kitapçı, Talas Savaşı sonrası Türklerin İslamiyet'e girişine dair yaygın açıklamaları eleştirirken eski Türk inançları ile İslam arasındaki benzerlikleri abartılı biçimde genelleştirmenin ve Türklerin Müslüman olmasını sadece bu yüzeysel nedenlere bağlamanın bilimsel dayanağı bulunmadığını ifade etmektedir.[303]

Bu yaklaşım, tarihsel olguları eksik veya yanlış bir şekilde yorumlamak anlamına gelmektedir. Kitapçı, yalnızca olayları aktarmakla kalmayıp, karşıt görüşleri mantıklı bir şekilde karşılaştırarak okuyucunun eleştirel düşünmesini teşvik eder. Örneğin, Hz.

[303] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu,* 35.

Peygamber dönemi semavî dinlerin İslam'a gösterdiği tepkileri detaylandırmakta ve bu nedenle inanç benzerliklerinin Müslüman olma sürecinde tek belirleyici unsur olamayacağını vurgulamaktadır. Bu yöntem, metnin akademik tutarlılığını desteklerken, Kitapçı'nın anlatımının akıcı ve etkili olmasını da sağlamaktadır.

Bu özellik, Kitapçı'nın diğer eserlerinde de kendini göstermektedir. *"İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları"* adlı eserinde yazar, hükümdar ve hakanların yaşam öykülerini, yaptıkları fetihleri, yürüttükleri siyasi ilişkileri, Müslüman oluş süreçlerini, ölümlerini vs. ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Bu kapsamlı yaklaşım, okuyucunun olayları bütüncül biçimde kavramasına ve tarihsel bağlamı daha iyi anlamasına olanak tanımaktadır.

Bununla birlikte, bazı hükümdar ve hakanların Müslümanlıklarına dair kaynakların sınırlı veya belirsiz olması, Kitapçı'nın bu konudaki anlatımında yorumlayıcı bir üslup kullanmasına yol açmaktadır. Bu yaklaşım, metnin akıcılığını ve anlaşılabilirliğini artırsa da tarihsel kesinlik açısından sınırlılık taşımakta ve okuyucunun yorumla tarihsel veriyi ayırt etmesini gerektirmektedir.

Benzer bir yöntem, "*Türkler Nasıl Müslüman Oldu"* adlı eserinde de görülmektedir. Yazar, bir bölgenin İslamlaşma sürecini ele almadan önce, o bölgenin adının kökenine kadar uzanan detaylı açıklamalarda bulunarak, metni sistemli ve derinlemesine yapılandırmaktadır. Bu yaklaşım, yoğun bilgi yükünü okuyucu için daha anlaşılır kılmakta ve metnin akıcılığını artırmaktadır.

Kitapçı'nın üslubu incelendiğinde dikkat çeken bir diğer önemli husus ise yazarın tasvir ve nitelendirmelerde kendine özgü kalıplaşmış ifade biçimlerini tercih etmesidir. Bu bağlamda özellikle şahıs betimlemelerinde "nur yüzlü, nuranî bakışlı" gibi birleşik sıfat gruplarını kullanarak anlatımına estetik ve duygusal bir derinlik kazandırmaktadır. Yazarın üslubu genel olarak değerlendirildiğinde, tarihî anlatımı sade bir kronolojiyle sınırlamak yerine, güçlü bir dinî ve edebî dil ile zenginleştirdiği görülmektedir.

Metin boyunca sıkça tekrar edilen "Aşağı Türkistan"[304], "Turan yurdu"[305] gibi ifadeler, coğrafî ve tarihî çerçeveyi ideolojik bir anlam dünyasıyla bütünleştirmektedir. Bunun yanı sıra "hidayet fırtınası"[306], "ilâhî senaryo"[307] ve "ilâhî kader kalemleri"[308] gibi kavramlar, tarihsel olayları yalnızca beşerî gelişmeler olarak değil, aynı zamanda ilâhî bir planın tezahürü şeklinde sunma eğilimini yansıtmaktadır. Yazarın "ilham-ı Rabbânî"[309] ve "ihbar-ı gaybî"[310] gibi ifadelere yer vermesi de bu yaklaşımı desteklemekte, anlatıya metafizik bir derinlik kazandırmaktadır. Bu yönüyle eser, klasik tarih yazımından farklı olarak, olayları dinî-manevî bir perspektifle yorumlayan ve okuyucuda duygusal bir etki oluşturmayı hedefleyen özgün bir üslup ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Kitapçı'nın dil ve üslubu, bilgi verici olmasının yanı sıra kavrayıcı bir nitelik de taşımakta; tarihsel olayları ayrıntılı biçimde aktarırken metni takip etmeyi kolaylaştırmakta ve okuyucuyu düşünmeye teşvik etmektedir. Dolayısıyla yazarın üslubu, bilgilendirici yönüyle birlikte anlaşılır bir anlatım gücüne sahip olduğunu, tarihsel olayları detaylandırırken aynı zamanda açık ve takip edilebilir biçimde sunma yeteneğini ortaya koymaktadır.

3.5 Kitapçı'nın Metodolojik Yenilikleri

Zekeriya Kitapçı'nın "*Yeni İslam Tarihi ve Türkler"* adlı eserinde benimsediği metodoloji, klasik İslam tarihi yazımından belirgin şekilde ayrılan, çok katmanlı ve yorumlayıcı bir çerçeveye sahiptir. Yazar, daha giriş kısımlarından itibaren İslam tarihinin dar bir şekilde sadece Arap yarımadası ve Arap siyasi gelişmeleri ekseninde ele alınmasına karşı çıkar ve bu yaklaşımın hem tarihsel gerçekliği hem de İslam medeniyetinin çok uluslu yapısını göz ardı ettiğini savunur. Bu bağlamda, İslam tarihinin geniş bir coğrafyada –Arabistan'dan Orta Asya'ya, Anadolu'dan Kuzey

[304] Kitapçı, *Tükler Nasıl Müslüman Oldu*, 162, 212; a.mlf., "*Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*", 216, 296; a.mlf., "*Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*", 86, 89, 95, 105, 110, 111, 112, 113, 114, 121, 129, 135, 281; a.mlf., "Yeni İslam Tarihi ve Türkler", 58, 64, 271, 272, 273274, 275.
[305] Kitapçı, *Orta Asya Türklüğünün Kendine Dönüşü ve Ahmed Yesevî Devrinin Yeniden Başlaması*, 7; a.mlf., "*Peygamberin Hadislerinde Türkler II*", 158; a.mlf., "*Vahyi İlahide Türkler I*", 52, 54, 62, 63, 96.
[306] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 105; a.mlf., "*İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*", 20.
[307] Kitapçı, *Peygamberin Hadislerinde Türkler II*, 39, 126, 179; a.mlf., "*Vahyi İlahide Türkler I*", 64, 356.
[308] Kitapçı, *Peygamberin Hadislerinde Türkler II*, 125, 157, 179, 219, 237, 269, 288; a.mlf., "*Vahyi İlahide Türkler I*", 66.
[309] Kitapçı, *Peygamberin Hadislerinde Türkler II*, 284, 347, 377, 403; a.mlf., "*Pîri-i Türkistan Ahmed Yesevî*", 26.
[310] Kitapçı, *Peygamberin Hadislerinde Türkler II,* 161, 162, 167, 201, 237, 399.

Afrika'ya kadar uzanan sahada– şekillendiğini vurgular.[311] Ona göre bu geniş coğrafya, sadece siyasi bir alan değil, aynı zamanda dinlerin doğduğu ve yayıldığı temel medeniyet havzasıdır. Bu yaklaşım, yazarın tarih metodolojisinde coğrafi belirleyiciliğe önemli bir yer verdiğini göstermektedir.

Kitapçı'nın metodolojisinin temelinde, İslam tarihini "*siyasi Arap tarihi*"[312] olmaktan çıkarma çabası yer alır. Yazar, birçok klasik ve modern tarihçinin İslam tarihini Arapların cahiliye dönemiyle başlatıp Abbâsîlerin yıkılışıyla sonlandırmasını ciddi bir metodolojik hata olarak değerlendirir.[313] Ona göre bu yaklaşım, İslam tarihini daraltmakta ve özellikle Türkler gibi İslam dünyasında uzun süre belirleyici rol oynamış milletleri dışarıda bırakmaktadır. Bu nedenle İslam tarihinin kapsamının yeniden belirlenmesi gerektiğini, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin de bu tarih içinde merkezi bir yere oturtulmasının zorunlu olduğunu ifade eder.[314] Hatta bu düşüncesini daha ileri götürerek, İslam tarihinin farklı Müslüman milletlerin katkılarını da içeren "standart" bir tarih anlayışıyla yeniden yazılması gerektiğini savunur.[315] Yazar, benzer görüşlerini İzmir'de gerçekleştirilen Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu'nda "*İslam Tarihinin Çözüm Bekleyen Önemli Meseleleri*" başlığı altında da ifade etmektedir.[316] Bu durum, onun söz konusu konudaki yaklaşımını yalnızca kitap ve makale düzeyinde değil, akademik bildiriler aracılığıyla da sürdürdüğünü göstermektedir.

Yazarın metodolojisinde dikkat çeken en önemli unsurlardan biri, Türklerin İslam tarihindeki rolünü merkezî bir konuma yerleştirmesidir. Kitapçı'ya göre Türkler, İslam dünyasına sonradan dâhil olmuş bir unsur değil, aksine bu dünyanın siyasi, askeri ve hatta dini liderliğini üstlenmiş bir millettir. Abbâsîler döneminde Türklerin orduyu oluşturması ve devlet otoritesini yeniden sağlaması,[317] Selçukluların hilafeti koruyarak siyasi birliği tesis etmesi[318] ve Osmanlıların İslam dünyasının liderliğini devralması[319]

[311] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 31-33.
[312] Zekeriya Kitapçı, "İslam Tarihinin Çözüm Bekleyen Meseleleri", *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*, (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985), 319.
[313] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 45.
[314] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 46.
[315] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 87.
[316] Kitapçı, "İslam Tarihinin Çözüm Bekleyen Meseleleri", 321.
[317] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 36.
[318] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 77-78.
[319] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 80.

bu yaklaşımın temel dayanaklarıdır. Bu çerçevede yazar, Türklerin İslam tarihindeki rolünü sadece tarihsel bir süreç olarak değil, aynı zamanda ilahi bir takdirin sonucu olarak yorumlama eğilimindedir. Kur'an ayetlerinin yorumlanarak Osmanlılara veya Türklere işaret ettiğinin ileri sürülmesi [320] bu yaklaşımın en belirgin göstergelerindendir. Bu durum, yazarın metodolojisinde tarihsel analiz ile teolojik yorumun iç içe geçtiğini ortaya koymaktadır.

Kitapçı'nın metodolojisinin bir diğer önemli boyutu, İslam'ın yayılışı ile siyasi fetihler arasındaki ayrımı net bir şekilde ortaya koymasıdır. Yazar, özellikle Emeviler dönemindeki fetih hareketlerinin çoğu zaman dini değil, siyasi ve ekonomik sebeplerle gerçekleştirildiğini ifade eder.[321] Bu bağlamda, fetihlerin otomatik olarak İslamlaşma anlamına gelmediğini, İslam'ın bir bölgede gerçek anlamda yerleşmesinin uzun bir süreç gerektirdiğini vurgular. Nitekim Türklerin İslamlaşmasının da ani bir olay değil, sosyal, ekonomik ve kültürel etkenlerin birleşimiyle gerçekleşen uzun vadeli bir süreç olduğunu belirtir.[322] Bu yaklaşım, klasik tarih yazımında sıkça görülen "fetih = İslamlaşma" anlayışına açık bir eleştiri niteliğindedir.

Yazar ayrıca, klasik İslam tarihçilerinin metodolojisini de eleştirel bir gözle değerlendirir. Özellikle Taberî, İbnü'l-Esîr ve İbn Kesîr gibi önemli tarihçilerin eserlerinde ihtidâ (İslam'a geçiş) süreçlerinin yeterince detaylandırılmadığını, daha çok kronolojik olay aktarımıyla yetinildiğini ifade eder.[323] Bu tarihçilerin büyük kitlelerin Müslüman oluşunu yüzeysel ifadelerle geçiştirdiğini ve bu durumun tarihsel gerçekliğin anlaşılmasını zorlaştırdığını belirtir. Bu eleştiriler, Kitapçı'nın daha analitik, sorgulayıcı ve neden-sonuç ilişkilerine dayalı bir tarih anlayışı benimsediğini göstermektedir. Ancak burada dikkat çeken bir diğer husus, yazarın kendisinin de bazı konularda yeterli kaynak göstermeden çıkarımlar yapabilmesidir. Özellikle Hz. Peygamber'in Türklerle temasları veya Türklere mektup yazdığı iddiası gibi konularda kesinlik ifade eden yorumlar yapması,[324] metodolojik açıdan tartışmalı bir durum ortaya koymaktadır.

[320] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 38-71.
[321] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 53.
[322] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 52.
[323] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 55-59.
[324] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*, 141-143, 192-193.

Kitapçı'nın metodolojisinde, İslam tarihinin kapsamını genişletme çabası da önemli bir yer tutar. Yazar, cahiliye döneminin İslam tarihinin bir parçası olmadığını ve ayrı bir inceleme alanı olarak ele alınması gerektiğini savunur.[325] Bu yaklaşım, klasik eserlerde sıkça görülen "İslam öncesi Arap tarihi = İslam tarihinin başlangıcı" anlayışına karşı bir duruş sergilemektedir. Aynı şekilde yazar, İslam tarihinin sadece siyasi olayların kronolojik anlatımı olmadığını, aynı zamanda dinin yayılış sürecinin, kültürel etkileşimlerin ve toplumsal dönüşümlerin de incelenmesi gerektiğini vurgular.[326] Bu yönüyle onun metodolojisi, daha bütüncül bir tarih anlayışına işaret etmektedir.

Kitapçı'nın yaklaşımında Türk tarihi ile İslam tarihi arasında güçlü bir bütünleşme fikri bulunmaktadır. Yazar, bu iki tarihin birbirinden ayrı düşünülemeyeceğini ve Türklerin İslam dünyasındaki rolünün bu tarihin ayrılmaz bir parçası olduğunu ifade eder.[327] Bu düşünce, eserin genelinde yorumlayıcı yaklaşımını göstermektedir. Türklerin İslam dünyasının "koruyucu gücü" olarak sunulması ve bu rolün tarihsel bir zorunluluk gibi gösterilmesi, yazarın yorumlayıcı ve yer yer normatif bir tarih anlayışına sahip olduğunu göstermektedir.

Kitapçı'nın İslam tarihine ilişkin yaklaşımında en dikkat çekici metodolojik yeniliklerden biri, tarihsel olayları yalnızca kronolojik bir aktarım unsuru olarak değil, bütüncül bir medeniyet tasavvurunun parçaları olarak ele almasıdır. Yazar, farklı tarihsel dönemlerde Türklerin rolünü ardışık olaylar dizisi şeklinde sunmak yerine, bu unsurları İslam tarihinin yapısal bir bileşeni olarak yorumlamakta ve böylece parçalı tarih anlatımını bütüncül bir modele dönüştürmektedir. Emevîler döneminde Türklerden oluşturulan askerî yapıların ortaya çıkışı,[328] Abbâsîlerde devlet mekanizmasına entegre edilen Türk unsurlar[329] ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde bu etkinliğin kurumsal bir karakter kazanması,[330] onun tarihsel süreklilik ilkesine dayalı yorum yöntemini göstermektedir.

[325] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 43.
[326] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 54.
[327] Kitapçı, *Yeni İslam Tarihi ve Türkler,* 86-87.
[328] Zekeriya Kitapçı, "Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 40 (Şubat 1986), 170.
[329] Kitapçı, "Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", 171.
[330] Kitapçı, "Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", 173-175.

Kitapçı bu süreçleri yalnızca tarihsel veri olarak değil, aynı zamanda İslam tarihinin açıklanmasında belirleyici analitik kategoriler olarak kullanmakta; böylece olayları betimlemekten ziyade anlamlandıran bir yöntem benimsemektedir. Bu yaklaşım, klasik tarih yazımındaki dönemlendirme ve etnik merkezli anlatıların ötesine geçerek, Türk tarihini İslam tarihinin kurucu bir yorumsal çerçevesi haline getirmektedir. Nitekim yazarın İslam tarihini Arap merkezli dar bir anlatıdan çıkarma çabası,[331] onun metodolojik olarak alternatif bir tarih okuması geliştirdiğini göstermektedir. Bu bağlamda Kitapçı, Türk tarihinin İslam tarihi ile birleşmesi ve bütüncül bir tarih tasavvuru içerisinde yeniden yorumlanması gerektiğini savunarak, tarih yazımında yorumlayıcı ve sentezleyici bir metodoloji ortaya koymaktadır.

Kitapçı'nın İslam tarihini Arap merkezli bir çerçeveden çıkarma ve Türklerin rolünü görünür kılma yönündeki metodolojik yaklaşımı, terminoloji tercihine de doğrudan yansımaktadır. Yazar, bu doğrultuda yalnızca tarihsel olayları yeniden yorumlamakla kalmayıp, bu olayları ifade eden kavramları da dönüştürerek kendine özgü bir tarih dili inşa etmeye çalışmaktadır.

Yazar, klasik İslam tarih yazımında sıkça kullanılan coğrafi ve kültürel kavramlara alternatif olarak, kendi özgün terminolojisini geliştirmiştir. Örneğin, "*Mâverâünnehir*" yerine "*Aşağı Türkistan*"[332], "*Horasan*" yerine "*Doğu Turan*"[333] ifadelerini tercih etmesi, coğrafi adlandırmalara Türk merkezli bir perspektif kazandırma çabasının göstergesidir. Bu yaklaşım, bölgenin tarihsel önemini yalnızca İslam dünyası bağlamında değil, aynı zamanda Türk kültür ve medeniyet tarihi açısından değerlendirme niyetini yansıtmaktadır.

Bununla birlikte, yazarın "*İslam kültürü ve medeniyeti*" yerine "*Turkuaz Medeniyeti*"[334] kavramını kullanması da dikkat çekicidir. Bu kavramsal yenilik, Türklerin İslam medeniyetine katkılarını daha görünür kılmayı, hatta bu katkıları özgün bir medeniyet dairesi içinde ele almayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla Kitapçı'nın

[331] Kitapçı, "Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", 179-180.
[332] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 162.
[333] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 108.
[334] Kitapçı, *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*, 19.

terminolojiye getirdiği bu farklı bakış açısı, yalnızca dilsel bir tercih değil, aynı zamanda metodolojik bir yenilik olarak değerlendirilebilir.

Kitapçı'nın bu tür kavramsal tercihlerinin, Türklerin İslamlaşma sürecine dair tarih yazımına yeni bir yorum zemini sunduğu söylenebilir. Bununla birlikte, bu tercihlerin akademik çevrelerde tartışmaya açık yönleri de bulunmaktadır. Zira kavramların yerleşik tarihî ve kültürel anlamlarının dönüştürülmesi, bazı araştırmacılar tarafından yenilikçi ve dikkat çekici bir yöntem olarak değerlendirilirken, bazıları tarafından ideolojik bir yönelim veya terminolojik istikrarsızlık olarak eleştirilebilir. Bununla birlikte, Kitapçı'nın ortaya koyduğu bu kavramsal çerçeve, yalnızca terminolojik bir farklılık değil; onun Türk merkezli tarih okumasını yansıtan özgün metodolojik yaklaşımının somut bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kitapçı'nın geliştirdiği metodoloji, İslam tarihini Arap merkezli dar bir çerçeveden çıkararak çok katmanlı ve Türklerin belirleyici rolünü merkeze alan alternatif bir tarih okuması sunmaktadır. Bu yaklaşım, tarihsel analiz ile yorumlayıcı bakış açısını birleştirerek sentezleyici bir metodoloji oluşturmakta; böylece İslam tarihinin yalnızca olaylar dizisi değil, farklı unsurların birlikte inşa ettiği bütüncül bir medeniyet süreci olarak yeniden kurgulanmasına imkân sağlamaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Türk tarihçiliği içerisinde önemli bir yere sahip olan Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarihçilik anlayışı, metodolojik yaklaşımı ve Türk-İslam tarihi yazımına yaptığı katkılar çok yönlü olarak incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda Kitapçı'nın yalnızca tarihsel olayları aktaran bir araştırmacı olmadığı, aynı zamanda tarihî olayları belirli bir düşünce sistemi ve medeniyet tasavvuru çerçevesinde yorumlayan bir tarihçi olduğu anlaşılmıştır.

Araştırmanın ortaya koymuş olduğu temel sonuçlardan biri, Kitapçı'nın tarih anlayışının merkezinde dinî referanslara dayalı ve Türk tarihini İslam tarihiyle bütünleştiren sentezci bir yaklaşımın yer almasıdır. Bu yaklaşım, onun eserlerinde Türklerin İslam tarihindeki rolünü yalnızca siyasi ve askerî bir unsur olarak değil, aynı zamanda medeniyet kurucu ve taşıyıcı bir aktör olarak ele almasını sağlamıştır. Özellikle Türklerin İslamlaşma sürecine ilişkin değerlendirmelerinde, klasik tarih yazımından farklı olarak daha geniş ve bütüncül bir perspektif ortaya koyduğu görülmektedir.

Araştırma sonucunda, Kitapçı'nın Türklerin İslamiyet ile tanışma sürecini yalnızca Emevîler dönemiyle sınırlı görmeyip, bazı temasların daha erken dönemlere, hatta Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemine kadar uzanabileceğini ileri sürdüğü belirlenmiştir. Kitapçı'ya göre, Arap Yarımadası'na çeşitli sebeplerle gelen Türk toplulukları aracılığıyla İslam'ın ilk mesajlarıyla erken bir tanışma gerçekleşmiş ve bu durum Türklerin İslamiyet'i kabul sürecinde hazırlayıcı bir zemin oluşturmuştur. Bu görüş, klasik tarih yazımındaki yaygın kronolojik kabullerden farklılık göstermekte olup, onun Türklerin İslam'a geçişini ani bir dönüşüm değil, uzun süreli tarihî etkileşimlerin doğal bir sonucu olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu yönüyle Kitapçı'nın yaklaşımı, Türk-İslam tarihini süreklilik içinde ele alan bütüncül tarih anlayışını destekleyen önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Araştırma kapsamında yapılan incelemeler, Kitapçı'nın kaynak kullanımında geniş bir literatüre dayandığını ve birincil kaynaklara önem verdiğini göstermektedir. Bu durum, onun tarihçiliğinin güçlü yönlerinden birini oluşturmakta ve eserlerine

akademik bir derinlik kazandırmaktadır. Bununla birlikte, bazı eserlerinde yorumlayıcı yaklaşımın zaman zaman ön plana çıkması, tarihsel olayların değerlendirilmesinde nesnellikten uzaklaşma ve genelleyici ifadelerin kullanılması sonucunu doğurabilmektedir. Bu durum, Kitapçı'nın tarihçiliğinin hem güçlü hem de eleştiriye açık yönlerini birlikte barındırdığını göstermektedir.

Çalışmada ayrıca Kitapçı'nın Türk-İslam tarihi yazımına kazandırdığı önemli özelliklerden birinin, Arap merkezli tarih anlatısına karşı Türk merkezli alternatif bir tarih okuması geliştirmesi olduğu değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, İslam tarihini daha geniş bir medeniyet perspektifi içerisinde ele almayı mümkün kılmakta ve Türklerin tarihsel rolünü ön plana çıkarmaktadır. Bu yönüyle Kitapçı, tarih yazımında yorumlayıcı ve sentezci bir metodoloji geliştirmiştir.

Dil ve üslup açısından yapılan değerlendirmelerde ise Kitapçı'nın akademik anlatımı edebî bir üslupla birleştirdiği, bu nedenle eserlerinin hem akademik çevreye hem de genel okuyucu kitlesine hitap edebilen bir nitelik taşıdığı görülmüştür. Bu özellik, onun tarihçiliğini daha okunabilir ve etkileyici kılmakla birlikte, zaman zaman akademik dilin sınırlarını genişleten bir anlatım tarzı ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı'nın tarihçiliği; güçlü kaynak kullanımı, Türk-İslam tarihini bütüncül ele alma çabası ve özgün yorumları ile Türk tarih yazımına önemli katkılar sunmuştur. Bununla birlikte, tarihsel olayların yorumlanmasında zaman zaman ideolojik ve savunmacı bir yaklaşımın görülmesi, onun çalışmalarının eleştirel bir bakışla değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Bu çalışma, Kitapçı'nın tarihçilik anlayışını ortaya koyarak hem akademik mirasının anlaşılmasına katkı sağlamış hem de Türk tarih yazımı üzerine yapılacak yeni araştırmalar için bir zemin oluşturmuştur. Bundan sonraki çalışmalarda, Kitapçı'nın eserlerinin farklı tarihçilerle karşılaştırmalı olarak ele alınması, onun tarihçilik anlayışının daha geniş bir perspektifte değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Ağırakça, Ahmed, "Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler". *XII Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*. 2/536-537. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994.

Akyüz, Emrah. *Akademik Kariyerin DNA'sı*. Çanakkale: Paradigma Akademi, 2022.

Arsel, İlhan. *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 6. Basım, 1999.

Arslan, Ali. "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usulleri". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 64-67.

Bozkurt, Nahide. *Tarih Felsefesi Tarihin Doğası ve Belirleyicileri*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2020.

Brockelman, Carl. *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*. çev. Neş'et Çağatay. 1. Cilt. Ankara: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 2. Basım, 1964.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünen-i Ebû Dâvûd*. nşr. Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. 1 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Meârif li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2. Basım, 1424/2003.

Eravcı, H. Mustafa (ed.). *Hira'dan Tanrı Dağına İnen Nur Bozkır İslam Medeniyeti ve Türkler Gönül Ülkü Hizmet ve İlim Adamı Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Armağanı*. Konya: Dizgi Ofset, 2012.

Erşahin, Seyfettin. *İslam Tarihini Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

İbn Haldûn. *Mukaddime.* çev. Süleyman Uludağ. 1. Cilt. İstanbul; Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2007.

İzmirli, İsmail Hakkı. "Peygamber ve Türkler". *İkinci Türk Tarih Kongresi: Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*. 1017-1018. İstanbul: Kenan Matbaası, 1943.

Kitapçı, Hakan (ed.). *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Tefsir ve Hadis İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2. Basım, 2016.

Kitapçı, Zekeriya, "Hadislerde Türk ve Türklük II". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 7 (Ekim 1985), 22-30.

Kitapçı, Zekeriya, "Hadislerde Türk ve Türklük". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 7 (Eylül 1985), 36-37.

Kitapçı, Zekeriya, "Türk Tarihinin İslam Tarihi ile Birleşmesi ve Bütünleşmesi Meselesi", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 40 (1986), 170-180.

Kitapçı, Zekeriya. "İslam Tarihinin Çözüm Bekleyen Önemli Meseleleri". *Uluslararası Birinci İslam Araştırmaları Sempozyumu*. 319-321. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1985.

Kitapçı, Zekeriya. "İslam'ın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler". *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü* 112 (Şubat 1972), 212.

Kitapçı, Zekeriya. "İslamiyet ve Türkler Türklerin Müslüman Oluşu". *Yeni Türkiye Dergisi* 82 (2016), 488.

Kitapçı, Zekeriya. "Orta Asya Türklüğünün Kendine Dönüşü ve Ahmed Yesevî Devrinin Yeniden Başlaması". *Türk Yurdu Dergisi* 13/73 (Eylül 1993), 7-13.

Kitapçı, Zekeriya. "Sosyal Siyasi ve Dini Yönleri ile İslâmi Fetihler Sırasında Aşağı Türkistan (Maveraü'n-nehr)". *Diyanet Dergisi* 17/5 (Eylül Ekim 1978), 280.

Kitapçı, Zekeriya. "Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kur'an ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış". *Yeni Türkiye Dergisi* 53 (2013), 499.

Kitapçı, Zekeriya. "Türklerin Müslümanlığı Meselesine Kuran ve Hadis Işığında Yeni Bir Bakış". *Yeni Türkiye Dergisi* IX/53 (2013), 498-506.

Kitapçı, Zekeriya. *Bedîüzzaman Said Nursi ve Anadolu İman Hareketi*. Konya: Kuzucular Ofset, 1. Basım, 1989.

Kitapçı, Zekeriya. *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*. 1. Cilt. İstanbul: Alya Yayınları, 1. Basım, 2019.

Kitapçı, Zekeriya. *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Türkler*. 2. Cilt. İstanbul: Alya Yayınları, 1. Basım, 2019.

Kitapçı, Zekeriya. *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*. Konya: Damla Ofset, 2. Basım, 1995.

Kitapçı, Zekeriya. *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*. 1. Cilt. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 1. Basım, 2014.

Kitapçı, Zekeriya. *Kur'an-ı Kerim ve Vahy-i İlahide Türkler*. 2. Cilt. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2. Basım, 2017.

Kitapçı, Zekeriya. *Orta Asya Türk İslam Medeniyeti Matematik Tıp Eczacılık ve Astronomi İlminin Gelişmesinde Müslüman Türklerin Yeri*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 1. Basım, 2008

Kitapçı, Zekeriya. *Osmanlı ve Selçuklulardan Önce Ortadoğu'da Türkler Orta Doğu Türk Misyonu I*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 1. Basım, 2008.

Kitapçı, Zekeriya. *Pîr-î Türkistan Ahmed Yesevî ve Yeni Horasanlı Erenler Anadolu Hareketi*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları,1. Basım, 2018.

Kitapçı, Zekeriya. *Saadet Asrında Türkler İlk Türk Sahâbe Tabiî ve Tebea Tabiîleri*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 3. Basım, 1997.

Kitapçı, Zekeriya. *Türkistan'ın Müslüman Araplar Tarafından Fethi*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 1. Basım, 2005.

Kitapçı, Zekeriya. *Türkler Nasıl Müslüman Oldu*. İstanbul: Alya Yayınları, 1. Basım, 2019.

Kitapçı, Zekeriya. *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Hilafet Ülkeleri*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 1. Basım, 2004.

Kitapçı, Zekeriya. *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri Harzem Dil Ekolü ve Türkçenin Yeni Altın Çağı*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları, 2. Basım, 2012.

Kitapçı, Zekeriya. *Yeni İslam Tarihi ve Türkler*. 1-2 Cilt. Konya: Damla Ofset Matbaacılık, 4. Basım, 1995.

Koçyiğit, Talat. *Hadîs Usûlü*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.

Kur'an Yolu. "Kur'an Yolu". Erişim 06 Haziran 2026. https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/48-fetih-suresi

Özdemir, Mehmet Nadir. "İlk Müslüman Fetihleri Bağlamında Türklerin İslamlaşma Süreci Milliyetçi Tarih Söylemi: Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Örneği". *Sosyal Bilimlerde Güncel Tartışmalar 11*. ed. Zeynel Karacagil. 605-606. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2022.

Sezgin, M. Fuad. "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 2/1 (Ağustos 1988), 1-2, 4-6, 20.

Şulul, Kasım. *İslâm Düşüncesinde Tarih Tasavvuru ve Usulü*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2015.

Taberî, *Taberî Tefsîri*, çev. Hasan Karakaya - Kerim Aytekin. 3. Cilt. İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.

TDAV, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. "Prof. Dr. Zekeriya Kitapçı Sonsuzluğa Yürüdü". Erişim 27 Aralık 2025. https://turan.org/prof-dr-zekeriya-kitapci-sonsuzluga-yurudu

Turan, Osman. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 18. Basım, 2009.

Wellhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 5. Cilt. İstanbul: Zehraveyn, 2012.

Yıldız, Hakkı Dursun. "Ebû Müslim-i Horasânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Mart 2026. https://islamansiklopedisi.org.tr/ebu-muslim-i-horasani

Yıldız, Hakkı Dursun. *İslâmiyet ve Türkler*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 4. Basım, 2011.